GETUIGENIS

Ten geleide

DOOR DOM AMBROSIUS VERHEUL, O.S.B.

In de metten van Kerstnacht wordt de pas geboren Heer door zijn Kerk bezongen „als de Bruidegom die uit zijn bruidskamer treedt" (ps. 18,5); even later begroet zij Hem als de koninklijke Bruidegom getooid voor het bruiloftsfeest, het vorstelijk huwelijk dat de goddelijke Messiaskoning met haar als Bruid in menswording en geboorte is aangegaan: „Gratie vloeit van Uw lippen, daarom heeft God U eeuwig gezegend" (ps. 44, 3). Ditzelfde psalmvers zal op de zondag onder het Kerstoctaaf als refrein terugkeren bij de graduaalpsalm. Op het tweede hoogfeest van de Kerstkring, het feest van de Verschijning des Heren, bereikt dit thema van Gods huwelijksbond met de mensheid een hoogtepunt: het beeld van het huwelijk is er niet meer één van de thema's waarmee Christus' liefde tot zijn Kerk vierend beleefd wordt, doch is er geworden tot het hoofdthema dat die drie mysteries van de epiphanieviering samenbindt. Hetzelfde thema komt ten slotte nog eens terug op het Slotfeest van de Kerstkring, Maria-Lichtmis, dat de grieken veel zinrijker het feest der ontmoeting — van Christus met zijn Kerk (= Simeon) — noemen. In de lichtprocessie zingen wij immers: „Versier Uw bruidskamer, o Sion (= de Kerk), en ontvang de Koning Christus", terwijl het offertorium van die dag weer de lofprijzing is op de koninklijke Bruidegom Christus, ontleend aan ps. 44,3.

Dit huwelijksthema in de liturgie van de Kerstkring was voor de Redactie aanleiding om dit eerste nummer van de vijfde jaargang te wijden aan het huwelijksbeeld in bijbel en liturgie. Hiermee bedoelen wij niet een nummer over huwelijksspiritualiteit te geven, al vindt ook deze hier uiteraard haar plaats.

Bijbel en liturgie bedienen zich herhaaldelijk van het huwelijksbeeld om de liefdesverhouding van God tot de mensen voor te stellen: het Oude Verbond is als een huwelijk tussen Jahweh en zijn uitverkoren volk (blz. 3), dat in het Nieuwe Verbond van Christus met zijn Kerk haar voltooiing vindt (blz. 26). Dit wordt nog verder geïllustreerd aan de hand van psalm 44: ofschoon oorspronkelijk een koningslied bij een vorstenhuwelijk, wordt deze in de na-exilische periode geïnterpreteerd als een lied op de Messiaskoning bij zijn verbond met het uitverkoren volk (blz. 12); op grond van de nieuwtestamentische voltooiing krijgt hij in de liturgie een christologische en ecclesiale interpretatie (blz. 20). Nadat vervolgens bezinnend is ingegaan op het huwelijksbeeld zoals het in de liturgie van Epiphanie (blz. 34) en kerkwijding (blz. 40) is uitgewerkt, komt in het laatste artikel de beleving van deze religieuze werkelijkheid ter sprake in de eigen situatie van het kloosterleven (blz. 48 en 61).

Het nummer wordt weer besloten met de gebruikelijke rubrieken. Mogen wij deze keer uw bijzondere aandacht vragen voor de kroniek van de bijbelbeweging. Zij zal voortaan, althans voor Nederland, verzorgd worden door Drs. Willibald Vereijken o.praem. van de abdij van Berne te Heeswijk. Wij zijn onze lezers zeer erkentelijk als zij hem op de hoogte willen houden van de initiatieven die in hun omgeving genomen worden.

Onze kroniek *Uit de tijdschriften* heeft ondertussen ook haar vaste redacteurs gevonden: om de beurt zal ze verzorgd worden door Prof. Drs. L. Hermans van het groot-seminarie te Roermond en Prof. R. Cardinaels van het groot-seminarie te Luik.

Ten slotte nemen wij met dit nummer afscheid van Mgr. J. Heuschen als redacteur van *Getuigenis.* Toen Monseigneur tot vicaris-generaal van zijn bisdom benoemd werd en zich verplicht zag zijn vroegere exegetische bedrijvigheid te laten vallen, maakte hij een uitzondering voor zijn redactiewerk in *Getuigenis.* Tot Monseigneurs grote spijt en ook de onze bleek echter ook dit niet meer te verzoenen met zijn nieuwe verantwoordelijkheden. Wij danken Monseigneur voor de kostbare medewerking die hij ons schonk en troosten ons met zijn verzekering, dat hij *Getuigenis* in woord en daad als *zijn* tijdschrift zal blijven beschouwen.

Wij mogen onze lezers al mededelen, dat niemand minder dan Prof. Dr. H. van de Bussche, professor van exegese aan het groot-seminarie te Gent, die als kenner van Sint-Jan zo gunstig bekend staat in ons taalgebied, in opvolging van Mgr. J. Heuschen voortaan deel zal uitmaken van onze redactie.

Jahweh en zijn uitverkoren volk

DOOR CHR. BREKELMANS, M.S.F.

Als Paulus in zijn brief aan de Efeziërs een nauwe band stelt tussen de liefde van man en vrouw en de liefde van Christus en de Kerk, formuleert hij daarmee een der diepe, nog steeds veelzeggende aspecten van ons christelijk geloof. Maar volkomen nieuw was hetgeen hij zei daarom toch niet. Eerder zou men zijn leer de rijpe uitbloei kunnen noemen van een reeds in het Oude Testament aanwezig geloofsgegeven. De verhouding tussen God en zijn uitverkoren volk werd daar reeds lang tevoren gezien als de verhouding van bruidegom en bruid. En het is misschien goed, dat wij op dit punt de achtergronden van ons christelijk geloof leren zien, en opnieuw weer constateren hoe onze christelijke opvattingen reeds in het Oude Testament hun oorsprong vinden. Tegelijk zou het de definitieve opruiming kunnen betekenen van de nogal eens geponeerde tegenstelling tussen Oud en Nieuw Verbond, alsof het eerste het Verbond van de vrees zou zijn, en het laatste dat van de liefde. Ook Israël wist van Gods liefde en heeft erover gesproken op een wijze, die niet gemakkelijk overtroffen wordt.

Hoe kwam men in het Oude Testament er toe de verhouding tussen Jahweh en zijn volk een huwelijksverhouding te noemen? Het schijnt dat de oorsprong hiervan zeer nauw verbonden is aan één bepaalde persoon: *de profeet Osee.* Vóór hem zal er misschien wel reeds een aanzet te bespeuren zijn geweest; minstens waren er zegswijzen en uitdrukkingen die hij kon benutten. Men sprak reeds over een volk of een stad als over een jonkvrouw of maagd, of stelde deze voor als een moeder, waarvan de leden van het volk de kinderen waren. Het huwelijk heette een verbond, ja zelfs een verbond Gods evenals het verbond van de Sinai. Ook noemde men vanwege de sacrale prostitutie, die deel uitmaakte van de kanaanitische eredienst, het vereren van de goden van Kanaan wel reeds „ontucht plegen". Maar meer dan losse elementen waren dit niet en van een eigenlijke huwelijkssymboliek was vóór Osee geen sprake: hij moet als de grondlegger beschouwd worden. Hoe hij er dan toe kwam? Dat is niet zo gemakkelijk te zeggen, omdat de juiste verklaring van de eerste drie hoofdstukken van Osee misschien nog niet in alle opzichten gevonden is. Althans zijn de geleerden het over de zaak nog helemaal niet eens. Wat hier volgt, is hetgeen schrijver dezes het meest waarschijnlijk voorkomt.

Men mag wel zeggen, dat de profeet Osee een man is geweest, in wiens leven de liefde een zeer grote plaats heeft ingenomen. Heel zijn prediking wemelt van termen die aan het terrein van de liefde ontleend zijn. Ook bij een profeet is dit het best te verklaren, wanneer men zijn natuurlijke geaardheid in rekening brengt. Nu heeft Osee juist in datgene wat zo allesbeheersend voor hem was, een grote beproeving door moeten maken. Hij was gehuwd met een vrouw, die hij hartstochtelijk liefhad, Gomer geheten. Misschien was zij een niet al te gunstig bekend staande vrouw, misschien had zij meegedaan aan de sacrale prostitutie. Hoe dit ook zij, Osee hield van haar en van de kinderen die zij hem schonk. Maar op een of andere wijze liet zij hem in de steek. Osee had alles voor haar over gehad, maar zijn vrouw had zijn liefde blijkbaar niet begrepen: zij verliet hem om een ander lief te hebben. Voor Osee was dit echter niet het einde van alles. Hoe ongelukkig en teleurgesteld hij ook geweest zal zijn, vergeten kon hij Gomer niet. Zijn liefde bleef naar haar uitgaan en bracht hem er toe pogingen in het werk te stellen zijn vrouw opnieuw voor zich te winnen. Een grote vreugde moet het voor hem geweest zijn, toen hij daarin ten slotte mocht slagen.

Osee was echter een door God geroepene, die in de laatste jaren voor de ondergang van Samaria in het Noordrijk van Israël getuige was van de treurige toestand van zijn volksgenoten. Behalve temidden van een politieke chaos stond hij voor een sociale en godsdienstige verwording, die misschien alleen in de dagen van Jezabel was geëvenaard. Heel zijn leven stond in dienst van de boodschap die hij aan zijn volksgenoten moest brengen. Zijn kinderen had hij symbolische namen gegeven, die op de komende ondergang wezen: zij heetten Izreël, Zonder-ontferming en Niet-mijn-volk (Os. 1, 3-9). Ook zijn eigen ongelukkig huwelijk kreeg voor de profeet symbolische betekenis. Wat Jahweh hem had laten doormaken, was niet zonder zin. Zoals Gomer hem ontrouw was geworden, zo had Israël Jahweh de rug toegekeerd. Maar ondanks de rampen die Osee zijn volk moest aankondigen als gevolg van zijn „ontrouw", zijn „overspel", zijn „weghoereren van Jahweh" om „andere minnaars" achterna te lopen, wist hij dat die niet het einde zouden zijn. Gods liefde voor zijn volk was niet ongedaan gemaakt doordat het van Hem afviel. Al loopt Israël andere minnaars achterna, God zal niet rusten voor Hij zijn bruid heeft teruggewonnen.

Zo werden de diepe afgronden, waar de profeet zelf doorheen moest gaan, de oorsprong van een geheel nieuwe en hoge Godsopenbaring. Heel de houding van het volk tegenover God kwam erdoor in een ander licht te staan. Zeker, Israël kende reeds het „verbond" en de bijzondere relatie tot Jahweh die daarin besloten lag; deze gedachte vormde de grondslag van heel het denken van Osee. Maar bij hem krijgt zij toch een onverwacht diepe

dimensie. Dat Jahweh met Israël het Verbond is aangegaan en dit door alles heen gestand doet, wordt bij deze profeet de machtige openbaring van Jahwehs liefde, die wel straft, maar alleen om te louteren. Deze goddelijke liefde, die niet gebaseerd is op de bijzondere voortreffelijkheid van Israël, laat zich ook niet afschrikken door afval en ontrouw. Dan pas komt zij in al haar duidelijkheid naar voren, in al haar belangeloosheid, in haar steeds vergevende barmhartigheid. Natuurlijk is het allemaal zeer menselijk gesproken en gedacht; maar wat zou ons een beter begrip van de liefde Gods kunnen geven dan de tot het uiterste zich gevende liefde van man en vrouw. „Waar werd oprechter trouw ter wereld ooit gevonden?" Osee zou misschien antwoorden: Gods trouw en liefde gaan zelfs deze hoogste menselijke trouw ver te boven. Geen enkele ontrouw, ook niet de telkens herhaalde, kan zijn standvastige, getrouwe liefde afbreuk doen.

Deze openbaring van Jahwehs liefde voor zijn volk heeft ook een keerzijde: de afval van Hem, de ontrouw jegens Hem komt daardoor in een wel zeer schrijnend licht te staan. Als Osee de zonde van Israël karakteriseert als ontucht, echtbreuk, overspel, dan is voor hem de zonde niet alleen een in gebreke blijven tegenover de verplichtingen van het Verbond; zij is bovendien een ontrouw aan de liefde, erger nog dan enige menselijke huwelijksontrouw. Juist tegenover de goddelijke liefde, die zijn volk zonder ophouden „met menselijke banden en koorden van liefde" (Osee 11, 4) tracht te binden, komt de zonde van Israël, dat zijn God de rug toekeert, veel scherper uit. De houding van zijn volk tegenover God, die Osee in zijn dagen — en in zijn dagen wel niet alleen — moet constateren, wordt daardoor een diep tragische geschiedenis, die alle menselijke tragiek, ook alle huwelijkstragiek verre overtreft.

De schrille tegenstelling tussen de liefde van de goddelijke bruidegom en de steeds terugkerende ontrouw van zijn volk, maakt het eigene uit van het beeld dat Osee ons tekent, en dat na hem in het Oude Testament nog vele malen terugkeert. Het is opvallend, hoe weinig hij zegt over de liefde van de bruid voor de goddelijke bruidegom. Misschien kon hij in zijn dagen daar moeilijk iets van constateren. Als hij erover spreekt grijpt hij in ieder geval terug naar het verleden; daar meent hij de woestijntijd in dit opzicht als een bijna ideale tijd te kunnen aanwijzen. Volgens hem moet Israël dan ook weer terug naar de woestijn; dan zal God opnieuw spreken tot haar hart (2,13). Duidelijker nog vinden we deze gedachte bij Jeremias, waar Jahweh spreekt: „Ik denk terug aan de liefde uwer jeugd, aan de min van Uw bruidstijd, toen ge Mij in de woestijn zijt gevolgd" (Jer. 2,2). Maar deze wittebroodsweken zijn reeds lang voorbij. En vanuit de donkere situatie van het heden, kan de profeet alleen nog maar zijn hoop op de toekomst vestigen, op „de dag van Jahweh", die na de rampen het heil zal brengen:

„Op die dag zal het zijn — godsspraak van Jahweh —,
dat zij Mij zal noemen „mijn man",
en niet meer „mijn Báal"!
Want Ik zal de namen der Baals uit haar mond verwijderen,
zodat ze nooit meer worden genoemd...
Ik zal Mij verloven met u,
verloven voor eeuwig,
naar recht en naar wet,
in goedheid en liefde.
Ik zal Mij verloven met u in onwrikbare trouw
en gij zult Jahweh leren kennen (Osee 2, 18-19, 21-22).

De verwerkelijking van de Verbondsgedachte, die de kern is van de hoop der profeten („Ik zal uw God zijn en gij zult mijn volk zijn") is hier gevat in termen, die aan de huwelijkssymboliek zijn ontleend. Hiermee is een geheel nieuwe voorstelling van het komende heil tot stand gekomen. En het zal U bij aandachtige lezing van deze verzen misschien al zijn opgevallen: degene die het ideale huwelijk verwerkelijkt is Jahweh, en Hij alleen, het is Zijn gave aan zijn geliefde volk. Als de huidige situatie ooit verandert, komt het niet omdat de ontrouwe bruid uit eigen initiatief eindelijk terugkeert naar haar bruidegom; het is opnieuw de goddelijke liefde die deze omkeer tot stand brengt.

Wat we tot nu toe van Osee gezegd hebben, kan men lezen in de eerste drie hoofdstukken van deze profeet. Hoofdstuk 1 en 3 handelen over zijn eigen huwelijk, hoofdstuk 2 spreekt over Jahweh en zijn volk. De gedachten van Osee vinden we terug bij verschillende andere profeten. Ook *Jeremias* plaatst tegenover de eerste liefde van de woestijntijd de steeds voortgaande ontrouw van Israël:

„Vergeet een meisje haar opschik,
Een bruid soms haar gordel?
Maar Mij heeft mijn volk wél vergeten
sinds onafzienbare tijden" (Jer. 2, 32).

En: Zoals een vrouw ontrouw wordt aan haar geliefde,
zo zijt gij Mij ontrouw geworden, huis van Israël" (Jer. 3, 20).

Maar Israël heeft er weinig van begrepen, want het durft nog tot Jahweh spreken, alsof het onschuldig is: „Mijn vader (= liefkozende naam voor echtgenoot), de vriend van mijn jeugd zijt Gij!" (Jer. 3, 4). Beiden, Israël en Juda, die Jeremias Afvallige en Trouweloze noemt, hebben ontucht en

overspel gepleegd (Jer. 3, 6-11). Volgens de wet mag een vrouw die haar man verlaten heeft en met een andere man gehuwd geweest is, niet meer tot haar eerste man terugkeren (Jer. 3, 1; zie Deut. 24, 1-4). Israël is niet eenmaal, maar steeds door ontrouw geweest aan Jahweh. De ballingschap geldt dan ook als een scheidingsbrief van Jahweh (Jer. 3, 8), maar het behoeft geen definitieve scheiding te zijn: de oproep tot omkeer en de liefde van Jahweh blijven bestaan (Jer. 3, 19-20; hoofdstuk 4). In een tamelijk omstreden tekst schijnt Jeremias zelfs te zeggen, dat Israël eens weer uit echte liefde Jahweh zal zoeken: „Jahweh schept iets nieuws op aarde: een vrouw omgeeft haar man" (Jer. 31, 22). Voor deze enigszins mysterieuze formulering worden verschillende verklaringen gegeven. Veel geleerden hebben gemeend, dat Jeremias hier iets voor ogen heeft wat in Israël nog nooit is voorgekomen: dat het volk zich eindelijk met heel zijn hart zal wenden tot de goddelijke bruidegom.

In het begin van de ballingschap, nog vóór de verwoesting van Jeruzalem, heeft *de profeet Ezekiel* zich tot het uiterste ingespannen om zijn volk van zijn zonde en schuld te overtuigen. Ook hij heeft gemeend dit niet beter te kunnen doen dan de liefde van Jahweh en de ontrouw van de bruid Israël zo scherp mogelijk tegenover elkaar te stellen. Hij verschilt van zijn voorgangers hierin, dat hij zelfs in het verre verleden, ook in de woestijntijd, niets anders kan zien dan één voortdurende ontrouw tegenover Jahweh. In het uitvoerige zestiende hoofdstuk schildert de profeet de geboorte van het volk als van een door iedereen verlaten vondeling, die alleen door de zorg van Jahweh in het leven werd gehouden (Ez. 16, 1-7). Als zij echter de huwbare leeftijd bereikt heeft, krijgt de liefde van God een ander karakter: „Weer kwam ik langs u, en bemerkte dat de tijd der liefde voor u was gekomen. Ik spreidde mijn mantelslip over u uit en bedekte uw schaamte. Ik zwoer u trouw en sloot een verbond met u, spreekt Jahweh de Heer; zo werd gij de mijne" (Ez. 16, 8). Het is duidelijk, dat hier de sluiting van het verbond en de ceremonies van de huwelijkssluiting door elkaar geweven zijn: het verbond van God met Israël was een huwelijksverbond. Breedvoerig, maar indrukwekkend volgt dan de opsomming van de weldaden, waarmee Jahweh zijn bruid overstelpt heeft: „Ik deed u bonte kleren aan, gaf u schoeisel van het fijnste leder, bond u een hoofddoek om van damast en hulde u in een sluier van zijde. Ik smukte u met sieraden, deed armbanden aan uw polsen en een snoer om uw hals. Ik gaf u een ring door uw neus, hangers aan uw polsen en een prachtige kroon op uw hoofd. Zo waart ge getooid met goud en zilver; uw kleren waren van damast en zijde en van bonte weefsels. Het fijnste meel met honing en olie mocht ge eten. Ge werd een stralende schoonheid, geschikt voor het koningschap! Van uw schoonheid ging een roep

uit onder de volken; want die was volmaakt door de opschik, waarmee Ik u begiftigd had, spreekt Jahweh de Heer!" (Ez. 16, 10-14). Maar tegenover deze alles gevende liefde van Jahweh schildert de profeet dan even uitvoerig en voor ons gevoel soms wat cru, de schaamteloze ontrouw van de bruid, die de geschenken Gods gebruikte om minnaars naar zich toe te lokken, die zich vergooit aan ieder die maar wil; zelfs gaat zij nog verder dan welke prostituée ook, want in plaats van zich te laten betalen voor haar bedrijf, biedt zij zelf geschenken aan ieder die naar haar toekomt (Ez. 61, 35vv).

Ook in hoofdstuk 23 geselt Ezekiel de afval van de beide gezusters, Ohola en Oholiba, enigszins raadselachtige namen die Israël en Juda aanduiden. Reeds in Egypte hebben beide zich aan ontucht overgeven (Ez. 23, 3) en sindsdien is het altijd zo gebleven; de een maakte het nog erger dan de andere, zoals Ezekiel dan ook weer uitvoerig en duidelijk laat zien. Met nog meer nadruk dan Osee en in scherper bewoordingen heeft deze profeet vlak voor de val van Jeruzalem Jahwehs bruid van haar schuld trachten te overtuigen. Het aspect van de ontrouw overheerst dan ook in zijn gebruik van de huwelijkssymboliek. Als hij ook uitvoerig over de liefde van Jahweh spreekt is het slechts om daartegenover in schrille tegenstelling de ontrouw van Israël te kunnen plaatsen.

Wanneer echter de rampen eenmaal over het volk zijn neergekomen en het in de ballingschap alle moed en hoop dreigt te verliezen, gaan de profeten een andere toon aanslaan: het wordt dan hun taak het volk opnieuw moed in te spreken, het te brengen tot een werkelijk vertrouwen op hun God. In troostende bewoordingen spreken zij over de heilvolle toekomst, die Jahweh hen bereid heeft. Ook in deze prediking heeft de huwelijkssymboliek zijn plaats. In ballingschap is het volk geworden als een kinderloze, eenzame en verlaten weduwe. Maar God zegt:

„Heb geen vrees, want ge komt niet te schande,
Bloos niet, want ge wordt niet beschaamd.
Neen, ge moet de schande uwer jeugd maar vergeten,
De smaad van uw weduwschap niet langer gedenken.
Want uw Schepper zelf wordt uw gade:
Jahweh der heirscharen is zijn Naam;
Israëls Heilige wordt uw Verlosser:
God van heel de aarde wordt Hij genoemd.
Ja, als een eenzame vrouw, van droefheid verslagen,
Heeft Jahweh u geroepen;
Als een vrouw, van haar jeugd af versmaad,
zegt uw God!

Wel heb Ik u voor een korte stonde verlaten,
Maar in grote ontferming neem Ik u terug:
In ziedende gramschap heb Ik een ogenblik lang
U mijn aanschijn verborgen;
Maar in eeuwig erbarmen ontferm Ik Mij over u,
Spreekt Jahweh uw Verlosser! (Isaias 54, 4-8).

En dezelfde gedachten vinden wij terug, kort na de terugkeer uit de ballingschap. Als Sion en Jeruzalem nog in puin liggen, kondigen profeten het komende herstel aan:

„Men zal u niet langer „Verlatene" noemen,
En uw land: „De gehuwde"!
Neen, ge zult heten: „Mijn welbehagen",
En uw land: „De gehuwde"!
Want Jahweh heeft behagen in u
En uw land wordt gehuwd.
Zoals een jongeman zijn meisje trouwt,
Zal Hij, die u opbouwt, u huwen;
En zoals een bruidegom zich verheugt in zijn bruid,
Zal uw God zich verheugen in u" (Isaias 62, 4-5).

Vanaf de profeet Osee keren bij de profeten dus telkens weer dezelfde gedachten terug. Men kan er niet aan twijfelen, dat wij hier voor een van de hoogtepunten van de Oudtestamentische openbaring staan. Het is een verheven visie op de liefde Gods, die steeds weer belicht wordt vanuit de hoogste en intiemste vorm der menselijke liefde tussen man en vrouw. Het is tegelijk een hoge visie op de menselijke ontrouw tegenover deze goddelijke liefde. Want de liefde van Jahweh is voor de profeten waarlijk geen platonische liefde; het is een liefde die zich metterdaad getoond heeft in de grote gaven der heilsgeschiedenis en die zich vooral openbaart in een steeds onaflaatbare trouw ondanks alle onverschilligheid en afkeer, die deze liefde bij het volk Gods ontmoet. Voor de profeten was deze onbeantwoorde liefde van God dan ook de grote tragiek van het volk Gods in heel zijn geschiedenis. Maar zij bleven er aan vasthouden, dat dit niet het laatste was: in de toekomst, wisten zij, zou eindelijk het plan Gods werkelijkheid worden. En doordat zij ook hier het beeld van het huwelijk doorzetten, is de eschatologische verwachting onder een nieuw, treffend beeld naar voren gekomen, dat sindsdien altijd levend is gebleven.

In heel deze beeldrijke theologie over de verhouding van God tot zijn volk is het opvallend, dat de profeten steeds spreken over de liefde van Jahweh

voor zijn volk, zijn volk als geheel; men kan niet bespeuren, dat dit ergens wordt doorgetrokken naar de verhouding van de individuele mens tot zijn God. Het gemeenschapskarakter van heel de ideeënwereld, die wij bespraken is dus wel erg duidelijk en overheersend. Het is eveneens opvallend, dat van de symboliek slechts één kant wordt uitgewerkt: de liefde van de goddelijke bruidegom voor zijn bruid keert telkens weer terug. Van de bruid wordt alleen maar de ontrouw beschreven, over haar liefde tot de bruidegom wordt weinig of niet gesproken. Voor een deel ligt dit misschien aan de aard van de prediking der profeten; maar men kan zich toch afvragen, of hier niet meer achter zit. Is hier misschien een zekere schroom van de mens aanwezig in het spreken over zijn verhouding tot God? Durfde men misschien niet zo menselijk over de menselijke relatie tot Jahweh spreken, als men dit over de verhouding van God tot de mens deed? Soberheid, schroom voor de Heilige God zouden hierbij inderdaad in het spel kunnen zijn. Het zou dan alleen het Hooglied zijn, dat hierop een uitzondering vormt, indien men dit althans allegorisch zou willen interepreteren. Of pleit de aparte positie die het Hooglied daardoor in het gehele Oude Testament zou krijgen, misschien juist tegen deze allegorische interpretatie?

Hoe dit ook zij, vanaf Osee heeft de opvatting over de verhouding tussen God en zijn volk als een hoogste vorm van huwelijksliefde in het oudtestamentisch en in het christelijk geloof een vaste plaats veroverd. Het is goed te zien, dat ook van onze christelijke gedachten hierover de wortels terug te vinden zijn in het Oude Verbond, dat reeds op een zeer verheven wijze wist te spreken over de liefde van God.

OPROEP DER LIEFDE

Hooglied 2, 8-14

Hoor! mijn beminde! Zie! hij komt!
springend over de bergen, huppelend over de heuvels!
Mijn beminde is precies een gazel,
is precies een hertejong.
Zie! Daar staat hij voor ons huis,
turend door het venster,
kijkend door het hekwerk.
Mijn geliefde spreekt en zegt tot mij:
„Sta toch op, mijn vriendin,
mijn schone, en kom mee.
Want zie, de winter is voorbij
en de regen is verdwenen.
De bloesems ziet men op het land,
de zangtijd is aangebroken,
en het gekir der tortelduif
hoort men overal in het rond.
De vijgeboom begint vrucht te zetten
en de bloeiende wingerds geuren.
Sta toch op, mijn vriendin,
mijn schone en kom mee.
Mijn duifje in de spleten der rots,
in de schuilplaats der klip,
laat me je gezicht zien, laat mij je stem horen,
want je stem is zoet en je gezicht is mooi."

Samen met een onafzienbare rij van christelijke denkers, schrijvers en heiligen plaatsen wij naast deze lyrische ontboezeming de profetische tekst, waarin de ziener met een helderheid en duidelijkheid, die niets te wensen over laat, de bruiloft van God met zijn volk proclameert:

„Met een nieuwe naam zal men u noemen, die Jahweh's mond zal bepalen.
Ge zult een erekroon zijn in de hand van Jahweh,
en een koninklijke diadeem in de hand van uw God.
Men zal u niet langer „verlatene" noemen en uw land niet „verwoesting".
Neen, ge zult heten „mijn welbehagen" en uw land „de gehuwde".
Want Jahweh heeft behagen in u en uw land wordt gehuwd.
Zoals een jongeman zijn meisje trouwt, zal Hij die u opbouwt, u huwen.
En zoals een bruidegom zich verheugt in zijn bruid,
zal uw God zich verheugen in u..." (Isaïas 62, 2-5)

Een koningslied bij een vorstenhuwelijk

Bijbels kommentaar op psalm 44

DOOR PIUS DRIJVERS, O.C.S.O.

Psalm 44

Eerste Lied

2 Hoe bruist mijn hart van heerlijke woorden:
ik wijd mijn werk
aan de koning toe;
mijn tong wordt de stift
van een vaardige schrijver.

3 Gij stralend in schoonheid, geen mens zozeer,
met gratie die vloeit van uw lippen:
daarom heeft God u eeuwig gezegend.
4 Doe als een krijgsman het zwaard om de heup,
verschijn in uw luister en pracht;
5 trek uit voor de zaak van waarheid en recht,
en uw hand zal u wonderen tonen;
6 het scherp van uw zwaard maakt volken bevreesd,
uw haters ontzinkt de moed.

7 Uw troon, o God,
is voor immer en eeuwig,
een scepter van recht is uw koningsstaf.

8 Gij mint het recht en veracht het kwaad,
daarom heeft de Heer u verkoren,
heeft uw God u gezalfd met olie der vreugd:
9 uw gewaad is ál mirre en tijm.

Tweede Lied

U verwelkomt spel van ivoren harpen,
10 een koningsdochter
komt u tegemoet:
de bruid voor uw hand
in goud uit Ofir

11 Hoor, dochter, zie toe en leen uw oor,
vergeet uw volk en uw vaderhuis,
12 doe de koning uw schoonheid begeren,
want híj is uw Heer en uw God.
13 Hem eert met gaven het Tyrus-volk,
's lands rijksten brengen u hulde,
14 met al de pracht voor een vorstenkind:
koralen, brocaat en goud.

15 Zij, kleurrijk getooid,
wordt gebracht naar de koning,
door maagden gevolgd, geleid door vriendinnen.

16 Die haar brengen bij u, met zang en gejuich,
die haar leiden in 's konings woning:
17 „Gij zult voor uw vaders uw zonen zien,
gij maakt ze tot vorsten alom".

18 Uw naam doe ik leven,
geslacht na geslacht,
zo prijzen de volken u altijd en eeuwig.

In dit artikel willen wij de zin nagaan van bovenstaande psalm, die hier is weergegeven in de nieuwe vertaling van H. Beex. Wat is dit voor een lied? Is het een gebed? Wat wilde de oudtestamentische dichter ermee uitdrukken? Hoe baden de latere geslachten van Israël deze psalm? Hoe kan dit lied ook voor ons nog waarde hebben, aktuele waarde? Zoals steeds bij het zoeken naar inzicht in de psalmen, moeten we allereerst nagaan wat de eerste, oorspronkelijke betekenis van het lied was. Van daaruit kunnen we pas gaan begrijpen hoe dit geïnspireerde woord in de verdere ontwikkeling van de heilsgeschiedenis een tot de mens gericht, goddelijk woord van aktuele betekenis blijft, altijd door.

Het kader

Psalm 44 is klaarblijkelijk een koningslied. Heel de verheerlijking die men aan Israëls vorst als aan Jahweh's gezalfde wijdde, klinkt op in dit lied. Zoals in de andere koningspalmen vinden we een beschrijving van de luister en de majesteitelijke pracht van de vorst. Deze luister is, zoals telkens herhaald wordt, gave en verwezenlijking van Jahweh zelf (vers 3c; 7; 8b-c). En in bewondering voor zijn koning uit de dichter heilwensen (v.5; 6; 18) of haalt een soort orakelspreuk aan, die duurzaamheid en geluk belooft (v. 7; 17).

Toch is psalm 44 een koningslied van heel bijzondere soort. „Sjier jediedoot" luidt het Hebreeuwse opschrift, hetgeen betekent: lied van liefde of: minnelied. Inderdaad wat hier bezongen wordt is niet louter de machtige koningsfiguur, maar de koningsfiguur op de dag van zijn bruiloft, hoogdag van zijn liefde. We moeten ons de scène als volgt voorstellen. Bij de ingang van het koninklijk paleis staat de koning zijn bruid, een Tyrische prinses, op te wachten. Een enthousiaste menigte slaat dat schouwspel in feeststemming gade. Met oosterse spontaneïteit kan één der aanwezigen zich bij het zien van die hofdrukte niet langer inhouden en hij improviseert een huldelied voor de koning. Heel het eerste deel van het lied is gewijd aan de schoonheid, macht, goddelijke signatuur, rechtvaardigheid enzovoorts van de koninklijke bruidegom. In het tweede deel komt de buitenlandse prinses met haar gevolg ten tonele. De dichter is zo vrij haar toe te roepen: „aanvaard deze koning onvoorwaardelijk en vol vertrouwen als uw heer". De jonge koningin zal voortaan delen in zijn majesteit en luister. Dan trekt de bruiloftsstoet het paleis binnen, terwijl het gevolg, onder de feestelijke klanken van het paleis-orkest de bruid binnenleidend, zich tot de koning richt en zingt: „Gij zult voor uw vaders uw zonen zien, gij maakt ze tot vorsten alom" (v. 17). De dichter eindigt met de verzekering dat dit zijn lied zal bijdragen tot de roem van de koning, alle eeuwen door.

Dit is het tafereel, de *„Sitz in Leben"* van psalm 44. Laten we nu de twee liederen, waaruit de psalm bestaat, ieder afzonderlijk bekijken.

Eerste Lied

De openingswoorden maken duidelijk dat de dichter een sterke innerlijke ontroering ervaart. Dit zet hem ertoe aan om iets te doen voor de koning. Hij wil zijn toewijding laten blijken en wijdt daarom aan de koning zijn werk (= zijn lied) toe. De onstuimige inspiratie van het ogenblik drijft hem: hij struikelt haast over de veelheid en de kracht van zijn gedachten en woorden. Hij zingt „met snelle tong".

Vers 3-6 bevatten de koningsbeschrijving, geheel in de trant van Israëls koningsopvatting. Hij is schoon en vol luister, door God gezegend, de strijder voor zijn volk, de rechtvaardige rechter, de overwinnende held. Kortom, hij is de reddende koning, die recht verschaft (denk aan psalm 71 en 100), de onderdrukker der vijanden (psalm 2 en 109). Hij verzekert Israël vrede, geluk, welvaart, dit is: hij zorgt dat Israël metterdaad deel krijgt aan de verbondsgoederen. Daarom is hij de uitvoerder van Jahweh's liefdevolle bedoelingen met Israël. Zo begrijpen we dat deze koningsverering meteen een sterk religieus karakter draagt. Het meest nadrukkelijk komt dit wel naar voren in het volgende vers, vers 7: „uw troon, o God, is voor immer

en eeuwig"! De koning zelf wordt hier God genoemd. Hij is zo in de goddelijke sfeer opgenomen door de persoonlijke functie die hij ontvangen heeft, dat men hem hier uitdrukkelijk God noemt. Uit andere bijbelplaatsen blijkt hoe we dit moeten verstaan. Soms wordt Israëls koning vergeleken met God. Hij is „als God", het huis van David „wordt een God" (2 Sam. 14, 17-20; Zach 12, 8). Andere keren wordt de koning „zoon Gods" genoemd, degene die door zijn bestijging van de koningstroon adoptief-zoon van Jahweh geworden is (psalm 2 en 109). Ieder mensenkind heeft al „weinig tekort voor een God" (ps. 8, 6). Leiders als Mozes, Samuël, de rechters dragen soms ook de titel „God". Welnu, dan toch zeker de koning, die Jahweh's representant is op aarde, die zetelt op de troon die van Jahweh zelf is (1 Kron. 29, 23; 2 Kron. 9, 8; 13, 8). Deze koningstroon is dan ook „voor immer en eeuwig", volgens de voorspellingen aan David gedaan (2 Sam. 7), want Jahweh zal via de davidische dynastie zijn eigen koningsschap over Israël bestendigen en eeuwig doen zijn.

Vers 8-9a beroepen zich op de zalving van de vorst door Jahweh. De koning is gezalfd *„prae consortibus suis"* „boven zijn gezellen (of mededingers?) uit", hetgeen door Beex nogal schraal weergegeven wordt in het éne woordje „uitverkoren". Voor een begrip van de betekenis van deze zalving vergelijke men niet alleen met de teksten uit de boeken Samuël en Koningen, waar een koningszalving verhaald wordt, maar ook met Ex 30, 22-33, waar een uitvoerige beschrijving staat van de samenstelling van de „heilige zalfolie", waarmee Aäron, diens zonen en alle voorwerpen van de eredienst gezalfd moesten worden. Dan begrijpen we meteen dat de psalmist, doelend op de zalving, uitroept: „uw gewaad is ál mirre en tijm!"

In vers 8 lezen we: „Gij mint het recht en veracht het kwaad, *daarom* heeft de Heer u uitverkoren..." *Daarom:* dit woordje duidt waarschijnlijk op invloed van wijsheidsbeschouwingen die vooral in hofkringen geliefd waren. Ook in vers 3c werd dit woordje *daarom* al gebruikt in een zelfde, min of meer moraliserende zin.

Tweede Lied

Bood de hebreeuwse tekst van het eerste lied al verscheidene moeilijke punten: in het tweede lied zijn twee zeer onzekere passages. Over de verzen 9b-10 bestaan weifelingen en ook voor vers 13-14 zijn meerdere oplossingen mogelijk, die echter alle de *zin* van het geheel onveranderd laten. We houden ons aan de vertaling van Beex. In vers 11-12 merken we weer duidelijk het wijsheidselement, dat we ook reeds in vers 3c, 5a en 8 ontdekten en dat ons verwijst naar de hofkringen waar het lied ontstond. De toevoeging „en uw God" in vers 12b is niet oorspronkelijk en stamt uit de vulgaat, kon daarom beter wegblijven.

In vers 13-14 spreekt de zanger tot de bruid: hoe machtig is uw bruidegom. Vreemde volkeren komen met geschenken naar hem toe (Vergelijk psalm 71 en Is. 60, 3 e.v.). En ook aan u brengt men hulde (u = de bruid, volgens het hebreeuws) omdat ge nu in zijn luister en macht gaat delen en men via u de koning wil benaderen en gunstig stemmen.

Vers 17 moeten we verstaan als gezongen door degenen die de bruid in het paleis binnenleiden. Het hebreeuws eist, dat „uw" en „gij" verstaan worden van de koning, niet van de koningin. Aan de koning wordt dus nageslacht en misschien ook erfelijke opvolging toegewenst. Dit laatste roept het dynastieke princiep op de voorgrond en verplaatst ons dan naar Juda, waar de davidische dynastie steeds de koningstroon bezet hield. Het Noordrijk kende in twee eeuwen negen dynastieën en bezat derhalve geen vast, erfelijk koningshuis. Het ivoren paleis (of de ivoren „harpen") van vers 9 deden velen denken dat de psalm de beschrijving is van een vorstenhuwelijk uit het Noordrijk (in het ivoren paleis te Samaria), maar de verzen 3c, 7 en 17 wijzen met evenveel of nog meer recht naar het Zuidrijk, waar het door Jahweh ingestelde koningschap en de beloften aan het davidische vorstenhuis garant stonden voor de doorvoering van het dynastieke princiep.

Religieuze Inhoud

Bovenstaande details over psalm 44 hebben ons de weg gebaand tot de beantwoording van de vraag: wat is de eigenlijke inhoud van dit lied? Hoe kunnen we dit lied karakteriseren? Wat bezingt de psalmist eigenlijk? Eén conclusie komt duidelijk naar voren. Het lied staat geconcentreerd rond de figuur van de koning. Niet om de koningin, niet om de bruiloft, maar om de koning. Zijn gestalte beheerst dit lied. De psalm is daarom allerleerst een koningslied. Met „bruilofszang", „huwelijkslied" en dergelijke is de eigenlijke strekking van het lied niet voldoende aangegeven. Psalm 44 is een bruiloftszang *voor de koning,* is een verheerlijking van de vorst op de dag van zijn bruiloft. Deze dag betekent alleen maar een accentuering van zijn verheven uitverkiezing en wonderlijke machtspositie. De figuur van de bruid verschijnt alleen maar om de koninklijke bruidegom nog meer in het licht te stellen. Zij wordt in haar vorstelijke tooi beschreven, omdat de luister van de koning hierdoor nog verhoogd wordt.

We hebben dus te maken met een koningslied, handelend over een vorstenhuwelijk, op het eerste oog profaan en zonder religieuze inhoud. Maar in dit laatste vergissen we ons volkomen. We hebben hier te maken met het godsvolk Israël, met een israëlietisch koningslied. De koning van het uitverkoren volk is geen profaan vorst. Hij is Jahweh's gezalfde. Hij zetelt op de troon van Jahweh, is „zoon van Jahweh". In hem is Jahweh zijn volk nabij. In hem

ervaart Israël op tastbare wijze Gods genade en uitverkiezing. Er bestond in Israël een verbod om Jahweh uit te beelden, maar in de koning vond het volk als het ware een zichtbaar beeld van zijn God, kon het tastbaar Jahweh's aanwezigheid ervaren. Zoals Jahweh, is ook de koning een redder en verlosser. Hij is degene in wie Jahweh zijn verbond gestand doet. Heel de liefde van Israël voor Jahweh krijgt gestalte in de liefde voor Israëls koning, zoals Jahweh's voorkeur voor Israël zich als het ware uitleeft in het overladen met zegeningen van Israëls gezalfde, de koning. Daarom is dit koningslied geen profaan lied, daarom is deze bruiloft geen profane bruiloft. Het is de bruiloft van Jahweh's gezalfde. Daarom zijn de ontroering, liefde en verering die in dit lied spreken, uiteindelijk gericht op Jahweh zelf, die deze koning als plaatsbekleder wil en die zijn dynastie zal bestendigen om langs dit koningshuis zelf koning over Israël te blijven en steeds meer te worden. Tegen deze achtergrond geplaatst is er geen enkel bezwaar dit lied zonder meer als een heilig lied te aanvaarden. We begrijpen dan ook dat deze psalm vanzelfsprekend in de rij der gewijde psalmen werd opgenomen. Het is geenszins nodig daartoe een beroep te doen op een geestelijke of allegorische interpretatie, alsof de psalm zou handelen over een mystiek huwelijk tussen Jahweh en zijn uitverkoren volk. Het gaat doodgewoon (sic!) om de liefde en de verering voor de „goddelijke" koningszoon op de hoogdag van zijn bruiloft. Dit betekent dus: psalm 44 is allereerst een koningslied en geen bruiloftszang. In dit lied bewondert en verheerlijkt Israël Jahweh's onbegrijpelijk toetreden op het uitverkoren volk, zoals dat plaats grijpt in de figuur van de gezalfde bij uitstek die de koning is. Daarom is dit lied een gebèd, een bewonderend zich richten tot God, die de mens indachtig is en die tot hem afdaalt in de Israëlitische koningsfiguur.

Christelijke Dimensie

Het is met deze psalm gegaan zoals met de andere koningsliederen. Na de ballingschap, als de luister van het aardse koningschap weggevaagd is en Israël steeds meer gaat uitzien naar de vernieuwing der tijden en naar de komst van de nieuwe David, de messias, wordt ook psalm 44 steeds meer gebeden als lofprijzing Gods om de vroegere bijstand in Israëls koning en als uitzien naar de ideale gestalte van de nieuwe koning die komen moet. Wat eens historisch gebeurde bij een koningsbruiloft, wordt bemoedigende afglans en voorafbeelding van het blijvende, eeuwige koningsschap dat in het davidische huis opnieuw zal opleven. In de koning ziet men de messias, dé vredevorst, dé held, dé vader van recht en gerechtigheid (Is. 9). We weten niet precies hoe men psalm 44 in de loop van deze eeuwen geïnterpreteerd heeft. Maar in de aramese vertaling van het Oude Testament, die in de na-

exilische synagogen gelezen werd (de zogenaamde Targoem) en die een parafraserend karakter draagt, lezen we als weergave van vers 3 en vers 11: „Uw schoonheid, o koning messias, overtreft die van alle mensenkinderen. De geest van profetie ligt op uw lippen, daarom heeft Jahweh u voor eeuwig gezegend... Hoor, gemeente van Israël, de wet uit zijn mond, zie zijn wonderwerken, neig uw oor naar de woorden van de Torah en vergeet de slechte daden van de goddelozen van uw volk." (Strack-Billerbeck, III, 679). In deze teksten is de koning de messias, de bruid het volk Israël. Deze interpretatie van psalm 44 lag geheel in de lijn van het profetische denken, waar de verhouding Jahweh-volk zeer graag als een huwelijksverhouding werd gezien. Het bruiloftslied van de koning wordt gemakkelijk het bruiloftslied van Jahweh en Israël, of, zoals hier: het bruiloftslied van de koning-messias met zijn volk Israël.

Ook in het Nieuwe Testament worden woorden uit deze psalm uitgezegd van de messias, die Christus is. In Hebr. 1, 8-9 lezen we dat God zelf vroeger gezegd heeft over de Zoon, die „de afstraling zijner heerlijkheid en de afdruk van zijn wezen" (1, 3) is: „Uw troon, o God, is in de eeuwen der eeuwen. En uw koningscepter is de scepter van het recht. Gij hebt de gerechtigheid bemind en ongerechtigheid gehaat. Daarom, o God, heeft uw God U gezalfd met vreugde-olie boven uw genoten". Dit is een vrijwel letterlijk citaat uit psalm 44. Christus zelf is deze door God gestelde koning, de Gezalfde bij uitstek, de vorst der gerechtigheid. Daarom mogen we in de hele psalm Christus bezingen, *onze* koning, in wiens sterven en verrijzen God ons nabij is gekomen en in wie God ons steeds nabij blijft. Hij straalt van schoonheid. Hij is de krijgsheld die Satan overwon. Hij komt op voor waarheid en recht. Zijn troon is eeuwig aan de rechterhand des Vaders. Hij is de Gezalfde, de Messias, bij uitstek. Zijn huwelijk is vruchtbaar en alle volkeren zullen Hem onderdanig zijn. Wie de bruid van deze Messias is, wordt in het Nieuwe Testament niet aangetoond met woorden die aan psalm 44 ontleend zijn. De psalm werd immers bovenal aangevoeld als koningslied, niet allereerst als bruidspalm. Maar omdat Sint Paulus in Ef. 5, 25 e.v. de verhouding Christus-Kerk als bruidsverhouding karakteriseert, mogen we met de Joodse traditie in de bruid van psalm 44 het godsvolk zien, welks glorie hierin bestaat: Hem als Heer te erkennen, zich geheel voor Hem open te stellen, al het andere achter zich te laten, te delen in zijn luister en samen met Hem het goddelijk leven vruchtbaar te doen zijn op deze aarde.

Hoe de aanzet van deze bijbelse bezinning in de christelijke liturgie verder uitgewerkt en toegepast is, moge het volgende artikel aantonen.

DE BRUIDEGOM

Hooglied 5, 8-16

„Ik bezweer u, dochters van Jeruzalem,
als gij mijn beminde vindt,
zegt hem dan dat ik ziek ben van liefde"
„Wat is je beminde dan meer dan een ander,
o schoonste der vrouwen,
wat is je beminde dan meer dan een ander,
dat je ons zo bezweert?"
„Mijn beminde is prachtig blank en gebruind.
Hij steekt uit boven duizenden.
Zijn hoofd is van het zuiverste goud,
zijn lokken zijn palmtakken, zwart als een raaf.
Zijn ogen zijn duiven aan de waterbekkens,
badend in melk, aan een ruime zee gezeten.
Zijn wangen zijn balsembedden
waar aromatische kruiden groeien.
Zijn lippen zijn lelies die druipen van kostelijke mirre.
Zijn armen zijn gouden cilinders, met edelstenen bezet.
Zijn lijf is een ivoren kolom, met safieren bedekt.
Zijn benen zijn marmeren zuilen,
op gouden voetstukken rustend.
Zijn gestalte is als de Libanon,
buitengewoon als een ceder.
Zijn schoonheid is bedwelmend
en alles aan hem is begerenswaardig...
Dit is mijn beminde en dit is mijn vriend,
dochters van Jeruzalem".

Roept deze beschrijving voor ons niet het beeld op van de tempel van Jeruzalem? Het imponerende, hoge bouwwerk, het gouden beslag, de gesneden palmtakken, het waterbekken der koperen zee, edelstenen, kolommen, zuilen, voetstukken, cederhout... Gaarne las men in deze beschrijving de tempelgestalte van de onzichtbare God, die zijn volk nabij was gekomen, onder hen woonde, met hen verkeerde. De tempel is de plaats en het symbool van Gods levende, persoonlijke nabijheid. Als eens het materiële tempelgebouw verwoest is, zegt God uitdrukkelijk: „Ik zelf zal een heiligdom voor hen zijn, in alle landen waarheen ze verstrooid zijn" (Ez. 11, 16). En Jesus, in wie de Minnaar-God ons als nooit nabij gekomen is, verkondigde: „Hier is er een, die groter is dan de tempel" (Mt. 12, 6; vergelijk Joh. 2, 19).

Psalm 44 in de liturgie

DOOR DOM AMBROSIUS VERHEUL O.S.B.

Doorgaans zal men in psalm 44 een mariale psalm zien. Wanneer men echter het gebruik van deze psalm in de liturgie van dichterbij nagaat, dan blijkt hij dit pas op de derde plaats te zijn. Zoals Pius Drijvers in voorgaand artikel duidelijk aangaf, was deze psalm in zijn oorsprong een huldelied voor de koning op de dag van zijn huwelijk, waarbij dan in de tweede strofe (v. 9-18) ook de bruid haar deel krijgt in de lofprijzing. Pas in de na-exilische periode is men er een diepere betekenis in gaan leggen: de rabbijnse exegese verklaart hem als een hymne op de eeuwige bruiloft tussen Jahweh en zijn uitverkoren volk, terwijl de Targoem hem nog concreter als een messiaanse psalm aanduidt: een loflied op de verwachte Messiaskoning, wiens schoonheid zal uitgaan ver boven deze van de kinderen der mensen en die zich de gemeenschap van Israël tot bruid zal kiezen. Aldus immers parafraseert de Targoem v. 11: „Aanhoor, o gemeenschap van Israël, de wet uit zijn mond en sla acht op zijn wonderbare werken.”

Een loflied op Christus, de Messiaskoning

Deze laatste interpretatie was de gangbare in de tijd van Christus en de apostelen. Wie daarnaast de uitspraken van Christus kent over zichzelf als Bruidegom, wie op de hoogte is van Paulus’ visie op de Kerk als de Bruid en wie vertrouwd is met de beschrijvingen in het Boek der Openbaring over de bruiloft van het Lam met zijn Bruid, het Jerusalem van hierboven, die zal zich er dan ook niet over verwonderen, dat men in nieuwtestamentisch midden in de koning van deze psalm de Messiaskoning, Christus, is gaan zien, en bijgevolg in de bruid, de gemeenschap van het nieuwe Israël, de Kerk. Inderdaad vinden wij reeds in Hebr. 1, 9 de verzen 7 en 8 van onze psalm uitdrukkelijk toegepast op Christus tussen een aaneenschakeling van teksten, die het verheven zijn van de Heer boven de engelen moeten bewijzen: „Maar van de Zoon (wordt gezegd): ’Uw kroon, o God, is in de eeuwen der eeuwen, en uw koningscepter is de scepter van het recht. Gij hebt gerechtigheid bemind en ongerechtigheid gehaat. Daarom heeft God, uw God u gezalfd met vreugdeolie boven uw genoten (= de engelen)’.”

Met dit citaát komen wij als vanzelf tot ons onderwerp: het gebruik van psalm 44 in de liturgie. De aangehaalde passage uit de Hebreënbrief vinden

wij immers terug in het epistel van de dagmis van Kerstmis. Wat nu verder opvalt is, dat deze psalm en bij voorkeur vers 3, in de liturgie van de Kerstkring regelmatig wordt gebruikt om de heerlijkheid van de pas-geboren Messiaskoning te bezingen. In de monastieke metten van Kerstmis en zijn octaafdag is hij de vierde psalm van de eerste nocturn; op Kerstmis met de antifoon: „Gratie vloeit van uw lippen, daarom heeft God u eeuwig gezegend" en op de octaafdag: „Gij stralend in schoonheid, geen mens zozeer, met gratie die vloeit van uw lippen." Op de zondag onder het Kerstoctaaf wordt ditzelfde vers in de misviering als graduale gezongen, terwijl op het einde van de Kerstkring, op het feest van Maria-Lichtmis, de eerste geciteerde antifoon nog eens voor het laatst opduikt, nu als antifoon bij de offerandepsalm. Wij zijn nogal gemakkelijk geneigd om de antifoon *Diffusa est gratia in labiis tuis* als een zinspeling op Maria te zien; zo heeft men inderdaad vanaf de middeleeuwen gedaan, doch eigenlijk ten onrechte, want omdat dit vers ontnomen is aan het eerste lied van deze psalm, is het duidelijk dat het tot de koning, dus tot Christus gericht is. Het feest van 2 februari is trouwens op de eerste plaats een Christusfeest en niet een Mariafeest. Al de gezangen van de mis van de dag bezingen Christus' komen tot de mensen. In deze samenhang moeten wij ook dit offertorium begrijpen.

Nog op andere Christusfeesten treffen wij deze psalm aan. Op het feest van de Naam Jesus in de metten als antifoon het slotvers van de psalm: „Uw naam doe ik leven, geslacht na geslacht, zo prijzen de volken U altijd en eeuwig" (v. 18). Op het feest van de Gedaanteverandering des Heren is het natuurlijk de schoonheid van de verheerlijkte Heer die ermee bezongen wordt in de 3e psalm van de metten en in het graduale van de mis. Nu staan wij er ongetwijfeld ook niet meer verbaasd over, dat onze psalm eveneens is opgenomen in het relatief nieuwe officie van Christus. Koning, deze keer met een combinatie van v. 8b en 18 als antifoon: „Een scepter van recht is uw koningsstaf, daarom prijzen de volken u altijd en eeuwig."

De bedoeling is duidelijk: met deze psalm mag de Kerk op de eerste plaats haar verheerlijkte Heer bezingen, die haar als zijn Bruid heeft uitverkoren. Misschien zal men bevreemdend opmerken: maar deze psalm wordt bij voorkeur in de Kersttijd gebruikt, wanneer de Kerk de uiterste vernedering van de Menswording herdenkt; zo'n lied op de stralende koningsheerlijkheid van de Messias is weinig toepasselijk op het schamele kind in de kribbe. Maar dan bedenke men, dat bijbel en liturgie nooit de verschillende fasen van het verlossingsmysterie uit elkander rafelen en zonder verband met elkaar los op zich beschouwen. In het kind van Bethlehem zien zij reeds de overwinnende Messiaskoning die met de koninklijke verrijzenisheerlijkheid is omkleed; in zijn nederig komen hier op aarde zien zij al het binnentreden van de Vredesvorst in zijn Rijk. Reeds de pasgeboren Jesus is voor hen

de Christus, de tot koning en priester gezalfde: „daarom heeft uw God u gezalfd met olie der vreugd".

Een lofprijzing op de Kerk

Naar analogie van de rabbijnse exegese die in de bruid van de Messiaskoning het uitverkoren volk van Israël ziet, mag men verwachten, dat de oudste christelijke traditie in de lofprijzing op de bruid een loflied is gaan lezen op het nieuwe Godsvolk, de Kerk. Zij is de Bruid van Christus, voor wie de Bruidegom zich heeft overgeleverd „om haar te heiligen en te reinigen... om zich een heerlijke Kerk te bereiden, zonder vlek of rimpel" (Eph. 5, 25-26).

Inderdaad ziet men vanaf de eerste christeneeuwen in de bruid van ps. 44 de Kerk betekend. Bij de griekse kerkvaders is dit de enig geldende exegese met slechts één enkele uitzondering, n.l. Sint Athanasius in zijn brief aan Marcellinus over de uitleg van de psalmen, die de verzen over de bruid op Maria doet slaan. Met deze exegese staat hij echter helemaal alleen; en wanneer hij elders deze passage commentarieert, houdt ook hij zich aan de algemeen geldende exegese, die in de tekst een heenwijzing ziet naar de liefde tussen Christus en de Kerk. Dit is ook de eenstemmige exegese van de latijnse kerkvaders tot aan de 9e eeuw. Zowel Hieronymus en Augustinus als nog Paschasius Radbertus verklaren de psalm in deze zin.

Het is dan wel heel bevreemdend, dat wij het tweede gedeelte van de psalm nergens in heel de Romeinse liturgie, zelfs niet in het officie der plechtigheid van kerkwijding, toegepast zien op de Kerk.

Loflied op Maria

Als men nu bedenkt, dat in de zienswijze van de kerkvaders Maria algemeen gegolden heeft als het beeld, de typos van de Kerk, dan zal het wel geen verwondering baren dat men in de bruid van ps. 44 mettertijd Maria is gaan zien. Bij de kerkvaders is deze toepassing betrekkelijk laat gemaakt met uitzondering dan van de zo even vermelde brief van Sint Athanasius. Hij toont daar aan hoe al de psalmen over Christus profeteren; in dit verband haalt hij ook ps. 44 aan: „Dat de Verlosser als Christus, de Messias, de Gezalfde komen zal dat toont de 44e psalm: Uw troon, o God, staat in alle eeuwigheid vast; uw koningsscepter is een scepter van recht. Gij hebt de gerechtigheid lief maar haat de boosheid, daarom heeft God, uw God, u met vreugdeolie gezalfd als geen uwer broeders... Ook dat Christus uit een maagd geboren werd, verzwijgen de psalmen niet, doch zij wijzen in die richting in ps. 44, waar het heet: ‚Hoor, dochter, en zie, en neig uw oor en vergeet uw volk

en het huis van uw Vader, want de Koning is begerig naar uw schoonheid.' Dit komt weer overeen met wat door de engel Gabriel gezegd is: „Verheug u, begenadigde, de Heer is met u!' Want nadat de psalm Hem als de Gezalfde beschreven heeft, spreekt hij ook aanstonds van de menselijke geboorte uit de maagd, wanneer hij zegt: ‚Hoor Dochter'. Zie echter, hoe Gabriel Maria bij haar naam roept, omdat hij voor haar een vreemde was. David spreekt haar echter met recht als dochter aan, omdat zij stamt uit zijn zaad". Onder de kerkvaders is Athanasius echter een uitzondering: wij moeten tot de 9e eeuw wachten, totdat de kerkelijke schrijvers bij de interpretatie van deze psalm de nochtans gerechtigde sprong van de Kerk naar Maria maken. Wij vinden ze uitdrukkelijk gemotiveerd bij Walafridus Strabo: „Deze psalm wordt op de feesten van de maagd Maria gezongen, want hier in het algemeen van de Kerk gezegd wordt, kan ook in het bijzonder op Maria worden toegepast."

Het verwonderlijke is nu, dat, terwijl men bij de kerkvaders, met uitzondering van Athanasius, tot de 9e eeuw moet wachten voor deze mariologische interpretatie, wij ze in de liturgie zelf met zekerheid reeds aantreffen in de 5e eeuw. Zo weten wij, dat de verzen 11-13: *Audi filia* enz. reeds als allelujaverzen fungeerden te Jerusalem in de liturgische viering van 15 augustus, dat als Mariafeest toen nog niet een bepaalde gebeurtenis uit het leven van Maria, n.l. haar Ten hemel opneming, herdacht, doch eenvoudigweg de persoon zelf van Maria vierde. De monnik Chrysippus heeft tussen de jaren 455—467 een homilie gehouden voor zijn confraters-monniken, waaraan wij dat gegeven ontlenen. In deze homilie verklaart hij n.l. de verschillende eigen teksten die in de liturgie van de dag voorkwamen en daarin heet het bij zijn commentaar op het Allelujavers: „Vergeet niet alleen uw volk, maar zelfs het huis van Uw vader. Uw afkomst is geringer dan de waardigheid die u door deze onuitsprekelijke zwangerschap ten deel valt. Ik die u het levenszaad doorgeven moet, ben wel profeet en koning, gij echter zult tot Moeder van de Koning verheven worden, die niet een aardse doch een hemelse scepter bezit. En vergeet uw volk en het huis van uw vader. Blijf niet meer gehecht aan uw verwantschap hier beneden, want gij zult veranderd worden tot een hemelse koningin..." Nog in de 8e eeuw werd te Gethsemani dit vers gezongen, terwijl ook in Egypte de oude koptische liturgie deze psalm als lofzang op Maria gebruikte.

Doch ook in het westen werd reeds lang voor de 9e eeuw deze psalm in de liturgie gebruikt om de geestelijke schoonheid en koninklijke waardigheid van Maria te bezingen. Het oudste Romeinse Mariafeest, dat als naviering van Kerstmis op 1 januari gevierd werd, ontleende al zijn gezangen aan ps. 44. Wel zou men verwachten dat de antifonen bij deze psalm telkens ontleend waren aan het tweede lied, dat voor de bruid bestemd was, doch

reeds in die tijd haalde men heel gerust de verzen uit hun verband en paste ze toe op Maria, ook al waren zij in de oorspronkelijke betekenis slechts op de Koning toepasselijk. Het vers „Gratie vloeit van uw lippen" vinden wij b.v. als graduale tezamen met v. 8: „daarom heeft God u gezalfd met olie der vreugde."

Dit feest bestond in Rome nog vóór de invoering vanuit het oosten van de vier grote Mariafeesten (Maria Boodschap, Hemelopneming, Geboorte en Lichtmis) en nog voordat op die dag de octaafdag werd gevierd van Kerstmis met de gedachtenis van 's Heren Besnijdenis. Daar paus Leo de Grote (440—461) reeds het besnijdenisfeest kende, moet dit op zijn laatst onder diens voorganger Sixtus III (432—440) het oudste Mariafeest vervangen hebben. Met dit Mariafeest van 1 januari zijn wij dus volop in de periode van vóór het concilie van Ephese (431).

Ook de vier bovenvermelde grote Mariafeesten hadden vanaf hun invoering in het westen in de 7e eeuw ongeveer dezelfde aan ps. 44 ontleende gezangen (behalve Maria-Lichtmis dat in haar oorsprong geen Mariafeest is). Dit blijkt uit de oudste ons bewaarde gradualia, waarvan dat van Monza teruggaat tot op de 8e eeuw.

Met deze geschiedenis als achtergrond zal het ons wel niet verwonderen, dat ps. 44 als de Mariapsalm bij uitstek ook nog op de Mariafeesten van ons huidig Romeins missaal gebruikt wordt. Dit gebeurt over het algemeen zelfs met een meer critische keuze van de versen dan in bovenvermeld antiphonarium van Monza het geval was: met uitzondering van v. 5 (graduale op O. L. Vrouw Rozenkrans) en v. 18, (graduale op het Onbevlekt Hart van Maria) worden de versen ontleend aan het Tweede lied, n.l. dat op de Bruid, van v. 11 tot 16.

Ter vervollediging zij hier nog aan toegevoegd dat wij de versen van ps. 44 in de oudste graduales eveneens gebruikt vinden op de feesten van de maagden. Heel waarschijnlijk is deze toepassing op de maagden historisch gezien van oudere datum dan de toepassing op Maria, daar verschillende feesten van maagden reeds in het westen gevierd werden, voordat de Mariafeesten er werden ingevoerd.

Doch hoe dan ook, de bedoeling van deze keuze voor Maria- en maagdenfeesten is nu wel duidelijk. Maria, en in mindere mate ook de maagden, is het beste deel van de Kerk; zij is haar topwerkelijkheid, die de bruidsliefde van de Koning in de hoogte intensiteit ervaren heeft. Wat waar is voor de Kerk in het algemeen, heeft in haar de meest concrete en persoonlijke gestalte gekregen. Meer dan welk lidmaat ook, is zij in de rijkste zin van het woord Kerk, want in de hoogste mate met de bruidsgaven der verlossing

overladen, heeft zij als geen ander zichzelf in bruidsliefde aan haar Bruidegom Christus weggeschonken. Zij is geworden tot een stralende schoonheid als de begenadigde bij uitstek, wier schoonheid door de Koning wordt begeerd. Meer dan wie ook is zij toegelaten geweest tot de liefdesintimiteit met haar Bruidegom Christus. Voor Hem heeft zij alles in reine maagdelijkheid prijs gegeven, heeft zij volk en vaderhuis verlaten, omdat zij in Hem erkende haar Heer en haar God.

En nu haar Koning de triomf heeft behaald en op de troon is verheven voor eeuwig in stralende verrijzenisheerlijkheid, verschijnt zij aan zijn rechterhand als voorspreekster en Middelares. Daarom brengen 's lands rijksten ook aan haar hun hulde en zoeken haar gunst.

Wij zijn er in onze dagen uit reactie tegen een overbelichting van het mariale om bekommerd, het Mariamysterie te zien in het licht van het Christusmysterie. Psalm 44 kan ons hierbij goede diensten bewijzen. Beiden, Bruidegom en Bruid, Christus en Maria worden er bezongen in één en hetzelfde lied, doch de Bruid krijgt altijd maar haar deel in deze hulde in zover zij door de Bruidegom is uitverkoren en begenadigd geweest. Iedere lofprijzing op de Bruid slaat uiteindelijk op de Bruidegom terug. Iedere religieuze bewondering voor de genadeschoonheid van Kerk, Maria of de maagden is dankende lofprijzing voor Christus' verlossingsmysterie.

„Gekomen is de Bruiloft van het Lam"

DOOR B. HEMELSOET, PR.

Die met mij sprak had een gouden roede, om te meten, en de maat was geijkt aan het gouden altaar. (Apoc. 21, 15). Met zulk een maat zou men zich niet vermeten. De apostel Sint Jan is in het gezelschap van heiligen; zij spreken met hem, en zo is hij in staat de breedte en de lengte, de hoogte en de diepte te meten van de liefde die alle begrip te boven gaat, de liefde die Christus voor ons koestert, en die allen met zijn genade vervult (Eph. 4, 18-19). In Hem en door Hem, in Christus en door dezelfde Christus onze Heer naderen wij tot God de Vader (Eph. 2, 18). Dit mysterie te meten zonder zich te vermeten, dit proberen te grijpen en te begrijpen, en verder te voeren is het heilige streven geweest van de schrijvers van het Nieuwe Verbond, die staan in de nieuwe openbaring Gods. Het is een voltooiende openbaring, een openbaring die de definitieve weg wijst, de ware waarheid laat zien, en het echte leven voorbereidt (Jo. 14, 6). Zij leggen er getuigenis van af, houden die openbaring levend in hun geschriften, ontsluieren in hun boeken hetgeen God bereid heeft voor hen die Hem beminnen, en de weg die daarheen leidt. En zelfs engelen zijn begerig er een blik in te slaan... Omdat hij een hemelse maat heeft gehanteerd, omdat hij meegenomen is naar het veld van wachtende spieders, en de Heer Zijn woorden in zijn mond heeft gelegd, heeft hij dit alles kunnen meten (Num. 23, 14). Sint Jan geeft er ons een sprekend portret van, zijn woorden zoeken het volk dat de glazen zee doortrekt (Apoc. 15, 2), de intimiteit die we met de Heer zullen hebben komt aan het woord, en zijn woorden klinken: de bruiloft van het Lam. En als ons in zijn geschrift een terugblik in de toekomst wordt vergund, dan vertrouwt een van de zeven engelen hem toe, dat hem getoond zal worden de Bruid, de vrouw van het Lam. (Apoc. 12, 9 en 15, 7). Dan ineens weten we: uiteindelijk gaat het om het Lam en de verhouding die van Hem uit kan worden verwoord. Het samenzijn dat Hij met allen hebben wil, die de plagen hebben doorstaan (Apoc. 15, 1). Hij maakt de heilige stad Jerusalem zijn Bruid. Als alles nieuw gemaakt zal worden, mag zij prijken met Gods heerlijkheid, en dan kan met de gouden maatstaf der liefde worden uitgemeten hoe goed de Heer is; en met die maat gemeten is het hemelse Jerusalem in staat te zijn de woonstee Gods bij de mensen, tent waarin hij verblijven kan, God met ons.

De Kerk de Bruid van Christus; en in onze oren hangt dan de echo van het epistel van de huwelijksmis (Eph. 5, 22). Christus de bruidegom die de kerk als zijn inniggeliefde koestert en omhelst, zich voor haar overlevert en voor haar zorgt, en we kennen de moraal: gij, mannen hebt uw vrouwen lief... Sint Paulus zoekt het niet laag bij de grond, hij verankert zelfs dit in Hem die terwille van ons als eerste achter het voorhangsel is binnengegaan. Daar spreekt Hij voor ons, voor zijn Bruid ten beste, altijd, want eens en vooral is Hij de hemel binnengegaan, geen heiligdom met handen gemaakt, om thans voor Gods aangezicht te verschijnen ten behoeve van ons. In de brief aan de kerk van Ephese werkt Sint Paulus dit nader uit, en vergenoegt hij er zich mee het aan te duiden: Christus verzorgt de Kerk, gelijk een man zijn vrouw, een verhouding van bruidegom en bruid, of... liever en dit is het wat Sint Paulus schrijft, een man bemint zijn bruid, gelijk de Heer zijn Kerk liefheeft. Deze verhouding kent een dynamiek, want Christus is de Heer die de overgang gemaakt heeft, die Pasen heeft gevierd, en die nu zetelt aan de rechterhand des Vaders. Vandaar zendt hij de Geest, en in die Geest voedt en verzorgt hij de Kerk, en dat is zijn Bruid...

Hij doet dat om haar te doen rijpen, om haar klaar te maken voor die overweldigende intimiteit die eens haar deel zal zijn, om haar te heiligen en onbevlekt te maken in zijn oog.

De verhouding die Christus heeft met zijn Kerk is als een bruids-verhouding getekend, als een verhouding die in het koesterend geweld van de Geest wordt geheiligd. Een samenzijn dat een groeiproces is, een groei naar een volledige voltooiende gemeenschap, en nu reeds verwelkt zij niet.

Het is er, maar nog niet in vervulling. Het morgenrood rijst en de zon staat nog niet in haar hoogtepunt. We staan op de drempel aan de grensrivier, en de grensfiguur, die de grens bepaalt is bij ons. Hij staat aan de overkant, hij markeert de scheiding en is niet meer weg te denken van de Jordaan. Hij viel daar op, want hij wiegde niet gelijk het riet langs de stroom. Men moet langs hem heen, als men bij Jericho het beloofde land wil betreden. En daar op de grens in de schemering tussen de testamenten wijst de Doper, de Voorloper Sint Jan ons op het Lam, hij wijst het aan, en beduidt dat het Lam zich midden onder ons bevindt. Wij die verder hebben mogen lezen, die weten dat het hoogtepunt zal zijn wanneer de bruiloft van het Lam zal worden gevierd, als de stralende bruid, het nieuwe Jerusalem uit de hoge hemel daalt, wij moeten de weg gaan die de Voorloper wijst. Waken en uitzien naar Hem...

Om de bruidegom tegemoet te kunnen gaan moeten we ons scharen aan de zijde van de wijze maagden (Mt. 25, 1-13); zoals die waken moeten wij waken

en uitzien, zoals zij moeten wij de olie in onze lampen houden, want het is nacht, en alleen in de nacht schijnen de sterren, en slechts voor het morgenrood kan men zegen verwerven. Men moet de lampen brandend houden, en de wachters nauwkeurig ondervragen hoever de nacht gevorderd is.

Men moet uitzien naar de bruidegom die in alles vervullende omhelzing het mysterie van God met ons tot voltooiïng voert. Want hij zal degene zijn, waarnaar we hebben uitgezien, als naar een bruidegom, geslachten lang. Alle verwachting stond op hem gericht, van de sterren van Abraham en het slopend gevecht van Jacob tot aan de verwachting van Sint Jan de Doper en de wijze maagden met de olie in haar lampen. En intussen zoeken de profeten met hun woord die verwachting te duiden, proberen zij de stroom te richten op Hem, die eens in alle heerlijkheid een bruiloft zal vieren met de bruid die hij zich heeft verworven. Al die tijd is de Heer met zijn volk bezig, en het tastende woord van de profeten maakt het ons duidelijk, onthult het ons van tijd tot tijd, en dan mogen we het weten dat God zijn volk heeft bezocht en dat Hij zich met dit volk en zijn lot heeft verloofd. En dan wordt het duidelijk dat heel die stroom voert naar een bruiloftsdis, want het rijk der hemelen is gelijk aan een koning die een bruiloftsmaal geeft voor zijn zoon (Mt. 22, 1). Daar moet het op uit lopen, en daarheen staat het gespannen. De zoon wordt ten huwelijk gegeven aan de bruid, die de Vader zelf gekozen heeft. Hij schenkt zijn zoon aan haar, en de dochter van Sion zal jubelen en juichen als zij haar bruidegom op haar ziet afkomen, en wanneer het moment nabij is dat hij zijn lastdier binden zal aan een bloeiende wijnstok.

De bruidegom nadert, langs een voorbereide weg, een weg door een voorloper ten laatste getekend, door een profeet geduid, de grootste van allen. Deze profeet zal niet in de Jordaan afdalen om daar te worden verhoogd, hij zal op de drempel blijven staan in de nevel waarin de nacht in de dag overgaat. Hij voert het volk tot aan die grens, tot aan de dageraad... Hij mag de zegen duiden en leerlingen tot Hem voeren, en dan is zijn vreugde volkomen, de vreugde van de vriend van de bruidegom die de juichkreet verneemt waarmee de bruidegom bezit neemt van zijn bruid. Hij weet dat zijn zending zo wordt vervuld. (Joh. 3, 29). Hij en zijn leerlingen vasten, dragen de ontberingen die de last zijn van de weg door de woestijn, zij onthouden zich, want de zegen van het beloofde land is nog niet hun deel. De wijnstok leeft in hun herinnering, de vrucht van paradijselijke zegening aan de andere zijde, waar geen manna valt, omdat het land zijn eigen vruchten draagt. Jesus is de bruidegom. Hij neemt bezit van de bruid en alle beloften Gods naderen hun voltooiïng, zij trekken zich samen in hem. (2 Cor. 1, 20). Hij wordt ja op al Gods beloften en daarom is ons amen hem ter ere. Hij trekt de grensrivier over, neemt bezit van het land, en het water bloost van weelde, zes kruiken wijn op de bruiloft van Kana. Want de wijnstok en de messiaanse

beloften zijn één, en een bruiloft is het kader. Jesus is de wijnstok...

Iedere maaltijd die hij gebruikt is meer dan het alleen maar aanzitten aan tafel, meer dan alleen maar vriendschap en gastvrijheid. Zijn leven loopt nu eenmaal uit op de grandiose bruiloft van het lam, en dit zet alles in gloed. Dit maakt alle gebeurtenissen van zijn leven transparant, doorzeeft ze met een wondere glans, laat een vuur gloeien achter de gebeurtenissen van iedere dag, en zo wordt het echte geheim van zijn leven onthuld. Hij is de Messias, de gezalfde voltooier van alles. De evangelisten zoeken met hun woord deze apocalyps bloot te leggen. Zij schrijven over de roeping van Levi, en dat was een tollenaar (Mc. 2, 13-20). Hoe die Jesus onmiddellijk volgde. Zij schrijven over de maaltijd, waarbij Jesus genodigd werd, en we vernemen hoe de Fariseeën dit verwerpen. Hoe de reinen het niet kunnen zien, dat de geneesheer de zieken bezoekt. Maar er is meer, want de evangelist brengt een blijde boodschap, verkondigt dat de vervulling nabij is. Jesus de gezalfde eet met zijn uitverkorenen, en dat is het bruiloftsmaal van een koningszoon. De blijde boodschapper zoekt een duister vermoeden en verhaalt daarom in één adem hoe men bezorgd is en hoe men vraagt waarom Jesus eet en niet vast, zich niet aan de regels van het trekken door de woestijn houdt, en wijn drinkt met zijn vrienden als waren zij de vervulling reeds nabij.

En dan klinkt het in het evangelie als een juichtoon tegenover de Fariseeën en de leerlingen van Johannes de Doper, Jesus is de Bruidegom, Hij is met de zijnen, en dan is de vervulling nabij. Hij is met hen en dan heeft het angstig zwerven een eindpunt gevonden, dan is een eindpunt gegeven voor het onrustig hart. Dan weten ze dat de Vader een bruiloftsmaal houdt voor zijn Zoon, en dat zij de disgenoten mogen zijn, de bruid... (Mc 2, 18-19).

Ze kunnen niet vasten zolang deze bruiloft duurt, en de bruidegom zijn bruid naar binnen heeft geleid. Ja, er komt een tijd en dan zal de bruidegom van hen worden weggenomen... Want hoe juichend ook, deze vervulling is nog maar ten dele, al is het beginpunt van het definitieve einde gelegd.

De bruidegom is gekomen om het visioen van Jacob te voltooien. De top van de Jacobsladder (Gen. 28, 12; Jo. 2, 45) waar engelen neerdalen en omhoogkeren reikt in de verre verzen van Genesis tot in de hemel. Maar de ware Jacob die onder de vijgeboom zit en de schriften onderzoekt weet dat de mensenzoon de weg is, dat Hij de ladder is waarlangs de engelen opstijgen en afdalen. En al is Hij van ons weggenomen, eens als die tijd komt, dan behoudt het nieuwe Bet-el, het nieuwe huis Gods zijn beeld, en houdt het een vasten uit herinnering... want hij is bij ons geweest om bij ons zijn huis te bouwen, en zijn huis zijn wij als wij de zekerheid van de hoop en het roemen daarop ongeschokt bewaren ten einde toe (zie Hebr. 3, 6), tot aan de bruiloft van het lam...

Als wij spreken van Jesus de bruidegom en de Kerk zijn bruid, dan kan het

ons te moede worden. We kunnen ons langs de weg te slapen leggen, en de zekerheid van een dromend visioen als de Jacob van weleer zal ons waarschijnlijk worden ontzegd... De termen van de Schrift lijken op scherpe voorwaarden die te moeilijk zijn om te worden aanvaard. Jesus en zijn Kerk als Bruid en Bruidegom beginnen te lijken op iets dat zich aan onze waarneming onttrekt, waar wij misschien van kunnen zeggen dat het een aardig beeld is, maar waarvan we eerder zullen zeggen dat het zich pas aan ons geeft als wij er meer dan gewone aandacht aan willen schenken. Het wordt zo intens moeilijk om de achtergronden te ontwaren, het begint te schemeren, en het lijkt ons allemaal o zo onwaarschijnlijk. Wie van ons zag ooit uit verre luchten een stad neerdalen als een bruid getooid. En toch willen wij trouw blijven aan de schriften, zullen we er iets meer in dienen te lezen dan alleen maar een tot niets verplichtende mengeling van beeld en spraak, iets dat meer is en verder reikt dan wat de aardverschuiving van Babel heeft overleefd. Nadenken over Jesus en zijn Kerk eist iets, want het gaat om Jesus en zijn Bruid, en ook hier geldt dat dit een groot geheim is... Daarvoor moeten wij ons op de hoogte stellen, opklimmen tot daar vanwaar het mogelijk is geledingen te zien, en aardlagen te onderscheiden, dingen te zien die verankerd liggen achter de dingen die bij de hand zijn. Dan kunnen we zien dat Gods aanwezigheid zich een huis bouwt. Dat God waar hij ook optreedt bij de mensen een ruimte vrij maakt en heiligt, en hoe er steeds een Jacob is die grijpt en begrijpt, en die een steen wijdt, er olie over uit giet om zo te markeren hetgeen hij stamelend noemt het huis van God. Hij is nog maar in staat een steen te wijden, hij kan nog niet de lengte meten en de hoogte, de breedte en de diepte van de liefde van de Heer, hij is nog niet in staat om de omheining rond die steen te bepalen. Maar toch, dit zijn al rimpelingen van de stroom die uit zal lopen op Christus. Het loopt uit in die wondere intimiteit van God met ons.

Deze intimiteit, dit feit van God-met-ons, deze verhouding van God tot ons bepaalt al het andere, deze verhouding van God tot ons bepaalt de verhouding van ons tot God, en niet omgekeerd. Als dit zo is, als de verhoudingen die vanuit God worden gelegd, bepalend zijn voor onze verhoudingen met Hem, dan is het duidelijk dat er veel is wat onze beperking te boven moet gaan. Dan is er veel waar we niet aan kunnen, en dan is er veel waar we slechts vermoedens van kunnen hebben. En reeds dat kan winst zijn. Er is veel wat ons zeggen, zelfs onze zeggingskracht te boven gaat. Er blijft altijd meer achter zitten dan wij met onze woorden kunnen zoeken.

En dan is het ook duidelijk dat al ons spreken, en al onze beelden, alles wat wij houden en koesteren niet het resultaat van de uitputtende speurtocht is geweest. We zullen verder moeten om de rijkdom te ontdekken. Dit maakt

dan ook dat de Schrift over Jesus en zijn Bruid en de verhouding die Hij met haar wil hebben op minstens twee manieren spreekt, dat er twee sporen zijn uitgelegd die ons behulpzaam kunnen zijn om die wonderlijke verhouding te duiden die Hij met ons, de Kerk, — die Hij met ons, zijn bruid, wil hebben.

De heilige boeken vertellen van zijn liefde, en het is de liefde van een bruidegom, en het samenzijn van een bruiloftsmaal, een samenzijn in de beschutting van een goede Vader die dit feestmaal heeft aangericht. De Bruidegom zit met de Bruid aan tafel, de bruiloft van het lam wordt gevierd. Maar onmiddellijk al sluipt een tweede beeld naderbij, een tweede groep van gegevens, onmiddellijk dringen andere woorden op om voor te gaan en de vragen die achterbleven op te roepen. En deze tweede groep voegt inderdaad een nieuwe dimensie toe aan de beelden die spraken van de bruiloft van het Lam. En het lijkt weer op het zalven van een steen, en we moeten pogen de heilige ruimte te bepalen waarin Hij werkzaam is. Want in deze tweede groep gaat het over de beschutting van de Vader, waarin deze bruiloft wordt gevierd, in deze tweede groep wordt gesproken over de ruimte waarin de bruiloftsgasten zijn geïnviteerd. Het gaat om de ruimte die God gesticht heeft om zo de intimiteit die Hij met ons wil hebben te vieren. En dan, en dat is het wondere raadsel van de Schrift, dan weten we dat deze twee manieren van spreken niet naast elkaar kunnen staan, dan weten we dat ze elkaar doortrekken, en dat het nieuwe Jerusalem als een stralende Bruid uit de hemel nederdaalt, en dat het de Bruid van de Heer is, dan weten we dat Sint Paulus in zijn brief aan de kerk van Ephese in één ademtocht schrijft over de bruidegom en zijn bruid, over de liefde van het bewegende koesterende hart, èn over de maat, de maatstaf die de ruimte vatten kan, de maat die de lengte en de breedte bepaalt, de hoogte en de diepte, die meet hoe de structuur is van Gods liefde en beschutting, die meet hoe Gods architectuur er uit ziet, het gebouw, het bouwsel van zijn handen waarin wij ter bruiloft zullen gaan. En zo raken deze twee zegswijzen, deze twee manieren van beschouwen en schouwen elkaar, ondersteunen elkander, en wij zijn geneigd te schrijven: als bruidegom en bruid. Dit is een samenspel, de bruid en de bruidegom aan de ene zijde, en het huis waar de bruid de bruidsliefde ontvangt.

Het is de bruidegom die een huis bouwt voor zijn bruid, die haar daar binnen lokken wil ook al ligt zij langs de weg verlaten. De bruiloftsdis verzamelt de geliefden zoals zij samenkomen in het huis dat de Heer als bouwheer bouwde. De Bruid is juist bruid omdat zij in zijn bruidsvertrek wordt binnengeleid, en het bruidsvertrek mag zo heten omdat zij daarheen wordt geleid. Het mysterie van de schriften is één, is niet uiteen te rukken.

Maar er is nog meer, het zijn niet alleen deze twee manieren van zeggen zonder meer. De Schrift spelt ons inderdaad een goddelijke liefdegang. De

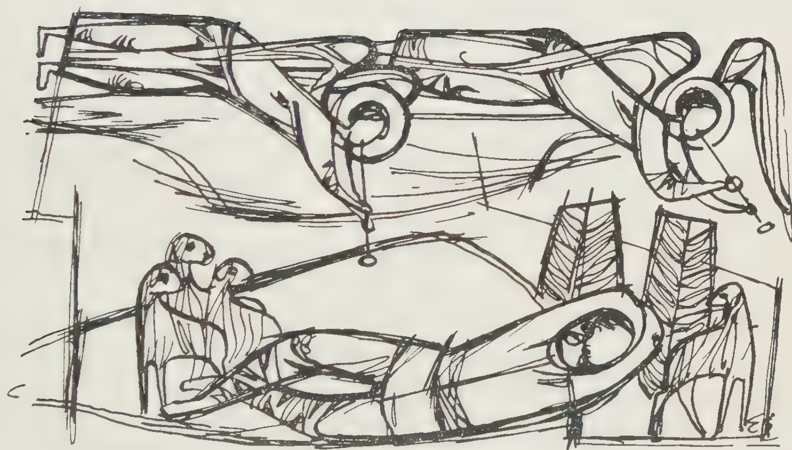
Schrift levert ons geen momentopname, geen gegoten beeld, neen, zij beweegt mee, leeft binnen het volk en gaat mee op weg, zij groeit en de beelden groeien met haar. En zo lezen we van die alles voltooiende vervulling en van de sieraden waarmee dan de bruid zal zijn getooid. We lezen van de bruid die dan geheel en al veranderd zal zijn. En daarheen zijn we op weg. Want er is een groei, we zouden zeggen van niets naar alles, en de verschillende verhalen en vertelsels uit de schrift leggen af en toe deze groeiende lijn bloot. Zij schilderen ons het einde, en zeggen van den beginne af dat Jesus de Bruidegom is. Zo is de lijn gemarkeerd. En de verhalen dartelen langs deze lijn, zij tuimelen om en om, wellicht grijpen wij er daarom zo dikwijls naast, als in een droom. Want al die verhalen doen een greep naar deze wondere lijn, proberen te vatten wat het zeggen wil dat wij op weg zijn naar een bruiloft, de bruiloft van het Lam, en de verklaring van de verhalen wordt gemeten aan deze lijn.

En intussen zit het kerkvolk van vandaag op harde banken. Het kerkgebouw is sober, de eredienst wezenlijk, in het centrum staat de Heer, overtollig lijkt devotie met een geur van vervlogen eeuwen. Heeft deze gemeente verzameld rond de altaartafel iets te maken met wat tot nu toe werd beschreven? Of is het visioen van het hemelse Jerusalem voorbehouden aan enkelen, dwazen, ver genoeg van het aardse rumoer. Gaat de bruiloft van het Lam de kerk wel aan, en moet men nu per se zo spreken dat het ware gezicht van de Kerk alleen aan hoogbegenadigden wordt vertoond. Wellicht mogen we wijzen op de punten waar het om gaat, die be-doeld zijn, waarop ondanks tegenlicht is aangestuurd. Het gaat om Jesus die met ons wil wezen, die samen wil zijn met de Kerk. Hij belooft dat dit samenzijn, deze intimiteit volmaakt zal zijn in de tijd hierna, na deze wereld; om dit te beschrijven en in woorden te vangen weet de heilige Schrift niet beter dan te spreken over de bruiloft van het Lam. Onze Kerk van nu heeft dit als sterkende voltooiïng in het vooruitzicht, en het zou vreemd zijn bij een voltooiende gemeenschap, bij een dergelijke intimiteit niet te spreken over een huwelijk en een bruidsverhouding. Een voltooiïng van wat hier als het werven van de Heer om ons begint.

Maar het gaat ook om het feit dat we 'ergens' bij God zullen zijn, 'ergens' onder invloed van hem zullen zijn, 'ergens' die intimiteit zullen vieren gelijk bruidegom en bruid een huis behoeven om te zijn, we weten dat. Intimiteit behoeft een huis, men moet zich aan de anderen kunnen onttrekken en daarom bouwt men een huis, richt men muren op, en kan het vreemd zijn dat die definitieve muren met edelstenen zijn bezaaid?

En dan nog: voor ons die thans in de kerk zitten lijkt dit zover weg. Maar het is een trek die in ons zit, wij staan rond een sobere altaartafel, en wij

vieren de Heer, we breken het Brood en zo is Hij aanwezig, we hopen Hem zo te herkennen, en met de herinnering aan het huis-en-keuken-epistel van de huwelijksmis, proberen we te bidden tot Hem die ons zo koestert en verzorgt, en ons ten leven voert, we hebben deel aan Hem, in versluierende tekenen. Maar Hij is aanwezig. En wij, wij wachten op zijn komst. Hoe het ook zij, de Kerk mag niet gesloten zijn, want zij staat open voor wat is en komt. Wij hebben burgerrechten, een paspoort voor de hemel, en we zijn op weg naar Hem die we hier als Bruidegom hebben begroet. Hij is ons voorgegaan, en bereidt de plaats waar wij willen komen.

Het huwelijksbeeld in de huidige romeinse liturgie van Epiphanie

DOOR GILBERTUS VAN DE VELDEN, O.PRAEM.

Ofschoon het optreden van de Wijzen uit het oosten het hoofdthema vormt in het tegenwoordige romeinse epiphaniefeest, treft men er toch nog wel enkele teksten in aan, — en wel voornamelijk onder de teksten van het brevier —, die twee andere feestgedachten aanraken. Deze twee mysteries op het tweede plan zijn de doop van Jesus in de Jordaan en de bruiloft te Kana. In de antifoon *„ad Magnificat"* van de tweede vespers worden de drie wonderlijke gebeurtenissen onder deze bewoordingen opgesomd: „Vandaag herdenken we, dat een ster de Wijzen naar de kribbe heeft geleid; dat op de bruiloft water in wijn werd veranderd; en dat Christus door Johannes in de Jordaan wilde worden gedoopt, ons ten heil".

Het eenheidmakende motief, dat deze drie zeer verschillende onderwerpen met elkander in verband brengt, is het aspect van „verschijning", dat aan elk van de drie gebeurtenissen verbonden zit. Het zich openbaren van Christus aan de wereld als de Heer, als de Kurios, door wonderen en tekens, vormt de centrale idee van het feest, dat daarom terecht de naam Epiphanie ontving.

In de teksten van het romeinse brevier worden we evenwel op nog een ander eenheidscheppend thema attent gemaakt. In de bekende en prachtige antifoon *„ad Benedictus"*, die hoogstwaarschijnlijk van Syrische oorsprong is, en die begint met de woorden: *„Hodie coelesti Sponso"*, worden we gewezen op de zeer innige vereniging, die Christus met zijn Kerk is aangegaan en die ons gepresenteerd wordt onder het beeld van een huwelijkssluiting. De bevoorrechte plaats, die deze antifoon in het officie van Epiphanie inneemt op grond van haar verbondenheid met het canticum *„Benedictus"*, geeft aan dit huwelijksbeeld in de rijke inhoud van het feest een extra reliëf. De bedoelde antifoon zouden we in het nederlands aldus kunnen weergeven: „Vandaag is de Kerk met haar hemelse Bruidegom in de echt verenigd. Want Christus waste in de Jordaan haar zondesmetten af; Wijzen haasten zich met geschenken naar de koninklijke bruiloft, en de bruiloftsgasten zijn in vrolijke stemming door de wijn, die uit water werd gemaakt". We zullen deze merkwaardige tekst als schema nemen voor de verdere uiteenzettingen.

Het woord huwelijk wordt gebruikt in de betekenis van de kortstondige en voorbijgaande huwelijkssluiting en in de betekenis van de blijvende huwelijksstaat. Zoals uit de hierbovenstaande antifoon blijkt, verwijst het feest van Epiphanie in de eerste plaats naar een huwelijksbeeld in de eerste betekenis van het woord. Het gaat om de huwelijkssluiting als beeld van de zeer innige vereniging, die Christus met zijn Kerk is aangegaan.

Heel het verlossingswerk gaat per slot van rekening om het tot stand brengen van een eenheid. Zodoende raakt het feest van Epiphanie een van de grondgedachten van het christendom aan. En het geheim van de Menswording èn het geheim van onze Verlossing beogen het herstel van een breuk. God heeft het gevallen mensdom opnieuw met zich willen verenigen. En dit verenigingswerk, deze huwelijkssluiting dus volgens het gekozen beeld, is nog niet geheel voltooid. Het bruiloftsfeest begint pas volkomen aan het einde der tijden.

De grondslag voor het herstel van de eenheid, werd gelegd in de schoot van de allerzuiverste Maagd Maria, toen God de Zoon daar het vlees aannam. In de schoot van Maria kwam een eenheid tussen het „Woord" en het „Vlees" tot stand van zo'n verheven aard, dat we er geen woorden of geschikte beelden voor hebben. De theologie heeft haar toevlucht moeten nemen tot de vakterm *„unio hypostatica"*. In Maria is de huwelijkssluiting, die we op het Epiphaniefeest gedenken, begonnen. Het mysterie van de Menswording behoort tot de feestgedachten van Epiphanie. In de prefatie van Epiphanie zingt de Kerk: „. . . want Uw eniggeboren Zoon heeft ons bij Zijn verschijning in onze sterfelijke natuur door het nieuwe licht Zijner onsterfelijkheid hersteld".

Maar behalve een physiek lichaam heeft Christus ook een mystiek lichaam willen aannemen. Deze aanneming, deze verbintenis tussen Christus en zijn Kerk, staat in het complex van feestgeheimen op epiphaniedag op het voorplan. Dít mysterie nu houdt de H. Kerk ons in haar liturgie voor ogen onder het beeld van het huwelijk. De H. Kerk, die in de loop der eeuwen heel de rijkdom aan teksten, handelingen en sfeerscheppende factoren van de liturgie heeft geweven rond de kerngegevens, die de Heer haar heeft toevertrouwd, is in haar woorden- en beeldenkeus, in heel haar manier van bidden en doorgeven van de openbaring gebleven in de lijn van de boeken van Oud en Nieuw Testament. En zo mag het ons niet verwonderen, dat zij het huwelijksbeeld heeft durven gebruiken, omdat zij dit beeld reeds gelezen had in de bijbel, in haar dierbaarste boek, waarin zij dag en nacht leest, en dat zij altijd bij de hand heeft om er licht en troost in te vinden.

Eén van de passages, waarin onze Moeder de H. Kerk het huwelijksbeeld

aantrof, was zeker hoofdstuk 61 van Isaïas. Vanaf de allereerste tijden heeft de H. Kerk met een zekere voorliefde in het boek Isaïas gelezen. Zij heeft de lezing van dit boek speciaal voor de kerst- en epiphaniekring gereserveerd. In de derde les van de eerste nocturn op het feest van Epiphanie zelf past zij de volgende tekst uit Isaïas op haarzelf toe en legt ze tevens ter overweging aan ons voor: „Ik zal juichen en jubelen in Jahweh, mijn ziel zich verheugen in mijn God. Want Hij heeft mij gehuld in het kleed van het Heil, mij de mantel der Gerechtigheid omgeslagen: zoals een bruidegom zich kroont met een krans, een bruid zich tooit met haar pronk". Uit het huwelijksceremonieel wordt hier alleen naar voren gebracht het bekleden van de bruid met kostbare gewaden en het tooien van haar met waardevolle sieraden. De huwelijkssluiting omvat naar oud-oosterse opvatting evenwel nog andere elementen: het huwelijksbad, het aanbieden van geschenken en het huwelijksmaal.

„Want Christus waste in de Jordaan haar zondesmetten af".

God heeft de Bruid, die Hij voor zijn Zoon had uitgekozen, aangetroffen in een allerellendigste toestand. Ze was volkomen onderkomen en door de zonden zodanig besmeurd, dat alle schoonheid en bevalligheid aan haar ontbraken. Bij de profeet Ezekiël staat daarover iets te lezen, maar met zo'n realistische wijze van beschrijving, dat deze ons westerlingen min of meer kan schokken: „...op de dag van je geboorte werd je te vondeling gelegd op het vrije veld, omdat men je leven niets waard vond. Toen kwam Ik je voorbij, en zag je spartelen in je bloed. Ik sprak tot je, terwijl je met bloed waart besmeurd: Blijf leven! Ik waste je met water, spoelde je bloed van je af, en zalfde je met olie; fris als een veldbloem maakte Ik je. Je groeide op en werd groot... Weer kwam Ik langs je, en bemerkte dat de tijd der liefde voor je was gekomen... Ik deed je veelkleurige kleren aan, gaf je schoeisel van het fijnste leder, bond je een hoofddoek om van damast, en hulde je in een sluier van zijde. Ik smukte je met sieraden, deed armbanden om je polsen en een snoer om je hals. Ik gaf je een ring door je neus, hangers aan je oren, en een prachtige kroon op je hoofd. Zo was je getooid... geschikt voor het koningschap". (Ezekiël 16, 6-13).

Het tooien van de Bruid met „het kleed van het Heil" en met „de mantel der Gerechtigheid", waarvan Isaïas sprak, was voorafgegaan door een bad. Ook voor de Bruid van Christus was een bruidsbad voorzien. Bij de doop in de Jordaan, toen Jesus in het water afdaalde, heeft Hij het mensdom, dat in Zijn menselijke natuur vertegenwoordigd was, onder water gedompeld om het daar af te wassen en het zijn oorspronkelijke schoonheid en gratie terug te geven. Het water van de Jordaan heeft het mensdom weer fris

gemaakt, weer levensvreugde geschonken en als het ware opnieuw ten leven geroepen. In dit verband krijgen de volgende teksten uit het officie van Epiphanie ineens een rijke zin: „Een vloed met zijn stromen brengt de Godsstad in vreugde" (uit psalm 45); „Gij allen, die dorst lijdt: ach, komt tot de wateren (Isaïas 55, 1).

De H. Kerk heeft de idee van bruidsbad niet slechts aangetroffen in de profetische geschriften van het O.T. Ook bij Sint Paulus staat dezelfde gedachte duidelijk geformuleerd in Eph. 5, 25-26: „Gij mannen hebt uw vrouwen lief, zoals ook Christus de Kerk heeft bemind. Hij heeft zich voor haar overgeleverd: om haar te heiligen en te reinigen door het waterbad, vergezeld van het woord; om zich een heerlijke Kerk te bereiden zonder vlek of rimpel of iets van die aard, maar heilig en zonder enige smet".

Het doopsel is de voortzetting van de doop in de Jordaan. In het doopsel is elk lidmaat van Christus' Bruid, de H. Kerk, van de zondesmetten gezuiverd en weer verkwikt en opgefrist. Bij die gelegenheid is het ook bekleed met het heerlijke gewaad van de heiligmakende genade en getooid met de gaven van de H. Geest. Epiphanie was lange tijd, ook hier in het westen, met name in de Gallische liturgie, een doopdag, waardoor de advent tot op de dag van vandaag, in navolging van de grote vasten voor Pasen, haar boetekarakter behouden heeft.

De huwelijkssluiting tussen Christus en zijn Kerk is begonnen en zet zich voort in of bij het water. De H. Vaders hebben dit geheim voorafgebeeld gezien in de huwelijken van Isaäc en Rebecca, van Jacob en Rachel en van Mozes en Sippora, die alle bij een waterput begonnen zijn. Deze bijbelse taferelen behoren tot de achtergronden van het epiphaniefeest.

„Wijzen haasten zich met geschenken naar de koninklijke bruiloft".

In de komst van de Wijzen naar Bethlehem heeft de H. Kerk de vervulling gezien van de vele teksten uit het O.T., waarin sprake is van de heidense volkeren, die zich naar het Nieuwe Jerusalem zullen begeven, om opgenomen te worden in het éne uitverkoren volk. De Wijzen gelden als de eerstelingen uit het heidendom, zodat Epiphanie ook het feest is van de roeping van de heidenen. Het volgende vers uit psalm 71 keert met herhaling in misformulier en officie van Epiphanie terug: „De koningen van Tarsjisj en zijn kusten zullen Hem geschenken brengen. De koningen van Sjeba en Seba zullen Hem hun schatting betalen". Reeds in dit psalmvers is sprake van geschenken. Bij het huwelijk tussen Christus en zijn Kerk behoort ook een uitwisseling van geschenken. We zagen reeds, hoe de teksten spreken van kostbare sieraden, waarmee de Bruidegom zijn Bruid heeft getooid. De geschenken komen voornamelijk van de kant van de Bruidegom. Maar ook de Kerk

heeft in alle bescheidenheid iets aan te bieden: goud, wierook en myrrhe. Zoals het uitverkoren volk bij de wateren van de Rode Zee kwam, beladen met de kostbaarheden, die het bij het vertrek uit Egypte nog gauw had buitgemaakt, zo komt ook de heidenwereld tot Christus met haar gaven.

In de westerse liturgie wordt de zin van de drie gaven der Wijzen uitvoerig uitgewerkt. De H. Kerk spreekt er van „mystieke" geschenken en van „kostbare cadeaux, die goddelijke mysteries insluiten". Zij vormen de inbreng, die van de kant van de Bruid van Christus in het algemeen en van elk lidmaat van de Kerk afzonderlijk wordt verwacht.

„De bruiloftsgasten zijn in vrolijke stemming door de wijn, die uit water werd gemaakt".

Bij het sluiten van een huwelijk hoort een feestmaal, waarbij wijn wordt geschonken. Jesus is het ceremonieel van zijn huwelijkssluiting begonnen bij de Jordaan. Hij heeft het besloten in de zaal van het Laatste Avondmaal. De Eucharistieviering is een bruiloftsmaal. En de wijn, die hier gedronken wordt is het kostbaar Bloed van Christus, van de Bruidegom zelf.

De bruiloft van Kana wordt ons in het evangelie van Sint Jan beschreven met duidelijke zinspelingen op dit Laatste Avondmaal. Vooral de woorden van Jesus: „Mijn uur is nog niet gekomen", verwijzen naar het slot van zijn leven, als zijn uur wèl gekomen zal zijn. Immers de inleiding op de afscheidswoorden, die Jesus op de avond vóór zijn lijden tot zijn apostelen heeft gesproken, begint met de bemerking: „Het was nu daags voor het paasfeest. Jesus wist, dat zijn uur was gekomen...". Volgens de visie van Sint Jan was er op de bruiloft te Kana een dubbel bruidspaar. Want naast de gewone bruid en bruidegom, waarvoor het feest georganiseerd was, waren er aanwezig Jesus en Maria, Jesus als de toekomstige Bruidegom en Maria als beeld van Jesus' Bruid, de Kerk. Wanneer Jesus in alle werkelijkheid zijn bruiloft gaat vieren, zal Hij zijn eigen Lichaam en Bloed als spijs en drank aan de bruiloftsgasten voorzetten, dat wil zeggen aan zijn Bruid. Door deze eucharistische spijs en drank komt de innigste eenheid tot stand tussen Bruidegom en Bruid, die hier op aarde denkbaar is en waardoor Man en Vrouw volgens het bijbelse woord in het paradijsverhaal „één vlees worden". In elke H. Mis kunnen we bij de communie aan deze mysteries denken, maar op de tweede zondag na Epiphanie, waarop de bruiloft te Kana afzonderlijk herdacht wordt, komt de H. Kerk er ons in de communiozang uitdrukkelijk aan herinneren. De waarlijk „goede wijn" is bewaard voor de eindtijd. Deze wijn geeft een voorproef van de eeuwige vreugde.

DE BRUID

Hooglied

1, 5: „Donker ben ik en schoon, dochters van Jeruzalem,
als de tenten in Kedar, als de tentdoeken van Sjalma".
2, 1 „Ik ben een bloempje uit de Sjaronvlakte,
een lelietje van dalen"
4, 1-4 „Je ogen zijn duiven vanachter je sluier,
je haren zijn als een kudde geiten,
die neergolft van het Gilaäd-gebergte.
Je tanden zijn als een kudde pasgeboren schapen,
die opstijgen uit het bad,
die allen met z'n tweeën zijn
en waarvan er niet één alleen is.
Als een purperen snoer zijn je lippen
en je mond is prachtig.
Als een granaathelft zijn je wangen
vanachter je sluier.
Als een toren van David is je hals,
gebouwd met versterkingen,
duizend schilden hangen eraan,
alle pijlkokers der helden".
4, 12 „Een gesloten tuin zijt ge, een verzegelde bron"
6, 4 „Schoon zijt ge als Tirza, bekoorlijk als Jeruzalem".
7, 4-6 „Je borsten zijn als twee welpen, tweelingen van de gazel.
Je hals is als een ivoren toren,
je ogen als de vijver in Chesbon,
naast de poort der volkrijke stad.
Je neus als de Libanonspits,
die uitziet op Damascus.
De kruin van je hoofd is als de Karmel..."

Dit is de bruid: Gods uitverkoren land, zijn volk dat woont op de plaats die Hij verkoren heeft. Heel de landkaart komt voor ons te liggen: Kedar en Sjalma in de Arabische woestijn; Chesbon in het Over-Jordaanse; de „gesloten tuin" en de „verzegelde bron" bij Bethlehem; Jeruzalem; de Davidstoren en de „versterkte stad"; Ebal en Garizim, het tweelinggebergte; Tirza, de eerste hoofdstad van het Noordrijk; de Sjaronvlakte; de Karmel, het Gilaäd-gebergte; de Libanon en Damascus.

Met dit beloofde land wil God huwen (Is. 62, 2-5). En dit land leeft voort in de Kerk en het godsvolk van de hemel.

De kerk als bruid in de liturgie van kerkwijding

DOOR A. HOLLAARDT, O.P.

„Uw bouwheer zal u huwen" (Is. 62, 5)

Het idee van de luister en de schoonheid van het kerkgebouw is geboren met de Constantijnse kerkvrede. Sedert de grote keizer van oost en west de jarenlang vervolgde Kerk de vrijheid schonk en er alom bedehuizen verrezen, schoner dan de christenen ze ooit gekend hadden, werd de „heerlijkheid der Kerke" zichtbaar. Toen pas ging de vergelijking op tussen de heerlijkheid van de Kerk op aarde en die van het toekomstig hemels Jerusalem. De uiterlijke verschijning van de Kerk in de schoonheid van het kerkgebouw werd een teken van de verlossing: niet alleen een herinnering aan de bevrijding uit zonde en ellende, maar ook een verwijzing naar het beloofde deelgenootschap aan Christus' eigen heerlijkheid — de heerlijkheid van de Verrezene — en een beeld van de uiteindelijke bekleding der mensheid met de volledige heilsgoederen Gods.

Niemand kon dit alles beter onder woorden brengen dan de ooggetuige van die ingrijpende verandering in het uiterlijk van de Kerk: de geschiedschrijver Eusebius. Als oosterling had hij een heel bijzondere visie op de gebeurtenissen, welke verder ging dan de feiten van het ogenblik, een visie waarin verleden en toekomst elkaar raakten. In zijn *„Kerkgeschiedenis"* verhaalt hij van de kerkwijdingen die overal kort na 313 plaats vonden en in dit relaas is de tekst van de preek die hij zelf mocht houden bij de inwijding van de prachtige basiliek van Tyrus in 314 wel het belangwekkendst. Terwijl hij in lovende bewoordingen zijn bewondering uit voor het stralend-nieuwe Godshuis en voor zijn bouwheer, bisschop Paulinus, voeren zijn gedachten hem terug naar de gruwel der ontheiliging die vooraf is gegaan. Hij ziet weer de verlatenheid van de ruïnes, de verwoesting en de eenzaamheid die de eredienst van het christendom tot voor kort kenmerkten. Hij denkt aan de puinen van Jerusalem in de tijd der ballingschap, aan vernieling en vereenzaming als straf voor de ontrouw aan het Verbond ten tijde van de profeten. Maar hij hoort in de geest ook de oud-testamentische beloften over ontferming en herstel, over hernieuwde aanname en wederopbouw. Hij ziet de vervulling een aanvang nemen in de nieuwe Salomon,

Christus, de hersteller van de tempel, en in de verre toekomst ontwaart hij de schone voleinding: de bekroning van de verlossing in het visioen van het nieuwe Jerusalem dat als een bruid van bij God uit de hemel op aarde nederdaalt.

Heel het gamma van profetische en apocalyptische kleuren tovert Eusebius zijn toehoorders voor ogen. De schittering van het nieuwe kerkgebouw herinnert hem aan de beloften van Isaias omtrent het herstel van Jeruzalem en aan de aangrijpende woorden van Osee over ontferming en wederopname in liefde. In de geest ziet hij reeds de tempelstad uit het Boek der Openbaring. De Kerk is in afwachting van de vervulling der belofte. „Want — zo zegt hij — zij heeft nog een veel betere belofte van Hem ontvangen en verlangt ernaar in de toekomstige eeuwen voorgoed de veel grotere heerlijkheid te ontvangen der wedergeboorte in de opstanding van het onbederflijk lichaam met de koren van de engelen des lichts in het hemels koninkrijk van God met Christus zelf, de grote Weldoener en Verlosser. Intussen is zij die eerst beroofd en verlaten was, nu door Gods genade waarlijk met bloemen getooid, 'als een lelie', zoals een profetie zegt, en heeft zij het bruidskleed aangedaan en zich de schone bruidskroon opgezet... Zij jubelt haar dank uit jegens haar goddelijke Koning. 'Juiche mijn ziel in de Heer! Want Hij heeft mij gehuld in het gewaad des heils en in het kleed der vreugde. Als een bruidegom heeft Hij mij de krans opgezet en mij met sieraden getooid als een bruid...' Zo jubelt zij; verneem nu hoe de Bruidegom, het hemels Woord, Jesus Christus zelf, haar antwoordt, waar de Heer zegt: 'Vrees niet..., voor een korte tijd heb Ik u verlaten, maar in langdurige ontferming zal Ik mij over u ontfermen; in kortstondige toorn heb Ik mijn aangezicht van u afgewend, maar in eeuwige erbarming zal Ik mij over u erbarmen... Ontwaak, ontwaak, bekleed u met macht, bekleed u met uw heerlijkheid; schud het stof af en sta op. Zet u neder en maak de boei van uw hals los. Richt uw ogen in het rond en zie uw kinderen verzameld; zie, zij hebben zich verzameld en zijn tot u gekomen; zo waar Ik leef, zegt de Heer, gij zult u met hen allen tooien als met een sieraad, u met hen omringen als met een bruidstooi.' Dat heeft Isaias voorspeld; dat is lang geleden in de heilige boeken omtrent óns geschreven; wij moeten de juistheid daarvan nú op grond van de feiten erkennen. Want terwijl de Bruidegom, het Woord, dit alles sprak tot zijn Bruid, de reine en heilige Kerk, heeft de leider van de Bruid hier... haar, de verlatene, die als verworpene daar neerlag weer gewekt en doen opstaan... en, na haar te hebben doen verrijzen, heeft hij haar gesierd, zoals hij het uit de geschreven goddelijke orakelen geleerd had"[1].

Het beeld, dat Eusebius gedurende deze gehele feestpreek voor ogen stond,

[1] Deze rede is te vinden in *Eusebius' Kerkelijke geschiedenis,* ingeleid en vertaald door Dr. D. Franses, Bussum, 1946, blz. 420 e.v.

is dat van de bruid, van de vrouw getooid met bruidskleren en sieraden, en dit beeld wordt hem ingegeven door de schoonheid van het kerkgebouw en door de aktuele toepasselijkheid van de schriftuurlijke vergelijkingen betreffende Gods ontferming over zijn volk en het herstel en de verheerlijking van Jerusalem. „De leider van de Bruid hier" is Paulinus, bisschop van de kerk van Tyrus en bouwer van de nieuwe basiliek. Hij wordt voorgesteld als degene die de Bruid, de Kerk, ter bruiloft leidt, ter bruiloft met de goddelijke Bruidegom. „Ik heb u verloofd aan één man, om u als reine bruid te geleiden tot de Christus" zegt Sint Paulus immers tot de kerkgemeente van Korinte (2 Kor. 11, 2).

In deze rede van Eusebius is geheel de heilsbetekenis van kerkwijding en kerkgebouw gegeven. Hier vinden wij de bruidsgedachte, die de gehele middeleeuwen door in de literatuur van kerkwijding in West Europa zal ontwikkeld worden: van de karolingische tijden af, als de Kerk haar zegetocht door de weleer heidense landen der Franken afbakent met prachtige bedehuizen. Hier zien wij de kerkwijding onder het beeld van verloving of huwelijk, want na haar geroepen te hebben door de kracht van zijn Bloed, verbindt de Heer zich met Zijn Kerk, zoals zij plaatselijk is (als gemeente, onder haar leider samenkomend voor de viering der heilige geheimen), alvorens met haar aan te zitten aan het bruiloftsmaal in het Rijk van de Vader.

Een gehele bruidspoësie bouwt zich, naar aanleiding van kerkwijding, rond dit thema op: een latijnse poësie afkomstig uit de frankische en germaanse landen, welke het zakelijke en sobere romeinse dedicatie-formulier binnendringt en het een geheel nieuw stempel geeft. Van Reims tot Milaan, van Utrecht tot Trondjem, van Salisbury tot Mainz, ja van Schotland tot de Pyreneeën viert men in de middeleeuwen processiehymnen, sequenties en praefaties die vol zijn van het thema van de Kerk als Bruid en van de kerkwijding als verloving of huwelijk van de Bruid met Christus. Thans nog getuigen, behalve de romeinse liturgische boeken, de eigen teksten van de riten van sommige kloosterorden en bisdommen van deze poëtische rijkdom.

Vooreerst is het de heerlijkheid van de Kerk, waarheen de liturgie van kerkwijding onder het beeld van de bruid verwijst. De schoonheid van de stoffelijke tempel voert de gedachten omhoog naar de Kerk van de eindtijd, volledig getooid met de gaven van het heil, ten volle in het bezit van de genaden der verlossing.

„Ik zag de heilige stad — een nieuw Jerusalem —
afdalen uit de hemel van bij God, toegerust als
een bruid, die zich heeft opgetooid voor haar man."

(Openb. 21, 2, epistel in de mis van Kerkwijding)

„Met een vreugdegewaad heeft de Heer u bekleed, een kroon u opgezet. Met heilige sieraden heeft Hij u getooid. Van schitterend licht zult gij stralen, gans de aarde zal u huldigen . . .”

(Responsorie tijdens de bekleding van het altaar aan het slot van de kerkconsecratie; vgl. Is. 61, 10 en Tob. 13, 13)

Deze onderscheidingen leren ons duidelijk de uitverkiezing van de Kerk: zij is van anderen geheel onderscheiden en boven allen uitverkoren, niet om eigen verdiensten, maar louter uit goedgunstigheid. Zo was de wil van God; zijn welbehagen in haar is de oorzaak van haar schoonheid.

Omdat Gods liefde ten grondslag ligt aan deze roeping tot deelgenootschap aan zijn heerlijkheid, is de verhouding van de Heer tot zijn Kerk te vergelijken met een huwelijksverbintenis. Niet alleen om de schoonheid die haar beloofd is, draagt de Kerk nu reeds de naam van Bruid, maar de liefde van Hem die haar door zijn Bloed heeft verworven tot een onvervreemdbaar bezit, schenkt haar het recht om deze kostbare titel te voeren. Daarom kan Sint Paulus niet aan het huwelijk der christenen denken zonder in de geest de liefdevolle bruidswerving van Calvarië te zien (vgl. Efes. 5, 25). Daarom ook is de Kerk niet Gods Bruid zonder meer, doch „Bruid van het Lam”, Bruid van de geslachtofferde en verheerlijkte Christus.

„Kom, ik zal u tonen de Bruid, de Vrouw van het Lam. In geestverrukking voerde hij mij weg op een grote en hoge berg. En hij toonde mij de heilige stad, Jerusalem, neerdalend van God uit de hemel. Zij prijkte met Gods heerlijkheid; haar lichtglans leek op edelsteen, op jaspis, helder als kristal . . .”

(Openb. 21, 9-11, Schriftlezing in de metten van het jaarfeest van de Inwijding van de Basiliek van de Allerheiligste Verlosser)

„Wij danken U, Heer, die deze Kerk, met wondere gaven getooid, van de aarde ten hemel opzendt . . . Zij is immers de Bruid van uw Lam, van diens wonderbare luister overstraald, de Bruid voor wie uw eniggeboren Zoon de kruisdood heeft ondergaan en de tegenstander overwonnen. Vandaar is haar plaats aan uw rechterzijde in de hemel, waar zij, gesierd met de machtige schaar

van haar kinderen, uw majesteit voor altijd met het driewerf 'heilig' blijft loven."

(oude ambrosiaanse prefatie op kerkwijding in het misboek van bisschop Aribertus)

Onafscheidelijk is het visioen van de komende verheerlijking verbonden aan de gedachte van de Kerk als Bruid van het Lam. Immers, waar bruidswerving heeft plaats gehad, zal ook het bruiloftsfeest volgen. De dichter van de prachtige hymne van Kerkwijding „*Urbs Jerusalem beata*" (oorspronkelijke versie) ziet de Kerk dan ook reeds, omstuwd door een bruidsstoet van engelen, opgaan naar het feest met haar Heer, want „gekomen is de bruiloft van het Lam en zijn Vrouw heeft er zich toe bereid" (Openb. 19, 7).

Het bruiloftsmaal is het hoogtepunt van het feest. Het is het voor eeuwig samen zijn, het wederzijds genieten van dezelfde geneugten, het delen van dezelfde vreugde, het luisteren naar elkanders stem: de stem van de Bruidegom en van de Bruid. Het is de bekroning van het liefdeverbond, van de verbintenis die geen einde zal hebben.

„Moge Christus ons doen aanzitten aan zijn bruiloftsfeest ons verkwikken met ware geneugten en ons de vreugde van de uitverkorenen doen delen".

(slot van de kerkwijdingshymne *Jerusalem et Sion filiae*)

Kerkgebouw en kerkwijding zijn niet alleen heilige tekenen, maar ook heilswerkelijkheden. De „bruidsteksten" uit de dedicatieliturgie, hetzij ontleend aan de profeten, hetzij aan de apocalyptische literatuur van het Nieuwe Testament, leren ons iets over de genadevolle realiteit van het „huis der Kerk" en zijn toewijding aan God. Deze leer wordt verder ontwikkeld in de niet-schriftuurlijke gedeelten, die zich in de loop der eeuwen in de missaals en getijdenboeken bij het officie van kerkwijding gevoegd hebben.

De kerk als gebouw is de van al het overige onderscheiden plaats, de uitverkoren ruimte. „Ik heb deze plaats *uitverkoren* en geheiligd, opdat mijn Naam er voor altijd zij en mijn *ogen* en mijn *hart* daar verblijven alle dagen." (2 Kronieken 7, 16, Schriftuurlezing in de metten van Kerkwijding). God verkoos haar uit louter genade en goedheid voor zich uit (openingsrefrein van de metten van Kerkwijding volgens de ritus der Praemonstratensers). In haar schoonheid en ongereptheid bezit zij de kenmerken van de bruid: reine eenvoud en stralende onschuld (prefatie bij de reconciliatie van een kerkgebouw; vgl. Efez 5, 27: „zonder vlek of smet"). Haar consecratie is daarom als een huwelijk: aan profaan gebruik onttrokken, wordt de kerk toegewijd aan God, alleen bestemd voor de Allerhoogste. Met een variant op de oude paashymne „*Salva festa dies*" zong men in de middeleeuwen op kerkwijding:

„Gegroet, feestelijke dag, waarop de kerk als Bruid met de Bruidegom verbonden wordt!" Een bijzonder voorrecht is haar immers ten deel gevallen: „Heden is *van Godswege* zegen gekomen over dit huis." (antifoon uit de lauden van kerkwijding; vgl. het evangelie van de mis, Luk. 19, 1-10).

Doch als huis ontleent het kerkgebouw zijn betekenis aan hen die er wonen, die er samenkomen. Het is de Kerk van God, plaatselijk verenigd, het is de ware Bruid van Christus zoals deze ter plaatse, onder haar leidsman, is. Het is de plaats waar de liefde van de Bruidegom tot de Bruid gestalte aanneemt: in de ter plaatse vergaderde christenheid bereikt zijn liefde de Bruid. Want dáár is Hij met zijn Kerk, d.w.z. met hen die zijn heilswil uit de volken heeft bijeengeroepen tot een vergadering van uitverkorenen.

Het kerkgebouw is zijn woontent geworden, waar Hij zijn liefdesverbond, eens door Hem in zijn Bloed gesloten, indachtig is. Het is de plaats waar Hij in genadevolle verbinding met zijn volk treedt.

Kerkwijding stelt ons voor dit geheim van vereniging en liefde, voor het mysterie van de Bruidegom die zich opnieuw met de Bruid verbindt. Het Verbond van Calvarië toont opnieuw zijn kracht, de bloedige bruidswerving van het huis komt midden onder de mensheid van deze plaats en van dit tijdsgewricht te staan. God neemt zijn volk weer genadig aan: Jeruzalem verrijst, heerlijker dan ooit te voren, de tempel wordt weer opgebouwd. Alles wordt weer nieuw, want het is een Nieuw Verbond. De Allerhoogste betoont ons zijn bijzondere liefde: „het is een dag van genade" (middeleeuwse kerkwijdingssequentie *„Quam dilecta tabernacula")*.
Nu treedt de Heer het huis van Zacheus binnen. Het is het begin van het heil. Eens zal Hij zijn Bruid het hemels Jerusalem binnenvoeren. Het bruiloftsmaal van het Lam zal de bekroning zijn, het hoogtepunt van het huwelijksfeest, dat op aarde begonnen is.

Intussen mogen wij, in het kerkgebouw vergaderd, de Bruidegom bidden:

„God, Gij hebt uw Kerk, die door haar gelovige toewijding U welgevallig is, „Bruid" willen noemen, opdat zij krachtens die naam ook uw bijzondere liefde zou bezitten,
laat geheel dit volk dat U dient deze naam van „Bruid" waardig zijn, en moge uw Kerk, in deze tempel voor U vergaderd, als een echte bruid U eerbiedigen, U beminnen en U volgen,
opdat zij, door steeds in uw voetstappen te treden, onder uw leiding tot de hemelse beloften kome."

(slotgebed van de Mis van Kerkwijding volgens Dominicaanse ritus)

Want zo ooit dan op het feest van Kerkwijding beseffen wij de aktualiteit van het profetenwoord:

„Men zal u niet langer 'Verlatene' noemen,
En uw land niet 'Verwoesting'.
Neen, ge zult heten: 'Mijn welbehagen',
En uw land 'De Gehuwde'!
Want God heeft behagen in u,
En uw land wordt gehuwd.
Zoals een jongeman zijn meisje trouwt,
Zal uw bouwheer u huwen.
En zoals een bruidegom zich verheugt in zijn bruid,
Zal uw God zich verheugen in u!"

(Is. 62, 4-5)

ZOEKEN EN VINDEN

Hooglied

3, 1-4: In mijn slaap zocht ik 's nachts naar hem die ik bemin.
Ik zocht hem, maar vond hem niet.
Ik zal opstaan en rondgaan door de stad
over de pleinen en straten,
ik zal hem zoeken, die ik bemin,
ik zocht hem, maar vond hem niet.
Ik kwam de wachters tegen op hun rondgang door de stad:
„Heb gij hem gezien, die ik bemin?"
Nauwelijks was ik hen voorbij
of ik vond hem die ik bemin.
Ik greep hem vast en liet hem niet los
tot ik hem gebracht had in het huis van mijn moeder
en in de kamer van haar die mij baarde.
5, 2-8 Hoor! mijn beminde klopt!
„Doe open mijn zuster, mijn vriendin,
mijn duifje, mijn schoonste,
want mijn hoofd is nat van de dauw,
mijn haren van de nachtelijke rijpdruppels".
„Ik heb mijn kleed al uitgetrokken,
moet ik het dan weer aandoen?
Ik heb mijn voeten al gewassen,
moet ik ze dan weer vuil maken?"
Mijn beminde stak zijn hand door het grendelgat.
Mijn hart klopte voor hem,
ik raakte buiten mijzelve toen hij sprak.
Ik stond op om mijn beminde open te doen
en mijn hand droop van mirre,
mijn vingers van kostelijke mirre, op de knop der grendel.
Ik opende voor mijn beminde,
maar mijn beminde was verdwenen.
Ik zocht hem, maar vond hem niet,
riep hem, maar kreeg geen antwoord.
De wachters troffen mij aan bij hun rondgang door de stad.
Ze sloegen mij, wondden mij, namen mij mijn mantel af,
de wachters der muren.

Vergelijk hiermee Jer. 29, 11; Is. 58, 1-9; 65, 1-2; Lk. 11, 9 en Joh. 13, 33-34.

De Bruidsmystiek in het Hoogliedcommentaar van Sint Bernardus

DOOR PACIFICUS DELFGAAUW, O.C.S.O.

De joodse traditie, welke in het Hooglied de liefdesbetrekkingen tussen God en zijn uitverkoren volk Israël vertolkt vond, suggereerde van het begin af een nieuwe, een vollere transpositie op nieuw-testamentisch vlak. Reeds de christelijke oudheid paste dit bruidslied toe op de nieuwe verhouding tussen God-in-Christus en de mens-in-de-Kerk.

Bruidegom is hier God, zoals Hij zich openbaart in de zending van zijn persoonlijk Woord, zijn Zoon, naar wiens beeld en tot wiens glorie elke mens geschapen wordt. Deze mens hóórt dus bij God, bij zijn Woord, als het beeld bij zijn model; maar door zijn ja-woord moet hij deze verbintenis vrij beamen, en dit brengt mee: alles voor Hem te verlaten en Hem aan te hangen, kortom bruid te zijn. De liefde is de meest wezenlijke opgave in het leven van elke mens, omdat zijn God liefde is en hij voor de gemeenschap met deze God is geschapen.

Het Hooglied nu legt voor de christelijke traditie op dramatische wijze open hoe God de gevallen mens, zijn ontluisterde bruid, weer is gaan zoeken, langs welke weg Hij haar liefde weer weet te ordenen en hoe beider vereniging zich voltrekt in de aardse voorlopigheid.

Als zodanig heeft de Hoogliedtraditie een diepgaande invloed uitgeoefend op de ontwikkeling van de christelijke spiritualiteit, een ontwikkeling welke in de middeleeuwen een afsluiting en een bekroning vond in de commentaar van Sint Bernard, waartoe we hier kort willen inleiden.

De voordrachten over het Hooglied [1] — in de handschriften veelal *Sermones* geheten, maar ook wel: *tractatus, homiliae, expositio* [2] — betekenen zonder twijfel het hoogtepunt, het hart ook, van héél Bernardus' oeuvre; dit niet

[1] De latijnse tekst van de *Sermones in Cantica* vindt men in *Migne, Patrologia Latina* t. 183, c. 785-1198. Dom J. *Leclercq* bracht hiervan een uitstekend verzorgde kritische editie (*Sancti Bernardi Opera* vol. I en II, Roma 1957 en 1958). Een nederlandse vertaling van de Hoogliedpreken verscheen in het VIIe en VIIIe deel van de *Werken van Sint Bernardus* (pro manuscripto uitgegeven in de Cisterciënserabdij van Tilburg).

[2] Wij korten verder af: SC, met verwijzing naar de preek en de betreffende paragraaf.

alleen omdat ze zijn meest omvangrijke werk vormen, ook niet alleen omdat ze stammen uit zijn rijpste tijd, de laatste achttien jaren van zijn leven, maar vooral omdat zij — naar de inhoud — de kern raken van zijn spiritualiteit en die van zijn monniken: de opgang naar de bruidelijke vereniging met God, met het Woord in de Geest; en omdat zij, door hem persoonlijk gedicteerd, in zeer geacheveerde vorm zijn beste gedachten weergeven.

Al heeft het omvangrijke kritische onderzoek van Dom Jean Leclercq dan weinig tekstcorrecties gebracht — de gangbare tekst van Mabillon, ook in Migne afgedrukt, werd vrijwel ongewijzigd gehandhaafd — het heeft toch een helder licht geworpen op het ontstaan en het eigen literaire genre van deze *sermones.* Hij kon namelijk aantonen, dat de preken, zoals ze nu voor ons liggen, wel nooit zó op het kapittel van Clairvaux gehouden zijn; de toespelingen op bepaalde concrete omstandigheden schijnen veelal literaire faux-semblants. Wel heeft Bernardus voor zijn broeders veelvuldig over het Hooglied gesproken; maar waarschijnlijk kwam hij eerst na een tijd lang een bepaalde tekst veelzijdig behandeld te hebben ertoe zijn uiteenzettingen in een samenvattende en definitieve vorm te dicteren en uit te geven.

De 86 Hoogliedpreken werden geschreven tussen 1135 en het jaar van zijn dood, 1153. Maar Bernardus heeft zich reeds eerder met het Hooglied bezig gehouden. Een tiental jaren vroeger vinden we in zijn tractaat *„Over de liefde tot God"* hoogliedteksten becommentariëerd, waar hij later in zijn toespraken nog maar verwijzen zal (vgl. SC 51, 4). En wellicht daarvóór reeds legde hij aan zijn vriend Willem van Sint Thierry, toen deze in Clairvaux het herstel van zijn gezondheid kwam zoeken, het Hooglied uit, waar Willem ijverig notities van maakte, gelijk hijzelf verhaalt in de *Vita prima* (1. I. c. 12, n. 59). Misschien ook kreeg Bernardus de liefde voor het Hooglied reeds mee van de „geletterde" (d.i. in de Schrift onderlegde) mannen, die hem te Citeaux vormden naar de geest van hun observantie.

In ieder geval vertolkt de grote spirituele traditie rond dit lied voortreffelijk hun spiritualiteit. Citeaux betekent immers vóór alles — tegenover de spectaculaire luister van Cluny — een keer naar hart en innerlijkheid (hetgeen ook in het uitwendige een authentieke herbronning meebracht); als zodanig is de Cisterciënser-beweging een exponent van de grote religieuze (en zelfs profane) stroming der twaalfde eeuw, „le siècle des affectus" (J. Châtillon) en het hoogtij der hoofse minne. Welnu, de liefde, de *affectus,* vormt juist het onderwerp, ja het enige onderwerp van het Hooglied (SC 79, 1).[3]

[3] Het woord *affectus* is eigenlijk niet te vertalen. Zowel de letterlijke omzetting: (ad-factus =) aan-doening als „affect" hebben bij ons te uitsluitend betrekking op het gevoelsleven. Affectus is veel breder; het betekent elke concrete reactie of beweging van de wil voor een bepaald object; en heel bijzonder de diepste beweging van de wil: de liefde.

Dit was reeds naar voren gebracht door Origenes († 254). Diens verklaring van het Hooglied ligt aan de oorsprong van de hoge vlucht van het geestelijk leven in de kloosters; geen wonder dat deze „onsterfelijke ketter" (zoals H. U. von Balthasar hem treffend getypeerd heeft) in de 12e eeuw een nieuwe glorie beleefde (al noemde men zelden zijn naam, tenzij om hem te laken). Ook in Clairvaux waren zijn werken en zijn ideeën aanwezig. De mystiek van Origenes openbaart een sterke tendens naar verinnerlijking; men heeft een soort „érémitisme avant la lettre" genoemd (Dom O. Rousseau). Hij vond in het Hooglied op dramatische wijze uitgedrukt hoe God het hart langs vele wegen opvoedt tot de volmaakte bruidsliefde en hoe de ziel op zoek gaat tot ze Hem gevonden heeft, Hem vast kan houden en niet meer loslaten.

Tegen deze achtergrond moeten we Bernardus' commentaar plaatsen. En het is misschien niet toevallig dat dit slechts de eerste twee hoofdstukken van het Hooglied beslaat, juist datgene wat hem van Origenes' uitleg in de latijnse vertaling van Rufinus ten dienste stond.

We willen nu in 't kort hiervan enkele algemene karaktertrekken geven, daarna de voornaamste thema's toelichten om ten slotte iets te zeggen over de aktualiteit van zijn werk.

I *Algemene karakteristiek*

Ook voor Bernardus is het Hooglied een bruiloftslied, dat allegorisch moet worden verstaan. Het komt immers van Gods Geest, en moet dus op Godwaardige wijze — *digne* —, worden verklaard (SC 27, 1 enz.). Steeds weer moeten we door de schaal van de menselijke beeldspraak, door de loutere letter van de tekst (SC 75, 2) — hoe verlokkelijk deze ook is (SC 1, 5) — heenstoten naar de diepere geestelijke kern, naar de eigenlijke bedoeling van God. Bruidegom is Gods Woord; Bruid de ziel van de mens, die naar zijn beeld geschapen werd. Het onderwerp van het lied is beider *negotium amoris,* zoals Bernardus graag zegt (SC 61, 2; 68, 2; 69, 8; 75, 1 enz.), hetgeen we letterlijk met liefdesaffaire zouden mogen vertalen.

Er wordt dus iets uitgedrukt van wat eigenlijk onuitsprekelijk is: Gods geheime genadewerking in het diepst van de ziel. Elke mens heeft hiervan zijn eigen ervaring en deze is onmededeelbaar: „hij moet het water drinken uit zijn eigen put". Maar in dit boek spreekt de Geest zelf. Uit de verzegelde bron binnen de gesloten hof van de ziel heeft Hij het water geleid naar de publieke pleinen: daar kan nu ieder er van putten. Zo is het mogelijk geworden over het onuitsprekelijke te gaan spreken en de diepste beweging van het hart tot uitdrukking te brengen. Bernardus kan zo aan ieder het

geestelijk water der wijsheid reiken, dat hij voor elk goed werk nodig heeft (SC 22, 2).

Dit Hooglied objectiveert als 't ware ieders geestelijke ervaring, zijn opgang in de liefde, en geeft zodoende inzicht in de *affectus* van de ziel. Dat wil Bernardus in zijn uiteenzettingen duidelijk maken. In dit lied gaat het niet zozeer om de klank van de woorden als wel om de beweging van het hart (SC 79, 1). Daarom kan ook alleen de ervaring hier enig inzicht schenken (SC 22, 2), niet het redenerend verstand maar een innerlijke sympathie (SC 67, 8): alleen de unctie, de smaak van het hart leert het verstaan (SC 1, 11; 6, 9; 69, 2 enz.). Het boek moet dus (gelijk trouwens ieder woord van God in de Schrift) vanuit een levende ervaring begrepen worden. Bernardus spreekt tevergeef als het hart van zijn hoorders van binnenuit niet antwoordt op hetgeen hij van buitenaf zegt (SC 21, 4).

De dialoog tussen Bruidegom en bruid, die het Hooglied verwoordt, kan dus eigenlijk ook maar door hen beiden verstaan worden, „door haar die het zingt en door Hem tot Wie het gezongen wordt" (SC 1, 11). Het is geen samenspraak van woorden maar een dialoog van genade en dankbaarheid, van gave en bewondering (SC 45, 8), van liefde en devotie (SC 18, 5). Zo wanneer het Woord tot de ziel zegt; „Gij zijt schoon", dan betekent dit dat Het haar de liefde instort (SC 45, 8). En juist in haar eigen liefde voor God erkent de ziel hoe God hààr liefheeft: haar antwoord is: liefde voor liefde (SC 83, 6; 84, 6; 7, 2 enz.).

Het Hooglied handelt over het leven van vereniging met God. Het is dus geen boek voor beginnelingen. Met Origenes deelt Bernardus (SC 1, 1-3) de geestelijke literatuur in volgens drie Schriftboeken: Prediker, Spreuken en het Hooglied. Het eerste leert ons de ijdelheid van alles wat van deze wereld is en bevrijdt de ziel zo van haar liefde voor de dingen van hier beneden. Het boek der Spreuken ordent het zedelijk handelen van de mens en snoeit zo zijn overtollige eigenliefde. Beide leren ons de *via mandatorum,* de weg der geboden Gods (samenvatting van alle goede werken) in de vreze des Heren. Doch deze is nog maar het begin van de wijsheid. Men zou — volgens een ander klassiek schema — deze beide wegen kunnen vergelijken met de zuivering en de verlichting, en de mens die ze bewandelt *carnalis* (op de zinnen levend) en *rationalis* (door de loutere rede geleid) kunnen heten. Gezuiverd door de *lectio* (in de monastieke — het leven omvattende — zin van dit woord) van deze beide boeken en losgemaakt van zichzelf kan de vergeestelijkte mens, de *spiritualis,* haken naar de hoogste wijsheid, de wijsheid van God, en het Hooglied ter hand nemen. De zinnelijke mens zou hier verdwalen, hij zou zich slechts ergeren aan dit boek, want de taal der minne klinkt barbaars voor wie niet liefheeft (SC 79, 1).

Men kan hier misschien opmerken dat Bernardus dit princiep in feite

wel eens vergeet. Zo breidt hij reeds in zijn derde preek, met het onderscheid tussen de kus van voet, hand en mond, zijn gezichtsveld uit tot de zuiverende weg der boetvaardigen en de goede werken der verlichten. Zijn overigens ook de novicen niet bij zijn toespraken tegenwoordig en zelfs wereldlingen (SC 63)? We moeten hier wel bedenken, dat Bernardus zich vóór alles de dienaar voelt van zijn hoorders; niets wat hun voordelig zijn kan, wil hij voor zich houden (SC 50, 1; 80, 1). Overigens kent hij geen esoterisme: allen zijn geroepen tot de bruidelijke vereniging met het Woord Gods door het feit, dat zij naar het Beeld van zijn Zoon zijn voorbestemd (SC 83, 1). „Laat hen dus geloven wat ze nog niet ervaren, opdat ook zij eenmaal door de verdienste van het geloof de vrucht der ervaring mogen plukken" (SC 84, 7).

Is het Hooglied dus een dialoog tussen Bruidegom en bruid, dan mogen we nader vragen wie dan eigenlijk beiden zijn. De Bruidegom is het *Verbum,* Gods Woord, Christus. Toen de Vader de mens schiep naar zijn Beeld, richtte Hij een bruiloft aan voor zijn Zoon, die immers „het Beeld is van de onzichtbare God en de afdruk van Zijn Wezen". En toen de mens van Hem afviel door de zonde en daardoor balling werd in de wereld van de zinnelijke dingen, de dingen die niet het Beeld Gods weerkaatsen, toen gewaardigde de Zoon zich ook zelf het vlees aan te nemen. En aan de zinnelijke mens, die mèt zijn Godsgelijkenis ook het directe geestelijke contact met zijn Schepper verloren had, zocht Hij zó in Zichzelf zijn Vader weer te openbaren en Diens liefde kenbaar te maken óók in het vlees en beminnenswaardig en navolgbaar (SC 20, 6).

Deze openbaring vond haar laatste vervulling in Zijn lijden op het kruis. Nergens is Gods Liefde tastbaarder. Voor de gevallen mens blijft het kruis de school van de hoogste wijsheid: zijn meest sublieme *philosophia:* geen ander te kennen dan Jesus en Die gekruist (SC 43, 4). Maar Bernardus zegt er iets bij: *interim,* voorlopig, in deze tussentijd. Want de geestelijke mens moet toch het vlees voorbij en doordringen tot de Christus-*Spiritus,* de Geest van Christus. Trouwens Christus' Mensheid heeft als vlees *Gods* in zich de dynamiek om verder te leiden naar zijn innerlijke diepte, naar de Geest. En deze dynamiek valt samen met, méér: ze leidt en bezielt de opgang van onze liefde uit het vlees naar de geest, uit de zinnelijke naar de geestelijke mens, die onze verlossing betekent.

Wij mogen dus de aardse Christus niet vasthouden; als Paulus moet de bruid zeggen dat ze Hem niet langer kent volgens het vlees (2 Kor. 5, 16; SC 20, 7; 33, 6; 45, 5; 62, 6). Want de Bruidegom, dat is de Geest, *Spiritus-Sponsus* (SC 69, 7). Zoals zijn vlees waarlijk spijs is, zo is zijn Geest waarlijk Bruidegom (SC 75, 2). Of nu de Christus-Spiritus alleen de Godheid van Christus betekent, of ook de verheerlijkte Mensheid, is een moderne kwestie die Bernardus nauwelijks raakte. Zijn aandacht gold méér de Persoon van

het mensgeworden Woord dan de onderscheiden naturen. Zeker ook hier laten niet alle teksten zich onder één noemer brengen. Bernardus spreekt niet altijd formeel zoals de Scholastiek. Soms blijft hij toch bij de zoete melk der kruisvernedering, en laat hij de verhevenheid van de verheerlijkte, d.i. Geest-geworden Christus terzijde (SC 22, 3; 43, 4; 61, 6 enz.). Dit ongetwijfeld naarmate de predikant zich invoelt in de verschillende staten van zijn toehoorders.

Als bruid wordt reeds bij Origenes op de eerste plaats de universele Kerk Christi genoemd, de gemeenschap van alle — in Gods eeuwige liefde — gepredestineerden, zowel het oude als het nieuwe Israël omvattend. Maar daarnaast, of liever daarin, mag ook de afzonderlijke ziel, die in deze gemeenschap tot volmaaktheid gekomen is en die deze gemeenschap ook volmaakt in zich uitdrukt, bruid heten, de *anima ecclesiastica* gelijk Origenes haar noemt (vgl. SC 44, 2 enz.).

Reeds sint Paulus had geleerd (Ef. 5, 23-32) hoe de bruidelijke verhouding van Christus tot zijn Kerk de laatste geestelijke diepte van het mysterie van het huwelijk had opengelegd. Zó ook kan men zeggen, dat de menswording van het Woord de vol-mystieke zin van het Hooglied heeft geopenbaard, en het is beslist niet toevallig dat — na een eerste inleidende preek — reeds de tweede uitdrukkelijk aan dit mysterie is gewijd. Men kan dus het Hooglied beschouwen als een dialoog tussen Christus en zijn Kerk, de altijd welgevallige bruid: dit noemt Bernardus de mystieke zin, die namelijk welke het *mysterium* betreft, waarbij dan mysterie genomen wordt in de specifieke betekenis die het heeft bij sint Paulus (Ef. 5, 32): de bruidelijke verhouding tussen Christus en de Kerk.

Ziet men echter het Hooglied als de weergave van de persoonlijke geestelijke ervaring van de ziel in haar opgang naar de volmaakte vereniging met het Woord, dan spreekt Bernardus van de morele zin, van *moralia.* Wij zouden dan vandaag óók nog, en misschien bij voorkeur, spreken van „mystieke vereniging"; maar, zoals gezegd, dit woord blijft in deze contekst gereserveerd voor het *mysterium* dat de Kerk is. Bij deze morele zin gaat het dan niet om de oplossing van een speculatief probleem, het belichten bijvoorbeeld van duistere allegorieën, maar op de eerste plaats om te leren lèven, om inzicht te krijgen in de bewegingen van eigen ziel en in de *ordo caritatis,* de ordening van de liefde volgens de wijsheid van God. Als klassiek voorbeeld kende men in de middeleeuwen de *Moralia in Job* van Sint Gregorius.

Nu vinden we bij Bernardus (en in héél de Cisterciënser-school) een duidelijke voorkeur voor de *moralia:* reeds in zijn allereerste uitleg aan Willem van St. Thierry laat hij de mysteries terzijde en beperkt zich tot de morele zin *(Vita Prima,* 1, I, c. 12, n. 59); zeker, hij doet dit op verzoek van Willem, maar ongetwijfeld was Bernardus op zijn best wanneer hij over

de zielservaring sprak; de „wegen van het hart" vormen zijn lievelingsthema; zijn theologie is voor alles een theologie van het hart, waarbij dit dan in bijbelse zin verstaan moet worden als de ontmoetingsplaats van de mens met God. Juist uit de beweging van het hart kent men daarom de komst van de Bruidegom (SC 74, 6).

Hetzelfde vinden we later in het grote Hoogliedcommentaar terug: wanneer Bernardus enige preken gewijd heeft aan de geloofsprediking van de Kerk, komen meteen reclamaties van zijn toehoorders: zij willen het léven. (SC 80, 1). En dan begint hij te preken over het beeld Gods in de ziel en de bruidsliefde (de morele zin is dus niet te verstaan in de vervlakte betekenis van ons „moralisme", het wordt geen „zedenpreek"). Aan deze voorkeur voor de *moralia* is wellicht de invloed van Origenes niet vreemd. Ze past ook geheel in het klimaat van zijn tijd, zoals boven reeds werd uiteengezet. En dit verklaart misschien ook de afwezigheid van enige mariale interpretatie van het Hooglied bij Bernardus, althans in zijn grote commentaar (in Mariapreken treffen we deze toepassing wel aan).

Toch mogen we geen tegenstelling tussen beide opvattingen forceren, ook niet bij hem. Men heeft Bernardus wel eens tot Vader van het geestelijke individualisme willen uitroepen. Maar dit geheel ten onrechte. Niet alleen kent hij óók de Kerk als Hooglied-bruid, maar zij is het zelfs op de eerste plaats (SC 68, 7), en de afzonderlijke ziel wordt altijd begrepen binnen de Kerk als het klimaat, waarin ze groeien kan. Wanneer Bernardus dit niet telkens zegt, dan komt dat omdat hier voor hem geen probleem lag. Hij poneert zonder meer dat beide interpretaties eigenlijk op hetzelfde neerkomen (SC 62, 1).

Enkele teksten zijn hier toch zeer uitdrukkelijk, bijvoorbeeld SC 12, 11: „Dank Heer Jesus, dat Gij U gewaardigd hebt ons in te lijven bij Uw allerliefste Kerk, niet slechts opdat wij gelovigen zouden zijn, maar opdat wij ook als bruid met U verenigd zouden worden in een zalige, kuise en eeuwige omhelzing".

Wat Bernardus het meest boeide in het mysterie van de Kerk, was niet zozeer het objectieve, bovenpersoonlijke mysterie, het was de concrete realiteit welke dat mysterie heeft in de heilige zielen. Hij is monnikenvader, geen bisschop, pastoor of professor. Zo blijft de bruid altijd omringd door een schare *adolescentulae,* de dochters van Sion, de maagdekens, de gelovigen met wier zorg zij belast is, met wier vreugde en verdriet zij moederlijk meeleeft (SC 10, 1 vv.), wier verlangens haar borsten doen zwellen (SC 52, 1; 53, 1), en die het eerst mogen profiteren van haar bruidelijke vereniging met het Woord (SC 85, 13). Immers nooit leeft zij voor zichzelf alleen, maar steeds voor allen (SC 41, 6).

Niet iedere ziel is echter bruid. Ook al is de roeping tot het bruidschap

in haar wezen zelf geschreven, ze moet deze accepteren en realiseren in haar verlangen, in haar liefde. De liefde is immers het enige affekt dat de ziel met God gemeen heeft, en waarin zij dus gemeenschap met Hem hebben kan: niet de vrees van de knecht, niet de eerbied van het kind, alleen de liefde van de bruid (SC 7, 2; 83, 4). Niet dat zij deze liefde uit zichzelf kan opbrengen, onafhankelijk van God. Neen, want niets is zó van God, als Liefde: Hij ìs haar immers (SC 69, 9). Wanneer de ziel zich die liefde zou toeëigenen, verliest ze haar op slag (SC 74, 10); wil de liefde blijven leven, dan moet de ziel haar voortdurend putten uit dezelfde bron waaruit ook God liefheeft, zijn Hart (SC 45, 1) en haar daarin steeds weer terug leggen, opdat ze des te overvloediger weer zou toevloeien in de kus van de Bruidegom (SC 83, 4). De hevigheid van dit verlangen maakt haar bruid: Bernardus definieert deze als „een ziel die dorst naar God" (SC 7, 2). Echter: deze liefde is geen kwestie van gevoel, maar van instemming, samenstemming van de wil, *consensus.* Bernardus kende het klassieke axioma: *consensus facit nuptias,* wederzijdse toestemming maakt het huwelijk. De ziel dus, die volmaakt met God samenvoelt is zijn bruid geworden (SC 83, 6).

In feite echter komt elke mens ter wereld afgekeerd van God, opgesloten in de zinnen, vernauwd tot zichzelf en kromgebogen over eigen ik, de *anima curva* (SC 24, 6-7). De opgang van de ziel vangt aan met een waarachtige bekering, een ontdekken van eigen erbarmelijkheid in het licht van Gods erbarmen, waaruit een openheid groeit voor de nood van anderen om ten slotte daarlangs heen toegang te vinden tot het Hart van God zelf, waarin de ziel haar extatisch élan naar boven hervindt (SC 27; 36-7; 44 enz).

Aldus liggen in grote lijn de karakteristieke dimensies van Bernardus' Hoogliedopvatting. Binnen dit raam volgt nu iets over de thema's van dit liefdesdrama.

II De thema's

In de loop van de Hoogliedtoespraken komen feitelijk alle thema's van de monastieke spiritualiteit ter sprake. Wij beperken ons hier tot het Leitmotiv. Wat Bernardus en de zijnen in het Hooglied lazen, vinden we misschien het best en het kortst bijeen in het tweede boek van de *Vita Prima* (n. 40), waarin Ernald van Bonnevaux aldus de oorsprong van de Hoogliedpreken aan de broeders van Clairvaux mededeelt:

„Toen de man Gods, na het Aquitaanse schisma, enige tijd rust kreeg, kon hij zich weer met andere dingen gaan bezighouden. Hij trok zich terug in een kleine loverhut, om zich geheel alleen te wijden aan de overweging van Gods geheimen. En terwijl hij daar toefde in dat schamele schuurtje — als bij de kribbe des Heren — (let weer op dit trekje: het verstaan van het Hooglied begint bij de Menswording) —

verscheen hem opeens het Hooglied der minne, de feestdis van de geestelijke bruiloft.

Hij beschouwt met verbijstering hoe de Bruidegom, schoon bóven de kinderen der mensen en Die zelfs de engelen wensen te aanschouwen, desondanks een zwarte bruid liefheeft; en hoe Hij haar, al is ze dan verkleurd door de zon, toch zo hoog prijst, dat Hij haar geheel schoon noemt, haar verzekert, dat zij zonder vlek is.

Hij verwondert zich hoe ook de bruid van liefde kwijnt, en hij zoekt te achterhalen, wat toch die liefde is, waarvan de kussen zoeter zijn dan wijn. En zijn ziel haakt met liefdevol ongeduld ernaar die te proeven.

En toch, al prijst dan de Bruidegom de bruid bovenmate, Hij schenkt haar nog niet het volle bezit van zichzelf. Hij onthoudt nog de volle verzadiging aan haar verlangen: wanneer zij Hem zoekt, kan ze Hem vaak niet vinden. En pas na lange omzwervingen mag ze Hem eindelijk zó vasthouden dat Hij niet meer wegvlucht.

Lange tijd, zo vervolgt Ernald, stortte Bernardus zijn ziel uit in de overweging van deze geheimen. En alwie zijn geschriften leest kan duidelijk bemerken, hoeveel voortgang hijzelf hierin maakte, hij die dagelijks aan deze feestdis aanzat en veelvuldig deze mysteries uiteenzette; en hoezeer hij ook ons tot voordeel was, voor wie hij de kruimels van deze zegening op schrift bewaarde."

Het gaat Bernardus in het Hooglied dus vooral om drie mysteries, of liever om drie facetten van het éne mysterie van Gods liefdesverkeer met de mens.

1. God, die in zijn volmaaktheid niets van node heeft, bemint zijn schepsel altijd het éérst; en Hij heeft een voorkeur voor het arme, het kleine; Hij had de mens lief toen deze nog zondaar was.

2. Maar hoe zou nu deze zondige mens ooit durven vermoeden dat God hem liefheeft? Dit ontdekt hij in zijn eigen liefde voor Hem, die immers altijd een antwoord is op Gods éérste liefde.

3. God staat achter zijn liefde, ja achter heel zijn aardse leven, waarin Hij, door alle wisselvalligheden heen, zijn mens wil opvoeden tot de volmaakte bruidsliefde.

1. Het Hooglied openbaart allereerst het onbegrijpelijk wonder van Gods éérste liefde: „Hierin bestaat de liefde, niet dat wij God liefhebben, maar dat God óns het eerst heeft liefgehad". Dit woord van Sint Jan (1 Joh. 4, 10) is voor Bernardus de grote werkelijkheid, die overal achter staat. Niemand heeft groter liefde dan die zijn leven geeft voor zijn vrienden, zeide Jesus; maar God gaf zijn leven voor zijn vijanden (SC 20, 2; 61, 4). Deze liefde vindt dan ook haar grond uitsluitend in het Hart van God, in zijn goedheid. Want in de mens kan Hij niets vinden dat die liefde verdient, zelfs de verdiensten zijn nog zijn gaven (SC 13, 2); en 's mensen grootheid bestaat dan ook niet hierin dat hij in zichzelf iets voor God betekent, maar dat God hem zoekt en zorg voor hem draagt (SC 68, 1).

Daarom ook is God vrij in zijn uitverkiezing. En omdat de hoogmoedige mens zich steeds weer op zichzelf verheft, demonstreert God deze vrijheid in zijn voorkeur voor het zwakke, het lelijke zelfs; dat kiest Hij tot zijn

bruid. En wanneer zij nederig is, neemt Hijzelf het voor haar op. De bijbelvaste Bernardus komt hier steeds weer met het voorbeeld van Mozes, die immers ook een zwart, Ethiopisch meisje gehuwd had tot verontwaardiging van Aäron en Maria. Maar God hield haar hoog en sloeg de morrenden met melaatsheid (SC 3, 2; 39, 10). Wanneer God zelf deze zwarte bruid toch schoon prijst, dan komt het omdat Hij haar de liefde mededeelt SC 45, 8); en deze, haar eigen, liefde moet de bruid onophoudelijk blijven putten aan de éne liefdesbron (SC 45, 1), die het hart van God is. Hoe hoger de ziel stijgt in de liefde, des te sterker ervaart zij steeds weer door Gods liefde voorkomen en overwonnen te worden (SC 45, 8; 83, 6); des te dieper ook wordt zij zich bewust van eigen onwaardigheid (SC 16, 5).

2. Maar hoe ontdekt de ziel dat zij Gods bruid is, hoe ervaart zij de liefde van Hem Die zij niet ziet en niet hoort, en tegenover wie ze altijd tekort blijft? Het is het tweede verbijsterende mysterie van het Hooglied: de aanmatiging van deze zwarte bruid, die zich bemind waant door de heilige God.

Weinig woorden komen in dit Hoogliedcommentaar zo veelvuldig voor als het woord *praesumere,* zich vermeten. Bernardus ervaart het als een vermetelheid dat de bruid meteen al, abrupt durft te vragen om een kus (SC 3, 3): het lijkt toch een waagstuk God zo uit te dagen. Maar de grond van deze aanmatiging vindt hij in de liefde zelf, de „ongelooflijke liefde" (SC 79, 6), die onverklaarbaar is, als er Gods eigen liefde niet achter staat.

Zeker, de ziel ziet God niet zoals Hij is, ze wandelt nog in het donker van het geloof op aarde; maar ze kan uit haar eigen geloofservaring iets over God opmaken (SC 69, 7), uit de beweging van haar hart zijn tegenwoordigheid en werking afleiden (SC 74, 6); dit is — zouden wij zeggen — een existentiële kennis. Het feit dat een mens ervaart God daadwerkelijk lief te hebben, eerlijk alles voor Hem te verlaten en smaak te krijgen voor de dingen van God, dat is voor Bernardus niet te verklaren dan uit de liefde van God zèlf.

Immers waarachtige liefde bestaat tussen twee. En wanneer dan ook de gezellinnen de bruid bezweren om toch aan haar zonden te denken en voor God beducht te zijn, dan heeft deze maar één antwoord: „Ik vrees niets, omdat ik liefheb; dit zou ik zeker niet doen als ik niet bemind werd. Word ik echter door God bemind, dan is dit een duidelijk teken dat hij mijn schuld vergeven heeft" (SC 84, 6; vgl. 9, 2; 69, 7 enz.).

Men hoede zich echter voor illusies! De weg naar de Godskennis loopt langs de zelfkennis. In deze beide ligt de samenvatting, de *summa* van ons heil (SC 37, 2). De opgang naar God vangt aan in eigen hart en realiseert zich langs trappen van nederigheid. Uiteindelijk is het de ootmoed die verdient te zien wat men uit boeken niet leren kan (SC 85, 14). Dit is dan

ook voor de gevallen mens de grote les van de Menswording, die de miserie van de mens openbaart in het licht van Gods liefde, en culmineert op het kruis: daar ligt de doodsellende van de mens, maar — door de gaten van de wonden heen — ook het Hart van God wijd open (SC 61, 4) en wekt onweerstaanbaar onze wederliefde (SC 20, 2).

3. Maar het Hooglied is ook een drama, door God zelf geënsceneerd. Hier wordt aanschouwelijk gemaakt, hoe God de mens op aarde — in geloof — opvoedt tot de volmaakte liefde. Origenes had het zo al gezien, maar Bernardus heeft dit nog levendiger vertolkt. Dit drama wordt beheerst door één grote wet, door wat Bernardus noemt „de wet van de wisselbeurt" (SC 32, 2 enz.). De Bruidegom troost zijn bruid en dan weer beproeft Hij haar; Hij trekt haar aan en stoot haar schijnbaar weer weg; Hij laat zich vinden, maar laat haar ook weer zoeken; Hij geeft het genot van de beschouwing, maar roept dan meteen weer tot de verstrooiïng van de apostolische actie. O, Hij is dichtbij, de bruid hoeft haar hand maar uit te steken; Hij staat achter de dunne wand, klopt al, ziet door het tralievenster; maar als zij opendoet is Hij verdwenen (SC 56, 3). En dan gaat ze zoeken; ze kàn het, omdat Hij toch weer — onzichtbaar — bij haar blijft, omdat ze niet kòn zoeken als ze niet tevens al gevonden had (SC 84, 5).

Achter dit alles schuilt een eminent goddelijke paedagogie; het lijkt soms een spel; Bernardus noemt het ergens een *pia simulatio,* een liefdevol doen-alsof (SC 74, 3), een liefdesspel, hetgeen niet zeggen wil dat het niet ernstig zou moeten genomen worden. Het gaat hier om de hoogste liefde, om de liefde van God, en dus om leven of dood van zijn schepsel. Het drama stilhouden betekende de dood van deze liefde, het duurt heel het aardse leven door. Want geen vereniging kan hier al definitief zijn. Zolang we in geloof Christus raken, God ervaren, is deze ervaring wezenlijk stuksgewijs, en mogen we Hem dus niet vasthouden. In elk licht is een duister, in elke aanwezigheid nog een afwezigheid. De ervaring binnen het *interim* van het leven op deze wereld kan slechts dienen om de kracht te geven verder te gaan en het Hooglied van verlangen weer in nieuwe transpositie aan te heffen, tot het zijn eeuwige vervulling vindt.

De volmaakte bruid op aarde is dan ook Martha èn Maria samen (SC 57, 11); het zijn overigens zusters, ze wonen bij elkaar in en helpen elkaar (SC 51, 2). Om de zondebreuk in zijn wezen betekent de apostolische actie voor de gevallen mens telkens ook weer het opgeven van het zoete toeven bij de Bruidegom. Bernardus weet wat dit kosten kan; en kan het soms dramatisch verwoorden. Maar hij weet ook hoe gemakkelijk we hier onszelf misleiden. Onze ware zaligheid is: de wil, dat is de liefde van God. Houden we deze vast

dan gaat de Bruidegom overal met ons mede; Hij zegt tot zijn bruid niet: „Ga heen", maar: „Kom mee". (SC 58, 2). En dan vindt Bernardus geen schoner voorbeeld dan de Moeder van Jesus: ook hààr hart moest een zwaard doorboren, opdat het uit mocht lopen naar ons toe, en wij uit haar volheid mochten ontvangen, zodat zij voor ons moeder werd der schone liefde, waarvan God, de Liefde zèlf, Vader is (SC 29, 8).

III Actualiteit

We mogen ons ten slotte afvragen, wat dit Hoogliedcommentaar vandaag nog voor ons betekenen kan. En dan moeten we allereerst erkennen dat de grote mystieke traditie rond het Hooglied, die in Bernardus zo'n diepe en originele vertolker vond, onder ons veelal is verloren gegaan. Zeker, de liturgie staat er nog vol van; een enkele moderne heilige — ik denk hier aan Thérèse van Lisieux — vond er nog de geprivilegieerde uitdrukking voor zijn geestelijke ervaring, waar alle theoretische boeken tekort bleven. Maar de meesten onzer horen hier niet meer een getuigenis van eigen innerlijkheid. Vrees en kleinmoedigheid hebben zeker een rol gespeeld. Het is waar dat de krachtige taal, de soms krasse beelden van dit minne-lied de zinnelijke mens op een dwaalspoor kunnen brengen. Wellicht ook vreest de moderne mens, met het harde en moeizame geloof, hier een romantiek avant-la-lettre. De techniek heeft hem anderzijds zodanig in het materiële vastgezet, dat hij, symboolblind geworden, dit niet meer ervaren kan als verwijzend naar een hogere, onzichtbare werkelijkheid. Zelfs de bijbelexegese dreigt soms in de letter te verzanden en de spirituele diepgang uit het oog te verliezen.

Dit alles maakt het vandaag moeilijk om deze Hoogliedpreken van Bernardus nog te waarderen. Maar toch, wanneer de Geest zelf nu de taal der menselijke liefde gaat spreken als Hij de ziel wil werven voor de vreugde en de vrijheid van de goddelijke liefde; en wanneer het waar is, dat we misschien pas weten wat er aan onze liefde tot God ontbreekt, als we ervaren wat grote menselijke liefde is, dan lijkt het toch de moeite waard ons ernstig in deze voordrachten te verdiepen, en na te gaan wàt onze Vaders in dit Hooglied gelezen hebben. En wat deze *lectio* dan zo ongemeen boeiend maakt, is dat hier niet alleen gepraat of geschreven wordt; hier is iets gebeurd. Deze verhandeling van Bernardus is tevens een zielegang geweest, voor hemzelf en voor zijn hoorders. Het Hooglied heeft niet enkel hun innerlijke Godservaring opengelegd; maar het heeft deze ook haar voedsel en haar élan geschonken. Het is een van de karakteristieke en tevens een van de meest aantrekkelijke aspecten van het eerste Cîteaux geweest en van Sint Bernardus in het bijzonder: dat een zeer hard en boetvaardig leven, dat de meesten afschrikte, er samenging met — of liever gedragen werd door — een zeer

innige spiritualiteit, een bruidsmystiek. In hen heeft het evangelische wonder zich voltrokken, dat een zwaar juk, uit liefde opgenomen, van binnenuit werd omgevormd tot een zoete last in Christus, de Bruidegom, zodat Bernardus kon zeggen — met een variant op het schriftwoord —: „Ziet eens hoezeer onze bitterheid zoet is geworden". En het Hooglied vormde het libretto van deze liefdesaffaire tussen God en mens. Zo kan ook voor ons het Hooglied nog steeds een uitnodiging betekenen, een kans ook, wanneer we onze Roeping tot de liefde aanvaarden in de geest van Bernardus en we het durven plaatsen in het hart van ons christelijke leven; een kans om toegang te vinden tot de stille diepten van eigen ziel, Gods eigen domein, en daar iets te ontdekken van het onuitsprekelijke dat zich in ons afspeelt, het wonder van Gods liefde in ons armelijk bestaan. Een kans ook om — stamelend — Hem liefde voor Liefde te bieden.

Maagdelijkheid

DOOR HENRY BURY, O.C.S.O.

„Ik zal u met Mij verloven voor eeuwig;
Ik zal u verloven naar recht en wet,
in tederheid en liefde.
Ik zal u met Mij verloven in onwrikbare trouw,
en gij zult Jahweh leren kennen." (Osee 2, 21-22).

God beoogt door heel zijn werk heen een *plan van eenheid.* Hij heeft de mens geschapen om met hem te leven. En het leven van de mens bestaat in zijn vereniging met God. Maar in de wereld geworpen en zondaar van geboorte, verkeert de mens in ballingschap, ver van de Heer. Hij kan God niet zien en dus zich niet met Hem verenigen, zonder te sterven. Dorstend naar eenheid om te leven, is hij niet in staat de Heer te ontmoeten.

Maar God waakt over hem: zijn plan zal niet mislukken. Zijn wijsheid heeft een goddelijke manier uitgevonden om zich, hier beneden reeds, met de mens te verenigen. Hij heeft zijn eigen Zoon gezonden in het vlees, om zo de bruiloft van zijn Zoon met het mensdom te vieren.

„En Hij is als een bruidegom die uit zijn bruidskamer treedt,
stralend van vreugde als een held, die zijn loopbaan begint." (Ps. 18).

Het Verbond, deze verloving van God met Israël, was een voorafbeelding, een voorbereiding. De Menswording begint en verwezenlijkt reeds op aarde het grote plan van God. En dat is de Kerk.

„Christus heeft de Kerk liefgehad, zegt Sint Paulus ons; Hij heeft zich voor haar overgeleverd, om haar te heiligen en te reinigen door het waterbad, vergezeld van het woord; om zich een heerlijke Kerk te bereiden, zonder vlek of rimpel of iets van die aard, maar heilig en zonder enige smet." (Eph. 5, 25-27).

Christus heeft de Kerk liefgehad zoals een man zijn vrouw liefheeft. Op haar beurt moet de Kerk uitsluitend aan Christus toebehoren, zoals een vrouw aan haar man.

„Ik ben naijverig op u met goddelijke ijverzucht, want aan één man heb ik u verloofd, om u als reine maagd aan Christus' zijde te stellen." (2 Cor., 11, 2).

De liefde van God, in Jezus, schept een huwelijksband met de Kerk en binnen de Kerk met ieder van ons. In het licht van ons verrezen leven in de hemel moeten wij wandelen op aarde. Welnu, het Rijk der hemelen is gelijk aan een koning, die een bruiloftsmaal aanrichtte voor zijn zoon (Mt., 22, 2). Hier beneden wordt deze bruiloft inchoatief gevierd in de levende Hoop, in de hemel zal de vereniging voltooid worden.

Dat de liefde van God voor ons, die zich getoond heeft in Christus, van bruidelijke natuur is, kan bewezen worden door één enkel feit: de *maagdelijkheid van Jesus.* Waarom is Hij niet gehuwd, Hij, die alles van de mens heeft aangenomen, behalve de zonde? Is het huwelijk niet de normale wijze, waarop de mens zich realiseert? Werd het huwelijk niet door de Joden beschouwd als een grote zegen? Het betreft hier niet uitsluitend een gepastheid, want in Jesus wordt alles verklaard door zijn liefde en uitsluitend door zijn liefde. Hij is oneindige liefde zowel in zijn mensheid als in zijn godheid. Zijn maagdelijke liefde verklaart ons zijn onverdeeld toebehoren aan de Vader. Zijn gehele persoon, lichaam en ziel, stond open naar de Vader. De maagdelijkheid van Jesus verklaart eveneens de natuur van zijn liefde voor ons. In zijn hoedanigheid van Zoon, God en Mens, is Hij de bruidegom van de Kerk. Zijn vereniging met de gehele mensheid vereist zijn maagdelijkheid. Dat is een historisch feit en een geheim van liefde.

Aan de maagdelijkheid van Jesus beantwoordt *die van Maria.* Ook hier gaat het niet louter om een gepastheid. De maagdelijkheid van Maria was het teken, dat het Kind dat van haar geboren zou worden, de vrucht was van de Heilige Geest en niet van een man. Dieper nog vloeide zij voort uit het beslag dat God op haar wezen gelegd had tot in haar lichaam toe. De hoogte van haar vereniging met God in de Menswording ligt ten grondslag aan haar maagdelijkheid.

Op geheel enige wijze met God verbonden in de Menswording, is Maria, door een uitzonderlijke opgang, geroepen, om zich meer en meer met het verlossingswerk van Christus te verenigen. Zij is de nieuwe Eva aan de zijde van de nieuwe Adam in zijn werk van vergoddelijking. Niets gebeurt er meer zonder haar. Jesus heeft haar met zich verbonden als een trouwe bruid. In Maria wordt de aan God gewijde maagdelijkheid een bruidelijke vereniging met Christus. Deze maagdelijkheid van Maria gaat vooraf aan die van de Kerk, bruid van Christus, en vat haar samen. De maagdelijke liefde van Maria is geheel gevormd naar die van Christus; toch is zij ervan onderscheiden en vult zij haar aan in een volmaakte harmonie. Dit geheim is groot.

De maagdelijkheid van Jesus is een feit, die van Maria eveneens. Zijn het alleenstaande feiten vanwege de uitzonderlijke rol, die zowel de een als de ander vervullen in het werk der verloving? Zullen wij ermee moeten

volstaan dit wonder van liefde te bewonderen, waarin de maagdelijke liefde van Jesus en Maria bestaat?

Eens sprak Jesus over de onontbindbaarheid van het huwelijk en de leerlingen riepen uit: „Als zó de verhouding is van de man tot de vrouw, dan is het niet raadzaam te huwen" (Mt. 19, 10). Jesus maakt als naar gewoonte van deze nogal banale opmerking van de leerlingen gebruik, om hun te wijzen op de verborgen rijkdommen van de maagdelijkheid. *„Niet allen begrijpen dit woord, maar zij alleen, aan wie het gegeven is! ..."*

Jesus stelt voor, Hem te volgen in de maagdelijkheid, enge weg en verborgen voor de ogen van de menigte. Het is een geheimzinnige weg en men moet niet te gauw zeggen dat men het begrepen heeft. Soms vraagt men zich af, of deze of gene, die hem gekozen heeft, het wel begrijpt. Maar zelfs als men edelmoedig beantwoord heeft aan de roepstem van de Heer, moet men zich steeds voorhouden, dat het hier gaat om een geheim, waarin men geleidelijk doordringt, terwijl het licht ons van dag tot dag geschonken wordt, van binnen uit. Jesus legt de nadruk op dit geheimzinnige aspect en zegt ten slotte. *„Wie het vatten kan, hij vatte het."*

Zalig zij die begrepen hebben, dat „er onhuwbaren zijn, die zichzelf aldus gemaakt hebben omwille van het rijk der hemelen."

Jesus stelt niet tegenover elkaar huwelijk en rijk der hemelen: Hij heeft zelfs van het eerste een teken gemaakt van het tweede door het sacrement. Want er bestaat een geheimzinnige eenheid tussen de orde van de natuur en die der genade. Het blijft niettemin waar, dat de natuur getekend is door de zonde en dat het huwelijk, als het ons naar het koninkrijk voert, evenzeer onze opgang belemmert.

„De ongehuwde is bezorgd over de dingen des Heren, hoe hij behagen zal aan de Heer. Maar de gehuwde is bezorgd over de dingen der wereld, hoe hij behagen zal aan zijn vrouw, en hij is verdeeld" (I Cor. 7, 32-33).

„Ik zou dan ook willen, dat alle mensen waren zoals ikzelf" (ib. 7).

Jesus is de orde in de wereld komen omkeren. THANS, IN HET CHRISTELIJKE LEVEN, STAAT DE MAAGDELIJKHEID BOVEN HET HUWELIJK. Zij is de gereedste weg, de staat waarin men het hoogste kan bereiken. Dat wil niet zeggen, dat de maagdelijkheid geen enkele verdeeldheid kent. En wat het wezenlijke betreft, de vereniging met Christus, blijft zij verdeeld in haar aardse modaliteiten. Geschapen om zich te ontplooien in de echtelijke liefde, leven de maagdelijke man en vrouw tegen de keer in en leiden op aarde een hemels leven.

Sint Paulus, evenals onze Heer, betuigt de grootheid van de maagdelijkheid, maar erkent aanstonds dat „ieder zijn bijzondere gave van God ontvangt, de één deze, gene een andere. Niettemin zeg ik tot de ongehuwden en de

weduwen, dat het goed is voor hen, als ze blijven, zoals ikzelf ben. Maar zo ze zich niet kunnen beheersen, laat hen dan trouwen. Want het is beter te trouwen dan te branden" (1 Cor. 7, 7-9).

Sommigen, om tot God te gaan, kunnen niet buiten de concrete en tastbare dingen, te midden waarvan ze willen leven en moeten zich verwezenlijken door op aarde een gezin te stichten met het oog op het rijk Gods en overeenkomstig zijn eisen: dat is het huwelijk.

Wij hebben dus gehoord, hoe Jesus, de Bruidegom der Kerk, ons uitnodigt om Hem van meer nabij te volgen door de maagdelijkheid.

Laat ons thans, met behulp van de rede verlicht door het geloof, proberen er enkele aspecten van te belichten, zonder iets te kort te doen aan het eigenlijke mysterie van de maagdelijkheid.

De gewijde maagdelijkheid bestaat uit twee elementen:

HET PRIJSGEVEN VAN HET HUWELIJK

EN HET ZICH VERBINDEN TOT EEN INTEGRAAL CHRISTELIJK LEVEN.

1. Prijsgeven is geenszins synoniem met loochening, vooral wanneer het de maagdelijkheid betreft, staat waarin men zijn vermogens tot huwelijksliefde steeds levend en actief houdt. De gewijde persoon mag niet leven alsof het huwelijk voor haar niet telde. Dat zou een simplistische oplossing wezen, waarmee men niet verder komt. Wie een waarde loochent stelt zich bloot aan de wraak, die de natuur neemt. De maagdelijkheid vereist integendeel de integratie van alle rijkdom aan liefde. Men wijdt zijn maagdelijkheid aan de Heer niet uit verachting, noch uit vrees voor het huwelijk, hetgeen verdringing zou zijn, maar omdat men, bij alle achting voor het huwelijk, iets beters gevonden heeft.

„Dus, die zijn dochter uithuwt doet goed, en die ze niet uithuwt doet beter" (1 Cor., 7, 38).

Inderdaad, „de ongehuwde vrouw en de maagd zijn bezorgd over de dingen des Heren, om heilig te zijn naar lichaam en ziel en onverdeeld aan de Heer toe te behoren" (1 Cor. 7, 34).

Men behoort geheel en al aan de Heer, naarmate men alles verlaat. Daarom leidt de maagdelijkheid, die het offer van het huwelijk inhoudt, noodzakelijk tot een ascetisch leven. Normalerwijze gaat zij vergezeld van de armoede en de gehoorzaamheid. De eenzaamheid is het bevoorrechte milieu, waar zij zich onverdeeld kan geven. De vasten en het gebed onderhouden haar waarachtige vurigheid.

„Zalig de zuiveren van hart, want zij zullen God zien" (Mt. 5, 8).

2. Van de andere kant heeft het offer de betekenis van het geofferde. Het

heeft juist tot doel zijn diepe zin zekerder en onmiddellijker te verwezenlijken. Het woord offeren, in het latijn *sacrificare*, komt van *„sacrum facere"*, gewijd maken, zuiveren en wijden, om van het nieuwe goddelijke leven te leven. Het offer geeft de zaak of het wezen aan zijn goddelijke bestemming terug, waarin het laatste doel ervan bestaat.

Maar wat is de zin, de eigen waarde van het huwelijk? God, zeiden wij, heeft de mens geschapen om hem met zichzelf te verenigen. Hij heeft de Menswording uitgevonden, om opnieuw reeds hier beneden een begin te maken met deze vereniging. Niettemin heeft hij een andere vereniging voorzien, teken van deze definitieve vereniging met God.

Toen Hij hem schiep, zei God: „Het is niet goed dat de mens alleen blijft, laten wij hem een hulp geven, *die zijns gelijke is.*" En toen Adam Eva zag, riep hij uit: „Deze keer is het been van mijn gebeente en vlees van mijn vlees!" De schrijver van Genesis maakt hieruit de gevolgtrekking: „Daarom verlaat de man zijn vader en moeder om zich aan zijn vrouw te hechten en zij worden samen één vlees." De mens kan voortaan een algehele vereniging aangaan met een wezen, dat bij hem past. In deze vereniging met de vrouw zal hij de ontplooiïng van zichzelf vinden en wordt hij bron van leven voor anderen. In deze vereniging zullen man en vrouw zich totaal kunnen geven, totaal aan elkaar toebehoren, zonder verdeeldheid en zonder verhaal.

Deze aardse vereniging, verheven door het sacrement, blijft niettemin teken van de liefde van Christus voor de Kerk. Zij is voor de echtgenoten een manier om God te kennen en lief te hebben. Zij gaan samen naar God en vinden God wederzijds in elkaar. Zij zijn immers geschapen naar zijn beeld: man en vrouw. Hun wederzijdse liefde is een ondervinding van God. Daarenboven zijn zij in Christus voor elkaar dragers van de genade, die zij elkaar meedelen en die zij doen toenemen door hun leven van wederzijdse liefde en scheppende overgave. Dat is zo waar, dat het hoogtepunt van deze huwelijksvereniging, waarop heel het wezen van de een heel het wezen van de ander huwt en waarop het leven wordt meegedeeld, een bijzondere tegenwoordigheid van God geniet. Hij is daar actief aanwezig om een ziel te scheppen.

Niettemin is het huwelijk, deze volmaakste van alle menselijke verenigingen, van deze aarde, voorbijgaand, beperkt en blootgesteld aan afwijkingen. Het duurt slechts voor een tijd: „Want bij de verrijzenis huwt men niet, noch wordt men gehuwd, maar men zal zijn als engelen Gods in de Hemel" (Mt., 22, 30). Het huwelijk is een ontwerp, een schets, waar men leert zich te vergeten en te geven. Als we eenmaal de onsterfelijkheid hebben aangetrokken, zal het bederfelijke beeld plaats maken voor de onbederfelijke werkelijkheid. Dat zal de ontmoeting zijn met de Heer.

De aan Christus gewijde maagdelijkheid, door het offer van het menselijke

huwelijk, ontwikkelt in hem die haar aangaat een nog sterker bruidsliefde. Zij verwezenlijkt een bijzondere vereniging met Christus. Zij bewerkt een veel groter mogelijkheid om zich te geven in een toewijding aan Christus, definitief, van heel zijn wezen, lichaam en ziel. Onmogelijk om verder te gaan in de gave van zichzelf, hier beneden althans. Zij ontsluit zich boven een afgrond van intimiteit tussen twee, boven een tederheid en een fijngevoeligheid zonder weerga. In één woord zij heeft deel aan de onderlinge liefde van de goddelijke Personen, van de Vader voor de Zoon in de Heilige Geest.

3. We kunnen nog verder zoeken. Omdat het offer de betekenis heeft van het geofferde, heeft de maagdelijkheid van de man niet dezelfde trekken als die van de vrouw. Want al is het huwelijk een gezamenlijk zoeken van God, de manier om Hem te vinden is verschillend voor man en vrouw en over en weer aanvullend. Verhaalt Genesis ons niet, dat de man door God geschapen is, terwijl de vrouw getrokken is uit de zijde van de man? Daar schuilt een diepe waarheid in. Sint Paulus van zijn kant zegt: „Gij vrouwen, weest onderdanig aan uw mannen, als aan de Heer. Want de man is het hoofd van de vrouw, zoals Christus het hoofd is der Kerk" (Eph. V, 22, 23).

De man is het hoofd van de vrouw, hij is haar kracht, haar glorie. Hij is degene die haar vruchtbaar maakt. Hij is haar steun, haar verdediger. In hem vindt zij God, hij is Christus voor haar. Door zich aan haar man te onderwerpen, onderwerpt zij zich aan Christus.

Tot de mannen zegt Paulus: „Gij mannen, hebt uw vrouwen lief, zoals ook Christus de Kerk heeft bemind. Hij heeft zich voor haar overgeleverd." De vrouw is de gezellin van de man, de hulp, die bij hem past, zij die hem aanmoedigt in de strijd voor het leven, die hem troost in zijn beproevingen. Terwijl tot de vrouwen gezegd wordt, dat zij aan haar man *onderdanig moeten zijn als aan Christus zelf,* moeten de mannen *Christus navolgen* en in hun bruid de Kerk zien en zich voor haar overleveren.

De maagdelijkheid, die het offer van het huwelijk is terwille van de uitsluitende liefde tot Christus, zal bij de man en de vrouw diezelfde trekken aannemen van verschil en wederzijdse aanvulling. Terwijl de genade der maagdelijkheid in wezen de gave van zichzelf is om volmaakt aan Christus toe te behoren, zal dit in de vrouw gebeuren met al de rijkdommen en schakeringen van een bruid en van een moeder. Deze zelfde genade zal zich in de man vertonen met de eigenschappen van een man en vader.

4. Als wij oplettend het evangelie lezen, zullen wij zien dat er in het éne mysterie van Christus een genade is, eigen aan de vrouwen en een aanvulling van die der mannen. *Samen met* de vrouw is de man geschapen naar het beeld van God. Welnu, de natuur werd geschapen met het oog op de genade.

En de Menswording neemt het menselijke op met al zijn verschillen.

Laten wij op de eerste plaats naar Maria zien. Zij ontvangt Jesus in haar schoot en brengt hem ter wereld. Zij praat met Hem als een moeder, de hele dag lang. Zij „bewaart al deze dingen in haar hart" (Luc. 2). Dat is typisch vrouwelijk. Tijdens het openbare leven van haar zoon, blijft zij achteraf, maar aan de voet van het Kruis, daar is zij, rechtop. De vrouw lijdt altijd mee met de smart van anderen. Zij verdraagt dat veel beter dan de man.

Het evangelie spreekt ons ook van sommige vrouwen, die Christus volgden en die Hem bijstonden met haar bezit. Anderen ontvingen Hem in haar huis. Een ging er aan zijn voeten zitten, om naar Hem te luisteren; een andere zalfde Hem met reukwerk en een zondares kuste zijn voeten, waste ze met haar tranen en droogde ze af met haar haren. Zie die Cananese, afgewezen, als een hond, en die door haar nederige volharding van de Heer verkrijgt wat zij wil. Vrouwen ook bleven trouw bij Jesus op den Calvarieberg. Zij waren de eersten om naar zijn graf te komen om Hem een eervolle begrafenis te geven en daardoor verdienden zij de eersten te zijn, die Hem zagen in zijn verrijzenis. Deze gehechtheid, deze zorgzaamheid voor de persoon van Jesus, dat alles is echt vrouwelijk.

Onder de mannen treffen wij vooreerst de apostelen. Gekozen door Jesus, zijn zij Hem gevolgd, vanaf zijn doopsel tot aan Hemelvaart. Zij waren op een heel bijzondere manier met Hem verbonden. Zij delen in zijn werk, in zijn lijden, in zijn macht. Zij maken deel van Hem uit. Dan zijn er de 72 leerlingen, die uitgezonden worden om te prediken en te genezen. Zij moeten het Rijk Gods verkondigen, hun geloof belijden en de gehele wereld bewerken. Let ook eens op, hoe aggressief hun gebed is. Op zekere dag „kwamen Jacobus en Joannes, de zonen van Zebedeus, naar Hem toe, en zeiden: Meester, wij wensen, dat Gij voor ons doet wat we U willen vragen" (Mc. 10, 15).

Merk ook op, dat Jesus het hardste is met de mannen en dat Hij met hen vecht en disputeert.

Het zal evenzo gaan in de Kerk, die Jesus gesticht heeft.

Sint Paulus verbiedt aan de vrouwen om te spreken in de kerk; ook moeten zij haar hoofd bedekken met een sluier als teken van haar onderdanigheid. Het komt de mannen toe om te spreken namens God. Zo gaat het nog altijd in de Kerk: de gehele hiërarchie bestaat uit mannen.

In het begin van de Kerk werden de vrouwen, die hun maagdelijkheid wijdden aan Christus, „maagden" genoemd, hetgeen inhoudt: beschikbaarheid, ontvankelijkheid. De mannen daarentegen noemde men „asketen", wat wil zeggen: inspanning, strijd. Later zal Tertullianus († 222) aan de maagden de naam geven van „bruiden van Christus". Die naam is haar tot op de huidige dag gebleven en is vastgelegd in de tekst van de maagdwijding. De

ring, die sommige zusters dragen, is het symbool van hun huwelijk met Christus. Zoiets zien we niet bij de mannen. De ring, die bisschoppen en gemijterde abten dragen, betekent dat zij de bruidegom zijn van hun kerk.

Sint Paulus, in zijn eerste brief aan de Korintieërs 11, 1-12, toont duidelijk het verschil aan van de rol van man en vrouw in de Kerk van Christus en tevens de manier waarop zij elkaar aanvullen. „De man is het beeld en de afstraling van God; de vrouw is de afstraling van de man. De man is niet gevormd uit de vrouw, maar de vrouw uit de man. Voor het overige gaat de vrouw niet zonder de man in de Heer, en de man niet zonder de vrouw; want als de vrouw gevormd is uit de man, de man op zijn beurt wordt geboren uit de vrouw en dit alles komt van God".

In het alles overtreffende geheim van Christus is de man door zijn maagdelijkheid vooral het beeld van God, de leerling van Christus. In zijn inwendig leven heeft hij als ideaal de gedachte van Sint Paulus: „Niet ik leef, maar Christus in mij" (Gal. 2, 20). Ten overstaan van de wereld is hij de profeet van God, zijn leven zal zijn een „Navolging van Christus."

In de aan Christus gewijde maagdelijkheid gaat de man niet zonder de vrouw en de vrouw niet zonder de man (1 Cor. 11, 11). De een vult de ander aan in de openbaring van het goddelijke geheim. Door de maagdelijkheid, veel meer dan in het huwelijk, is de man het beeld van Christus en de vrouw het beeld van de Kerk. De een zowel als de ander getuigen van het „grote geheim", waar Sint Paulus van spreekt (Eph. 5, 2), te weten de bruidelijke vereniging van Christus en de Kerk.

Dit beeld van de vereniging van Christus en de Kerk in de maagdelijkheid is soms concreet tot uitdrukking gekomen in de vriendschap tussen een mannelijke en een vrouwelijke heilige, zoals dat het geval is bij vele ordestichters.

Maar al maken wij onderscheid, wij mogen de verschillen niet verstarren, want ook de man maakt deel uit van de Kerk en ook de vrouw is een andere Christus, evengoed als er iets vrouwelijks is in iedere man en iets mannelijks in ieder vrouw. Maar het blijft waar dat in de maagdelijkheid evenmin als in het huwelijk de vrouw zich niet hoeft te vermannelijken en de man zich niet hoeft te vervrouwelijken. Als wij man zijn moeten we onze voorbeelden kiezen bij de mannen, al mogen wij dit aanvullen door de devotie tot een of andere vrouwelijke heilige. Omgekeerd moeten de vrouwen de maagden navolgen, al kunnen zij daarbij steunen op de mannelijkheid van een heilige man.

Al geeft de maagdelijkheid de aardse waarde van het huwelijk prijs, zij verwezenlijkt er des te meer de hemelse bestemming van. Door de maagdelijkheid stellen wij in dienst van het geloof alle rijkdommen aan liefde, die een menselijk hart kan bevatten.

Jesus zegt ons, dat sommigen afzien van het huwelijk omwille van het rijk der hemelen. De maagdelijkheid zal haar doel pas ten volle bereiken in de hemel. Tegelijkertijd is zij echter reeds van de hemel, zij verhaast de komst van het rijk, zij is in wezen eschatologisch.

Het rijk der hemelen is vóór alles de persoon van Jesus: aan Hem wijden wij onze maagdelijkheid toe. Maar om de uitgestrektheid van onze maagdelijkheid te kennen, moeten wij Jesus zien naar heel zijn goddelijke en menselijke afmetingen. Zo brengt onze maagdelijkheid ons door Jesus in betrekking met de Vader. En allereerst: welke schonere glorie kan men aan God brengen dan zijn Zoon te kiezen als het enige voorwerp van zijn liefde? Daarnaast maakt de maagdelijkheid, doordat zij afziet van het menselijke vaderschap, ons meer zoon. Zij maakt ons ook meer gelijk aan de Vader door een geestelijke vruchtbaarheid, die het verre wint van het natuurlijke vaderschap.

De Heilige Geest op zijn beurt is de uitdeler van deze maagdelijke liefde, Hij is de kracht die aan mensen, aan zondaars het vermogen schenkt om op aarde een hemels leven te leiden.

Maria, de koningin van het rijk der hemelen, is het volmaakte voorbeeld van de maagden. De godgewijde mannen hebben haar bovenal nodig. Zij zullen haar in de geest van de middeleeuwen „Onze Vrouwe" noemen.

Ten slotte schept de toewijding aan Christus door de maagdelijkheid een bijzondere band met de Kerk, die immers geheel zuiver is en zonder vlek. De godgewijde zielen zijn volkomen één met haar en zijn haar geheel en al toegewijd in haar hiërarchie en in ieder van haar ledematen. De bruidelijke liefde, waarin de maagdelijkheid bestaat, moet zich uitstrekken tot alle ledematen van de Kerk van Christus. Aan elk van hen wijdt zij al de waakzaamheid, al de genegenheid, die zij gegeven zou hebben in het huwelijk. De gewijde maagdelijkheid gaat uit naar de gehele Christus.

De aan Christus gewijde maagdelijkheid is een rijkdom van bruidelijke liefde, die sinds 20 eeuwen in de wereld woont. Zij is een verborgen en geheimzinnige kracht, vaak geminacht of verkeerd begrepen, soms vermoed. Maar wie zal de wonderen van liefde vermelden, die God door haar tussenkomst verwezenlijkt heeft; en al de liefde en de glorie, die de mensheid door haar doet opstijgen tot de Heer?

(vertaling: Dom V. Truyen o.s.b.)

Kroniek van de Bijbelbeweging

DOOR W. F. VEREIJKEN O.PRAEM.

De verwachting, dat 1960 een gunstig jaar zou zijn op het gebied van de bijbelse vernieuwing, is in vervulling gegaan. Plannen werden verwezenlijkt, nieuwe initiatieven zijn reeds genomen. Vaak kennen we elkaars werk niet, noch de mogelijkheden die ons geboden worden om ons zelf en ons volk meer vertrouwd te maken met de bijbel. Daarom wil deze kroniek voor U nauwkeurig registreren, wat allerwege geschiedt aan bijbelse vernieuwing. Als deze informatie inspirerend op U zelf werkt en zo leidt tot echt bijbelse vroomheid, is het doel van uw kronist bereikt.

Radio - televisie

Voor de theologische etherleergang van 26 causerieën, die de Katholieke Radio Omroep van oktober 1959 tot mei 1960 organiseerde onder het motto: *In het begin schiep God hemel en aarde,* heeft kennelijk een bijzonder groot interesse bestaan. Meer dan drieduizend gestencilde kopieën werden door belangstellenden aangevraagd. Belangrijke bijbelse themata werden door bekende exegeten eenvoudig, doch diepgaand behandeld. — Verder sprak prof. H. Renckens s.j. in het afgelopen seizoen tweemaal per maand over: *De profeet van de nabijheid Gods;* interessant is zijn voorstel om niet van Jesaja of Isaias, maar van Isajas te spreken. — Wat ons nog meer verheugt, is, dat bij de ochtendoverwegingen der K.R.O. regelmatig een pericope uit de bijbel wordt voorgelezen; dit kan de bijbellezing onder de katholieken zeker stimuleren. — De televisie bracht o.a. een filmreportage van Jan Glissenaar en Peter Pennarts over het Nabije Oosten, die door de pers terecht streng becritiseerd is. Wanneer brengt de K.R.O. ons in samenwerking met de andere televisiemaatschappijen een goed gedocumenteerde film over het H. Land, voorzien van een verantwoord commentaar? Het winterprogramma 1960—1961 biedt weinig perspectief.

Bijbelcursus

Parallel met de causerieën van de K.R.O. werd door de paters Augustijnen een schriftelijke cursus in theologie begonnen, waarvan de eerste cyclus over: *De heilswerkelijkheid der Schepping* intussen is voltooid. In 28 lessen wordt dit thema behandeld, waarbij de bijbelse gegevens grondig worden bestudeerd.

Onder de bijna 500 cursisten waren ca. 375 priesters, die op deze manier op de hoogte willen blijven van de ontwikkeling der moderne theologie. — Inmiddels hebben reeds velen, waaronder deze keer ook meerderen uit België, zich ingeschreven voor het tweede cursusjaar, dat in 26 lessen de *Leer over Christus* belooft te geven. In de laatste lessen zal een overgang worden gemaakt naar de stof van het volgend jaar: Kerk en Sacramenten. Zo hoopt men, op een ander niveau dan de radiocauserieën, priesters en academisch gevormden te oriënteren in de moderne verworvenheid der theologie. — Naast deze schriftelijke cursussen organiseren de paters Augustijnen te Nijmegen vanaf september j.l. een *mondelinge cursus in theologie,* die vier jaren duurt en op volledig gelijke voet staat met de cursus, die op de grootseminaria wordt gedoceerd. Zo kan Nederland binnen afzienbare tijd een groep lekentheologen bezitten, die in hun vak technisch geschoold zijn. Waar in de cursus sterk het accent valt op de bijbel, biedt dit initiatief nieuwe perspectieven voor de bijbelbeweging! — Ten slotte heeft het Nederlands Schriftelijk Studiecentrum bijna een Bijbelcursus voltooid, waarin Dr. G. te Stroete o.e.s.a. de cursist vertrouwd maakt met de bijbel en in grote lijnen de geschiedenis van Gods handelen met zijn volk schetst. Speciale aandacht wordt besteed aan de godsdienstige kernideeën, die in deze heilsgeschiedenis een rol speelden. Een hoopvol teken is, dat juist ook vele leken deze cursus volgen. Wie bijbelclubs leidt, vindt hier een degelijke handleiding voor zichzelf én voor de leden. Voor vele priesters kan dit de beste weg betekenen om kennis te nemen van de ontwikkeling der moderne bijbelwetenschap.

Bijbelretraites

Op totaal ander niveau tracht pater Ben Rademaker c.ss.r. te Noordwijkerhout de moderne christen in de bijbel in te wijden. Hier ligt het accent niet zozeer op kennis dan wel op vroomheid. In zijn retraites benadert deze predikant de bijbel zuiver als levensboek; de deelnemers zelf verzorgen bijbelwaken, waarbij gelezen, gebeden en gezongen wordt. Zo komt men tot het inzicht en de persoonlijke overtuiging, dat de weg naar totale overgave aan God ons het best wordt getekend in de bijbel zelf. Op veler verzoek werd de retraite over *Het ware gelaat van God,* waarmee in juli 1958 begonnen werd, ook dit jaar nog vijfmaal gegeven. Hiervan zijn nu uitvoerige werkschema's opgesteld voor de oud-retraitanten. Dit jaar is daarnaast een tweede serie bijbelretraites over *God en zijn volk in de Bijbel* tot stand gekomen; hierover kunnen we een volgende keer uitvoeriger verslag uitbrengen.

Pater L. Terstroet, hoofdredacteur van het Boek der Boeken, leidde ook dit jaar bijbelretraites in het retraitehuis te Uden en het Cenakel te Tilburg.

Bijbeldagen *

Van 29 tot 31 augustus j.l. werden in het Pauscollege *te Leuven* voor de twaalfde maal de jaarlijkse *Bijbeldagen* gehouden, dit maal gewijd aan *de studie der psalmen.* Men ontkomt niet aan de indruk, dat het aantal exegeten (voor wie deze studiedagen bedoeld zijn) onder de deelnemers afneemt, terwijl het aantal „belangstellenden" sterk toeneemt. De 17 voordrachten, die in twee en een halve dag gehouden werden, waren bijna alle veel te lang, zodat er zestien keer geen gelegenheid was tot verdere gedachtenwisseling. Toch is de discussie belangrijk om tot meer helderheid en genuanceerder conclusies te komen. De meest bijbeltheologisch geörienteerde voordracht, die prof. H. Cazelles zou houden over de theologie van psalm 51 (de *miserere*), viel uit. Gelukkig werd elders een ander zeer kort en uitstekend referaat ingelast, van de Trierse professor Ahrend, waarover we verderop nog spreken.

Het congres wilde de wetenschappelijke studie van de psalmen onder de loupe nemen. In dit verband kunnen we vier punten naar voren brengen:

1. Duidelijk bleek er een volkomen eenstemmigheid bereikt te zijn over de positieve waarde van de theorieën van Hermann Gunkel. Het is niet nodig deze verder uiteen te zetten, daar ze verondersteld mogen worden bekend te zijn (ook al werd er op het congres tot in den treure toe telkens weer een overzicht van heel de dit punt betreffende literatuur gegeven). Met de theorieën van Gunkel aanvaardt men ook de kultische oorsprong van de meeste literaire genre's der psalmen (maar niet die van iedere psalm, zoals Gunkel zelf steeds scherp dit onderscheid heeft gemaakt, in tegenstelling tot sommigen van zijn leerlingen). Het systeem van Gunkel en dus ook de moderne psalm-wetenschap heeft op het ogenblik een zeer evenwichtige weergave gevonden in de grote psalmcommentaar van H. J. Kraus, Neukirchen 1960.

2. Anderzijds trad een vrijwel algemene oppositie aan het licht tegen de benadering van de psalmen zoals A. Robert en zijn anthologische school deze praktiseert. Het vergelijken van een gegeven psalmtekst met andere bijbelteksten, het terugvinden van uitdrukkingen en woorden in andere bijbelplaatsen kan zeer nuttig zijn, maar men kan dit ook te ver doorvoeren (Feuillet) en vooral met conclusies over onderlinge afhankelijkheid en over de tijd van ontstaan der teksten (Tournay onlangs in *Revue Biblique)* moet men uiterst voorzichtig zijn. Er is in de psalmen zeker invloed van de profeten en de wijsheidsliteratuur te bespeuren (Deissler, psalm 119), maar men mag niet gaan generaliseren. Evenals Dr. Nic. Ridderbos in *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* 60 (1960) 8-14 nam ook het congres in Leuven

* Verslag door Pius Drijvers o.c.s.o. te Tilburg.

stelling tegen de school van Robert. Wel zou men in beide gevallen graag uitvoeriger argumenten vernomen hebben.

3. Enkele referaten waren gewijd aan het gebruik van de psalmen in het N.T. Chanoine A. Rose uit Namen besprak de invloed van psalmteksten in de lijdensvoorspellingen, het lijdens- en verrijzenisverhaal der evangeliën. Dom J. Dupont van de Sint Andries Abdij te Brugge onderwierp de psalmcitaten (of zinspelingen op de psalmen) in Handelingen 1-13 aan een nader onderzoek. Dit waren twee goed gedocumenteerde voordrachten en m.i. waren ze van groot belang, omdat het psalmgebruik van de jonge Kerk exemplarisch is voor ons. Opvallend is steeds weer, hoe de meeste exegeten en met name de oudtestamentici huiverig staan tegenover dit nieuwtestamentisch gebruik der psalmen en het doortrekken van de lijn naar het heden. Toch is dit een kwestie van vitaal belang (Zie het uiterst belangrijk werk van H. de Lubac, Exégèse médiévale, I en II, Parijs 1959) en men kan het betreuren dat er op dit psalmcongres aan de princiepen betreffende deze kwestie geen aandacht werd besteed, terwijl er evenmin gezamenlijk over gediscussieerd kon worden, omdat er nu eenmaal geen discussies waren. Vergeten we niet dat de psalmen levende, aktuele gebeden zijn in de Kerk, zoals ze het ook steeds, bij alle wisselende omstandigheden, in het Jodendom waren (Prof. M. Martin uit Rome sprak over psalmgebruik in de babylonische targums, terwijl enige referaten over Qumran ook enkele voorbeelden van psalminterpretatie te Qumran gaven).

4. Het enige werkelijk nieuwe gezichtspunt op dit congres werd geboden door de min of meer toevallige „mededeling" van prof. Ahrend. Deze Sub-Regenz van het Priester-Seminar te Trier heeft een lange studie over het psalterium voltooid, waarvan hij ons enkele resultaten meedeelde. Hij meende te kunnen concluderen dat de volgorde van de psalmen in ons huidige psalterium te danken is aan de Joodse synagogale diensten. In de Joodse targums en midrashim had hij allerlei gegevens hierover gevonden. In een driejarige cyclus werd namelijk de pentateuch in de synagogen voorgelezen. Over Genesis deed men b.v. 10 maanden, iedere sabbat een stuk, over Exodus 7½ maand, enz. Iedere lezing van een bepaalde pericope sloot dan met het bidden of zingen van een psalm, die volgens het Joodse aanvoelen met de pericope correspondeerde. Zodoende zou volgens Ahrend aan ieder der vijf boeken van Mozes één der vijf psalmboeken beantwoorden. Genesis werd op 40 achtereenvolgende sabbatten gelezen, daaraan correspondeerde dan het eerste psalmboek, psalm 1-40. Dit is belangrijk voor ons om te weten hoe de Joden zelf, in later tijd, de psalmen verstonden en interpreteerden. De psalmen staan in het psalterium dan niet op goed geluk af achter elkaar, maar volgens het gebruik der Joodse synagogale dienst. Op het verhaal der eerste hoofdstukken van Genesis b.v. sloot psalm 1 aan: de

man die zalig geprezen wordt, is Adam, die als een levensboom langs het water staat, enz. Met Pasen, Pinksteren, Loofhuttenfeest kwam ieder jaar een betreffende passage van de pentateuch aan bod, iedere keer besloten met een psalm, die ook op die feesten betrokken werd en die Ahrend meent te kunnen aanwijzen. Er blijven natuurlijk nog allerlei kwesties open: wanneer ontstond deze indeling van pentateuch en psalmboeken? toch zeker vóór het ontstaan van de Septuagint? er is een oneffenheid op het einde van het vierde boek; hoe de andere duidelijk waarneembare „collecties" in het psalmboek te verklaren? enz. Ahrend had ook nog bijzonderheden gevonden over de psalmen in de synagogale morgen- en avonddienst, die sterk geconcentreerd staan rond het exodus-gebeuren (avonddienst) en de verbondssluiting op de Sinaï (morgenviering; denk aan psalm 19, zon en wet, bij zonsopgang). Dit doet sterk denken aan Weiser's theorieën over de „verbondsviering", waaromheen de psalmen gegroepeerd zouden staan. Later, als prof. Ahrend zijn studies aan de openbaarheid prijs zal geven, hopen wij onze lezers te kunnen vergasten op een duidelijker inzicht in het Joodse psalm-verstaan. Want daar ligt gedeeltelijk ook voor ons de sleutel van ons eigen hedendaags psalm-verstaan.

Bijbelse katechese

Dat er nog te weinig aan bijbelse katechese wordt gedaan in de zielzorg, bleek weer eens uit een uitvoerige *gedachtenwisseling,* die in september j.l. in *De Tijd* ontstond, over de kijk die onze mensen bijgebracht dient te worden over het scheppingsverhaal. Men zal er goed aan doen niet met de verhalen over Adam en Eva te beginnen, voordat de fundamentele zin hiervan door de kinderen althans enigszins kan worden gevat; dit is op de kleuterschool zeker nog niet het geval. Men zal in het onderwijs ook geleidelijk dieper moeten doordringen in de heilsboodschap, die deze hoofdstukken ook de mens van onze tijd nog te brengen hebben. Veel kan bereikt worden op ouderavonden en door een regelmatige bijbelse katechese van de zondagspredikant. Zo kunnen bij de gelovigen conflicten voorkomen worden; nu weten ze vaak niet wat te denken over de bijbel, in de war gebracht als ze zijn door wat hun vroeger hierover is geleerd en ze nu uit gesprekken en toevallige publikaties vernemen.

Reizen

Wil de bijbelvulgarisatie, die in Nederland onder de katholieken tot bloei begint te komen, geen modeartikel worden, dan zullen de verantwoordelijke leiders hiervan ook kennis moeten nemen van het milieu, waarin Gods Woord

zich heeft geopenbaard. Uiteraard gaat niets boven een persoonlijke contactname met de H. Plaatsen, waarheen in vroeger tijden zovelen uit Europa pelgrimeerden. Bedevaarten op grote schaal werden in de moderne tijd voor het eerst georganiseerd door de Franse paters Assumptionisten. In 1933 kende het Nederlands Episcopaat het recht om *Nationale bedevaarten naar het H. Land* te leiden toe aan de Assumptionisten in Boxtel. Vanaf 1956 worden weer jaarlijks tochten ondernomen via Egypte en de Libanon naar Jordanië en Israël, die drie weken duren. In het afgelopen seizoen kon vanwege passagemoeilijkheden op de Italiaanse schepen (Olympiade!) slechts één reis gehouden worden, waaraan 40 personen deelnamen. Voor 1961 is een bedevaart gepland van 24 maart tot 18 april; verder een speciale tocht voor de Ridders van het H. Graf in Nederland en voor legeraalmoezeniers en veldpredikers. Verdere inlichtingen: Nationaal Bureau, Missiehuis St. Theresia, Boxtel.

Het bewaken en onderhouden van de H. Plaatsen vormt voor de paters Franciscanen reeds eeuwenlang een ereplicht. De *Custodia Terrae Sanctae* heeft ook in Nederland een Commissariaat om haar werk te steunen. Dit organiseerde van mei tot augustus 1960 vier bedevaarten; hieraan namen 138 personen (80% leken) deel. Vertrekdata in 1961 zijn: 27 april, 11 mei, 25 mei, 20 juli. Inlichtingen: Commissariaat van het H. Land, Biest 43, Weert.

Wie een echte studiereis van tien weken naar het gehele Nabije Oosten wil maken, kan aansluiting zoeken bij de jaarlijkse karavaan van het *Bijbelinstituut* te Rome (Via della Pilotta 25), die onder leiding staat van de Amerikaanse archeoloog North s.j. Het is een zware tocht, waarbij praktisch alle belangrijke plaatsen van Egypte, Libanon, Syrië, Jordanië en Israël worden bezocht. Dit jaar bestond de hoofdgroep uit 14 priesters, waaronder 1 Nederlander. Hier vindt men een deskundige leiding, die bij de Nederlandse bedevaarten nog te vaak wordt gemist, althans bij de katholieke.

Musea-tentoonstellingen

Naast het bijhouden van moderne publikaties kan een bezoek, persoonlijk of met een groep, aan musea en tentoonstellingen zeer verhelderend werken voor een juist verstaan van de bijbelse boodschap. Erkend dient te worden, dat ons katholiek volksdeel niet museum-minded is; wie de bijbelbeweging een warm hart toedraagt, zal zijn mensen de kunst van het museumbezoek bij trachten te brengen. In Nederland verkeren we in een benijdenswaardige positie:

Het meest suggestief werkt, zeker voor wie het Nieuwe Testament beter wil verstaan, een bezoek aan de *Heilige-Land-Stichting* te Nijmegen. In dit bijbels openlucht-museum wordt ons op een populaire, doch wetenschappelijk verantwoorde wijze een plastische voorstelling gegeven van het milieu,

waarin Jesus leefde. Tussen Pasen en Allerheiligen worden hier dagelijks vanaf 10 uur rondleidingen gegeven, door de paters Montfortanen, die zich op het gebied van het bijbelapostolaat zo bijzonder verdienstelijk hebben gemaakt. In een eerste gedeelte bezoekt men de plaatsen en gebouwen, die betrekking hebben op het verborgen leven van Jesus: een karavaanserail, een herdersveld, een typisch-palestijnse volkswoning, een timmerwerkplaats met landbouwwerktuigen, een volledig dorpje met gemeubileerde huizen, waterbron en synagoge. Na een pauze bij het restaurant „Jerusalem" vervolgt men de tocht langs Gethsemani, paleis van Kaifas, een typisch-oosters straatje, Antoniaburcht met het lithostrotos, enkele taferelen van de kruisweg, stadspoort, Golgotha en het H. Graf. Zo ziet de bezoeker zich midden in het dagelijks milieu van het evangelie verplaatst en leert hij de bijbelse beeldspraak beter verstaan. Zo leidt voor velen (sinds de oorlog telt men hier ieder seizoen gemiddeld 80.000 bezoekers van allerlei nationaliteiten en gezindten) een tocht door dit museum tot een dieper inzicht in het heilsgebeuren zelf; hier ontdekken zeer velen (de meerderheid der bezoekers is reformatorisch!), dat ook voor ons de bijbel centraal in het leven staat.

Het *Bijbels Museum van Oudheden* (Hemonylaan 19a, Amsterdam) geniet onder de katholieken nog veel te weinig bekendheid. Ontstaan uit een initiatief van ds Schouten, die in 1851 gereed kwam met een unieke reproductie van de oudtestamentische Tabernakel, telt het nu een uitgebreide collectie oudheden. Uit Egypte ziet men hier mummies, lijkvazen, grafstenen, lijkbeeldjes, godenbeelden, reproductie van steen van Rosette, allerlei modellen, enz. Naast een serie originele kleitabletten uit Mesopotamië dienen een aantal authentieke vondsten uit het oude Kanaän vermeld te worden. Bijzonder instructief zijn de verschillende maquettes van de stad Jerusalem en de Tempel, waaraan we kunnen aflezen hoe deze zich in de loop der tijden hebben ontwikkeld. Talloze kleinere stukken geven ons een levendige indruk van alles, wat samenhangt met Israëls eredienst, het dagelijks leven van de Jood, zeden en gewoonten van de Oosterling. Naast het ontvangen en rondleiden van duizenden bezoekers organiseert dit museum bijbeltentoonstellingen in scholen en verenigingen, die een keurcollectie over laten komen. Aanvrage hiertoe bij de Conservator van het museum, Stadhouderskade 137, Amsterdam. Het museum is op werkdagen (behalve donderdag) geopend van 10.00—12.00 en van 2.00—5.00 uur.

Het *Rijksmuseum van Oudheden* te Leiden (Rapenburg 28) bevat een egyptische verzameling, die tot de beste van de gehele wereld behoort. Vorig jaar werd hier bovendien een nieuwe zaal geopend, waar ook Palestina vertegenwoordigd is door een zeer bijzondere collectie aardewerk. De bezoeker moet hier geen grote museumstukken verwachten, die het boerse Palestina uiteraard niet oplevert. Interessant is een graf uit de 17e eeuw

v. Chr., dat in 1958 te Jericho werd gevonden en in zijn geheel naar hier is overgebracht. Instructief verder een verzameling lampen, waardoor men een duidelijk beeld krijgt van de vorm, die deze in de loop der eeuwen heeft gehad. Tot de activiteiten van het museum behoren o.a. het houden van lezingen, tentoonstellingen (tot 15 dec. a.s.: Panorama der Praehistorie), deelname aan opgravingen (dit voorjaar is Nederland begonnen met opgravingen in het Jordaandal o.l.v. Dr. Franken).

Wie in het afgelopen seizoen de *Floriade* te Rotterdam heeft bezocht, kon daar een tentoonstelling van „Bloemen en planten uit de Bijbel" bewonderen. Deze inzending, waaraan velen uit Israël en Nederland hebben meegewerkt, kon uiteraard niet groots van opzet zijn; maar door de aparte sfeer, wellicht het meest nog door de bijbelse teksten die bij de verschillende planten stonden aangegeven, trok ze de aandacht van iedere bezoeker.

In het Rijksmuseum te Amsterdam werd 15 oktober j.l. de grote tentoonstelling *„Vijfduizend jaar kunst uit Egypte"* geopend. Het is een unieke verzameling kunstwerken uit de schatkamers der musea te Caïro en Alexandrië, aangevuld met voorwerpen uit het Rijksmuseum te Leiden. Bijzonder goed is de kunst van het derde en tweede milennium v. Chr. vertegenwoordigd; men ziet hier een grote verscheidenheid van beelden en reliëfs in steen, brons en hout, die gedeeltelijk nog de sporen van de oorspronkelijke polychromie dragen. Verder: offertafels, stenen vaatwerk, gebruiksvoorwerpen uit het dagelijks leven, miniaturen, weefsels, enz. enz. Wie een dieper inzicht verlangt te krijgen in de cultuur die Jozef en Moses in Egypte ontmoetten, mag niet nalaten deze tentoonstelling te bezoeken, die 31 december a.s. sluit. Geopend: werkdagen 10.00—17.00 uur; 'szondags 13.00—17.00 uur. Rondleidingen na voorafgaande afspraak. In een apart zaaltje kan men luisteren naar uitleg op een geluidsband, geïllustreerd met kleurendia's.

Perspectieven

Wat de toekomst betreft: 1961 belooft een zeer belangrijk jaar te worden voor de bijbelse vernieuwing in Nederland. Allerwegen is de belangstelling voor de bijbel groeiende, al moesten we tot ons spijt vernemen, dat de *Bijbelse Landen Kalender* niet meer zal verschijnen bij de uitgeverij Van Keulen wegens onvoldoende interesse. — Romen en Zonen beginnen de publikatie op grote schaal van een reeks bijbelse monografieën, waarin themata van heilshistorische aard op eenvoudige, voor niet-vakmensen verstaanbare wijze worden behandeld. — Ongetwijfeld zal de belangrijkste verschijning van het komende jaar de vertaling van het Nieuwe Testament zijn, die door de St. Willibrordsvereniging wordt uitgegeven. Hierrond zijn reeds vele acties gepland door K.R.O. en andere publiciteitsorganen, waarover we te zijner tijd nader zullen berichten.

Dialoog

Ons vorig nummer over de missiegedachte in het christelijke leven heeft verrassende belangstelling mogen genieten. Wij hebben dit o.a. kunnen vaststellen uit de vragen die naar aanleiding daarvan bij de Redactie zijn binnengekomen. Hier volgt een antwoord op enkele vragen die gerezen zijn.

1. *Is het werkelijk de bedoeling van Fidei Donum dat de wereldgeestelijken in de missiegebieden gaan helpen? Ik kan me niet herinneren dat in de literatuur rond deze encycliek dit punt naar voren werd gebracht. Wat betreft het doceren van wereldgeestelijken op middelbare scholen, geldt dit verwijt niet evenzeer voor talrijke paters die op colleges les geven?*

Althans in Nederland zijn de besprekingen van *Fidei Donum* omtrent dit punt wel heel erg in gebreke gebleven. De encycliek is echter zeer uitdrukkelijk en laat geen twijfel open. Ik citeer letterlijk: „Er zijn verschillende diocesen die God zij dank nog zulk een overvloed van priesters hebben, dat zij geen schade zouden ondervinden met enkelen ervan af te staan. Tot deze vooral richten wij met vaderlijke bezorgdheid het woord van het evangelie: „Geeft van uw overvloed aan de armen" (Luk 11, 41). Maar onze gedachten gaan ook uit naar onze broeders de bisschoppen die tot hun grote angst het aantal candidaten voor het priesterschap en het kloosterleven op schrikbarende wijze zien verminderen en in de geestelijke behoeften van de hun toevertrouwde kudde niet kunnen voorzien. Wij delen hun zorg ... Toch moeten de diocesen die zulk een gebrek hebben, de smeekbede om hulp voor de verre missiegebieden niet afwijzen. Het penninkske der weduwe dat aan God werd gegeven zij voor hen een voorbeeld; als een arm diocees een ander arm diocees helpt, zal het zeker niet armer daardoor worden, want God laat zich in vrijgevigheid niet overtreffen." Dit is klare taal die zeker weerklank moet vinden in de bisdommen van onze streken, want die behoren tot nog toe niet tot de diocesen die zulk gebrek (aan priesterroepingen) hebben. Trouwens, zelfs in dit geval *(dato non concesso)* blijft nog altijd gelden wat de encycliek even verder zegt: „Een andere wijze van hulpverlening bestaat daarin dat de bisschoppen ondanks grote offers een of ander priester uit hun diocees laten vertrekken en voor bepaalde tijd als steun aan de bisschoppen van Afrika afstaan ... Gaarne sporen wij u aan deze geschikte en vruchtbare plannen uit te voeren."

Wat de encycliek hier zegt voor de seculiere clerus, geldt natuurlijk evenzeer voor de regulieren. Wij moeten leren veel universeler kerkelijk te denken en niet alleen ons dood staren op de noden in eigen bisdom of congragatie, doch buiten de grenzen daarvan oog hebben voor de dikwijls veel zwaardere noden van andere gebieden in de wereldkerk. Een meer rationele planning van de spreiding der priesters over de wereld is zeker gewenst. En gezien de nood aan priesters is het niet verantwoord, dat priesters taken verrichten die evengoed door leken kunnen verricht worden, terwijl ze elders voor zuiver priesterlijk werk zo dringend nodig zijn. Dit zal trouwens een declericasering van het kerkelijk leven zeker ten goede komen.

2. *Terecht wordt de nadruk gelegd op het belang van bijbel en liturgie bij de missionering. Wat vindt u echter van de grote invloed die het Marialegioen in bepaalde missiegebieden heeft? Komt dit overeen met de bijbels-liturgische vroomheid? Enige weken terug ontving ik bovendien van een bevriend missionaris een brief waarin hij me vertelde dat de jonge christenen van zijn parochie met*

zeer grote toewijding de eerste vrijdagen van de maand vierden. Moet dit gestimuleerd worden?

Ik zou hier een onomwonden neen op willen antwoorden. Ik ken te weinig de werking van het Marialegioen in de missielanden om een oordeel daarover uit te spreken, maar in ieder geval moet voor iedere missionerende priester of leek dit als beginsel vaststaan: hij is in de missie een gezondene van de Kerk en niet van een bepaalde orde, congregatie of religieus-ingestelde lekenvereniging. Als zodanig moet hij in de missie Christus prediken en zijn heilsopenbaring en niet de eigen spiritualiteit en devoties van het instituut waar hij uit voortkomt. Wanneer de missionaris het eeuwiggeldende, de kern zelf van de blijde boodschap aan de niet-gelovigen moet doorgeven en deze dus moet ontdoen van het westerse kleed waarmee onze eigen cultuur haar heeft omhuld, dan moet hij er *a fortiori* om bekommerd zijn de blijde boodschap te ontdoen van het bijkomstige kleed waarin een bepaalde congregatie het gestoken heeft. Typisch westerse devoties en praktijken moeten wij aan de bekeerlingen uit een heel andere cultuurwereld niet willen opdringen. Missionering moet zich bewegen rond het wezenlijke van het katholieke christendom, de verdere accidentele inkleding zal mettertijd ter plaatse zelf gevonden moeten worden.

Regionale verscheidenheid in de religieuse praktijk doet geen afbreuk aan de eenheid van geloof, aan de eenheid van de Kerk. De gulden regel van de adaptatie die een Sint Gregorius zijn missionarissen naar Engeland meegaf, blijft ook nu nog gelden: „Gij kent de liturgische gebruiken van de Kerk van Rome, waarin ge zijt opgegroeid. Maar ik vraag U in de gebruiken van Rome, van Gallië of om het even welke Kerk met zorg de liturgische elementen te kiezen die ge geschikt vindt voor de eredienst van de almachtige God, zodat ge deze tot een harmonisch geheel kunt samenbrengen dat bijzonder aangepast is aan de jonge Kerk van Engeland ... Kiest dus in alle kerken de liturgische gebruiken die ge vroom, godsdienstig en gewettigd vindt en wanneer ge ze tot een geheel van eredienst hebt bijeengebracht dat de mentaliteit van de Angli aanspreekt, maakt ze dan tot liturgisch gebruik".

3. *Het verwonderde mij in het missienummer nergens een woord te vinden over de hulp die wij hier te lande moeten bieden aan studenten uit Azië en Afrika, die hier hun studies maken. Is het niet urgent meer van deze studenten aan te trekken en op te vangen?*

De vraag stellen is haar beantwoorden: natuurlijk is dat zeer hard nodig. Hier ligt een van de taken van de Kerk op het thuisfront. In zijn encycliek *Fidie Donum* (cfr. uitgave van *Ecclesia Docens*, blz. 41-42) wees Pius XII reeds op de noodzakelijkheid om de jonge Afrikanen die in Europa en Amerika studeren ook katholiek te onderrichten. Ook paus Joannes gaat hierin voor: binnenkort zal in Rome een college geopend worden om de toekomstige leiders van Afrika in katholieke zin op te leiden; het college zal dienen om jonge Afrikaanse studenten onder te brengen die aan de universiteiten van Rome studeren (cfr. *Kath. Archief*, 23 sept. 1960, kol. 932). In dezelfde geest behoort het tot de missionerende taak van onze katholieke universiteiten hun deuren ruim open te stellen voor studenten uit de missielanden, op voorwaarde natuurlijk dat er voor gezorgd wordt dat hun contact met de Kerk in onze landen voor hen een religieuze verrijking betekent. Ook onze unversiteiten mogen hier niet bij ten achter blijven en voor moeilijkheden van bijkomstige aard (o.a. taalmoeilijkheden) dient men niet te gauw terug te schrikken.

4. Ten slotte ontvingen wij nog een uitvoerige en sympathieke reactie op het redactioneel artikel *Monniken in de missie* (blz. 299-306). Wij menen deze onze lezers niet te mogen onthouden: *„Ik heb met bijzondere interesse het artikel „Monniken in de missie" gelezen. Het heeft bij mij een paar vragen opgeroepen. Bij een bezoek aan een abdij heb ik me eens laten uitleggen wat monnik zijn betekende. Het kwam hier op neer dat zij voor God alleen leven en dat dit hun goed recht is, omdat God alles waard is. De vruchtbaarheid van dit leven en de getuigende waarde zijn bijkomstig. Na*

lezing van genoemd artikel ben ik wat gaan twijfelen aan de juistheid van deze mij gegeven verklaring. Ik vind dat het kerkelijk aspect van het monniksleven niet naar voren komt. Met kerkelijk aspect bedoel ik dan dat de Kerk als aardse Christus verlengstuk is van de hemelse Christus (zie het besproken artikel van R. Bromberg, blz. 314) en dus kanaal waarlangs God tot ons komt en wij naar God gaan. Toegepast op het monniksleven betekent dat dan volgens mij, dat de monniken de wezenlijke taak hebben in hun levensstaat het pelgrimskarakter van de Kerk uit te beelden (door contemplatief gebed, broederliefde, wereldverzaking, enz.) en dat zij pas leven voor God door in naam van de Kerk deze tekenwaarden te beleven. Dan zou dus, en dit wilde ik speciaal vragen, het specifieke kenmerk van het monnikschap niet gelegen zijn in het achter zich laten van alles om alleen voor God te leven, maar in het zijn in de wereld als teken van het verlangen der Kerk naar de komst van haar Heer en van haar streven in deze tijd de eindtijd te anticiperen.

Nog een vraag. Het prachtig getuigenis van de monnik uit Kenya spreekt over het monniksleven als voorbeeld van een volmaakt christelijk leven? Moeten wij in onze gezinnen dit voorbeeld van volmaakt christelijk leven zo goed mogelijk ná-leven? Of zou er voor ons, die toch het overgrote deel van de Kerk uitmaken een eigen weg zijn naar een volmaakt christelijk leven? Frans van Sales heeft zijn boeken voor ons geschreven, al worden ze misschien bijna uitsluitend in kloosters gelezen. Als er dan een eigen weg is voor ons, waar ligt die? En hoe ziet hij er tegenwoordig uit? Sint Paulus heeft het epistel van de 16e zondag na Pinksteren geschreven voor mensen in de wereld. Ik zou zeggen, dat men ons dan ook een weg zou moeten tonen, die ons de genaden waarover Paulus spreekt binnen het bereik zou kunnen stellen.

Monastiek leven is inderdaad voor God alleen leven omdat God alles waard is. Wanneer men daar echter onmiddellijk op laat volgen dat de vruchtbaarheid van dit leven en de getuigende waarde ervan iets bijkomstig zijn, dan vraag ik mij af, of hier niet een verkeerde individualistische opvatting van dit voor God leven om de hoek komt kijken. Zoals Christus' leven én tegelijkertijd één orientatie op de Vader was én tegelijkertijd een verlossend gericht zijn op de mensen, zo zal ieder christelijk leven, en dus a fortiori het monastieke leven, deze dubbele gerichtheid moeten bezitten. Monastiek leven is trouwens nooit een verlaten van de Kerk (wel van de wereld in johanneische zin), doch bedoelt in tegendeel, in de monnikengemeenschap als Kerk-ter-plaatse, een intiemere beleving van de werkelijkheid der Kerk te zijn. Vandaar dan ook haar openheid op al de noden van de Kerk. Vandaar vooral ook het getuigend tekenkarakter van het monastiek leven. Monastiek leven is nooit een zich in bekrompenheid opsluiten; zijn tekenkarakter vraagt nu eenmaal zichbaarheid en doorzichtigheid. Wanneer een monnikengemeenschap bewust haar kerk-zijn-ter-plaatse beleeft in haar orientatie op God, dan wordt zij ipso facto een getuigend teken. Naarmate de monnik zijn roeping zuiverder beleeft, zal hij zich ook intenser realiseren dat hij deel uitmaakt van het Godsvolk op weg, zal hij dus ook authentieker kerkelijk leven. Samen met zijn broeders zal hij zich pelgrim weten in groep op tocht naar het land van belofte.

Op de tweede vraag kunnen wij uiteraard maar kort en dus onvolledig antwoorden. Ik ben altijd wat huiverig voor het woord „voorbeeld". Het gaat er immers niet om dat priester of leek in de wereld het monastieke leven copiëren en naleven. Maar wel, dat zij zich een gelovend doorzicht verwerven in het teken dat het monnik-zijn is. Niet de wijze van monastiek leven is voor de niet-monnik belangrijk, doch wel het betekende, de inhoud. Welnu die inohud moet eigen zijn aan alle christelijk leven. Zij moet echter beleefd worden vanuit ieders eigen concrete situatie. Er is immers maar één weg naar de Vader en dat is Christus en allen, monnik, leek of priester in de wereld, beleven, ieder in de omstandigheden waar Gods roeping hem gebracht heeft, de universeel geldende woestijnspiritualiteit van ons gezamenlijk pelgrimeren naar het huis van de Vader.

Boekbespreking

I. BIJBEL

JEAN LALOUP, *Bible et classicisme,* Tournai, Casterman, 1958, 299 blz.
Doel van de schrijver is nauwkeurig na te gaan in hoeverre bijbel en klassieke cultuur in hun visie op de kosmos, de plaats die God en mens daar innemen, enz. samengaan, in hoeverre ze van elkaar verschillen. Vele gedachten, die we voor christelijk houden, stammen in feite immers uit het oude heidendom. De moderne tijd is geneigd de cultuur, die het kenmerk draagt van een hellenistische inspiratie te verwerpen en terug te keren tot de Schrift zelf. Daarom kan het alleen maar bevrijdend werken, als men beider visies systematisch met elkaar vergelijkt. Het boek is geen ontspanningslectuur, maar zal verrijkend werken voor ieder die vertrouwd is met de klassieke cultuur.

W. V.

J. STEINMANN e.a., *Isaïe 1-39,* Série *Connaître la Bible,* Bruges, Desclée de Brouwer, 1960, 20,5 x 13 cm, 160 blz., 69 Fr., *Id., Jérémie.*
Met het verschijnen van deze eerste twee deeltjes opent de uitgeverij DDB een nieuwe reeks van vulgarisatiewerkjes over de bijbel, geheel origineel van opzet. Met allerlei hulpmiddelen wil men de H. Schrift tot een open boek maken voor onze hedendaagse katholieken. De gewijde tekst zelf wordt gegeven in een degelijke vertaling, van de hand van Steinmann zelf (die de leiding heeft over het geheel), op de tegenoverliggende bladzijde vindt men telkens de verklaring van iedere perikoop; bij de profeten zijn de orakels volgens hun chronologische orde gerangschikt. Aan ieder boek gaat een goede inleiding vooraf, terwijl ook een overvloedige keus van illustraties en kaartjes helpt tot een beter begrip van de tekst. Behalve de bijbeltekst zelf, hoopt men in deze reeks ook afzonderlijke deeltjes over bijbelse theologie, geschiedenis en aardrijkskunde van Palestina enz. uit te geven. De waarde van deze eerste deeltjes laat in elk geval het beste verhopen voor het gehele werk.

D. A. G.

H. DUESBERG, *Les valeurs chrétiennes de l'Ancien Testament,* 3° éd. revue, Tournai, Casterman Maredsous, 1960, 21 x 14,5 cm, 144 blz., 60 Fr.
In de reeks *Bible et Vie Chrétienne* werden hiermede enkele conferenties van Dom. H. Duesberg in boekvorm uitgegeven. Nog maar al te dikwijls beletten vooroordelen en onbegrip bij velen een vruchtbaar lezen van het O.T. Deze moeilijkheden wil de auteur hier helpen uit de weg ruimen, niet door dorre bewijsvoeringen of abstracte redeneringen maar door positief, en op een zeer onderhoudende, spirituele toon de lezer de juiste houding t.o.v. de bijbelse figuren en een beter begrip voor de oudtestamentische Boeken bij te brengen. Zonder een systematische inleiding op het lezen van de bijbel te willen geven, zal hij bij velen het pad geëffend hebben om de gewijde tekst met smaak te lezen en om door dit contact met Gods Woord een beter mens te worden.

D. A. G.

G. FESENMAYER, Ofmcap., *Die Botschaft vom Christusheil,* Dietrich-Coelde-Verlag, Werl/Westfalen, 1959.
Het oerthema van de evangeliën is de heilsboodschap van Christus. De auteur van dit ruim driehonderd bladzijden tellende boek werkt dit uit aan de hand van de zondagsevangeliën. Deze overwegingen zijn bestemd voor de prediking (hoewel niet pasklaar gemaakt) en de overweging (ook van de leek). Het goede in dit werk is, dat het aanstuurt op het leren kennen en beleven van Christus' heilswerking in de liturgie in verband met de evangeliën van de vierdagen. Iedere uiteenzetting geeft op zeer pregnante wijze

het doel aan, dat daardoor zeer goed de gedachtengang richt. Het is daarbij juist gezien concrete verbindingslijnen met het christelijk heilsbeleven te trekken.

Duitse auteurs zijn in de regel zeer degelijk en duidelijk, en we mogen wel constateren dat deze Capucijner auteur zijn gelovigen kent en weet wat zij behoeven. Hij geeft geen „vage" heilsverkondiging. Misschien zou het goed geweest zijn de bijbelteksten zelf een plaats in te ruimen. Er wordt goed en dikwijls verwezen. Maar wie zoekt dat allemaal op?

Fr. M. B. M.

JOHANNES PINSK, *Bilder aus dem Leben unseres Heilandes,* Düsseldorf, Patmos-Verlag, 1960, 30 blz.

Dit fraaie boek geeft op iedere bladzijde (bovenkant) een fraaie weergave uit het *„Evangelienbuch des Fiebold Lauber"* van 1427 uit het Keulse stadsarchief. Deze afbeeldingen in diverse kleuren zijn bijzonder de aandacht waard. Op de benedenhelft van de pagina is in kunstzinnige letter de evangelietekst afgedrukt.

Het geheel geeft de hoofdzaken uit Jesus' leven weer. Het werkje is uitermate geschikt voor gezinsgebruik en het wordt door de auteur dan ook graag gezien in handen van de moeders. Hij plaatst in zijn „Nachricht" o.m. deze behartenswaardige opmerking: „Die Mutter sollten diese Sätze ihren Kinder laut und ganz langsam vorlesen, dann werden sie selbst merken, wie eindringlich und überzeugend Gottes Worte in ihrer Schlichtheit sind; es liegt darin eine grosze Feierlichkeit".

Fr. M. B. M.

E. OSTY, *Les Psaumes,* Traduction nouvelle avec introduction et notes. Editions Saint-Paul, 6, rue Casette, Paris VIe, 1960, 400 blz.

Het is door schrijver en uitgevers goed gezien dit fraaie boekje in kerkboekformaat te brengen. Na een degelijke inleiding van zeven en veertig bladzijden volgen de nieuwe vertalingen van de psalmen met inleidingen en verklarende noten (deze laatste gelukkig na de psalmtekst afgedrukt).

Het valt op hoe deze franse tekst de verstaanbaarheid van de psalmen verhoogt. Bovendien munt de vertaling uit door een goede ritmische weergave, „légèreté" en een geschiktheid tot luidop bidden en (naar wij menen) tot muzikale uitdrukking.

Het artistiek uitgevoerde werkje is een gelukkige combinatie van bijbelkundige exactheid en zin voor bijbels bidden!

Fr. M. B. M.

II. LITURGIE

HEINRICH SUSO BRAUN, *Die Sakramente,* Radiopredigten/siebenter Band, Tyrolia-Verlag/Innsbrück-Wien-München, 1957, 400 blz.

Pater Suso heeft een homiletisch charisma. Zijn voordrachten, die „ausgestrahlt" zijn door de oostenrijkse radio, Radio Tirol en Vorarlberg en later door de zwitserse omroep, hebben een brede weerklank gevonden. Dit is niet verwonderlijk als men „Die Sakramente" van de kapucijn Braun leest (misschien is het beter om te zeggen innerlijk „hoort"). De auteur beschikt over een levenwekkend woord. Het boek geeft allereerst een uiteenzetting over genade, vervolgens over Sacramenten in het algemeen (waarbij de paragraaf over *„Geist und Materie"* wel bijzonder verrijkend is) en biedt dan de doorwerking van deze inleidende hoofdstukken in de zeven Sacramenten. De nadruk valt op het heilswerk van God, de levensnabijheid van het goddelijk werken in de mensen en de practijk van het christelijk leven. Daarbij treffen de warme toon van dit zielzorgerlijk woord en het rake en spitse in de weergave van het vernieuwd theologisch kennen.

Fr. M. B. M.

KARL RAHNER S. J., *„Das Geheimnis unseres Christus, die H. Eucharistie",* München, Verlag 'Ars Sacra' (Sammlung *'Sigma'*) 1959.

De bekende theoloog Karl Rahner heeft een klein (30 blz.), prachtig uitgegeven, Japans gebonden boekje geschreven over de H. Eucharistie bij gelegenheid van het Internationaal Eucharistisch Congres 1960 te München. Het is een helder en solied

geschriftje, dat enkele elementaire aspecten, die in de drang naar vernieuwing wel eens in het gedrang dreigen te komen, rustig belicht. Speciale aandacht wordt besteed aan de godsvrucht tot het Allerheiligste Sacrament in het algemeen en aan de sacramentsprocessie, 'n hoogtepunt van het congres, in het bijzonder. 'De christenheid wil geen demonstratie houden tegen iets, maar uiting geven aan haar geloof, dat de genade de wereld en het menselijk leven wil verlossen, heiligen en redden. Daarom wordt het sacrament van het eeuwig leven midden tussen de alledaagsheid van deze onheilige wereld rondgedragen.' Ook in zijn beperking toont Karl Rahner zich een meester.

J. M.

De Kindercommunie, onder redactie van DR. O. F. TER REEGEN, S.S.S. met medewerking van DRS. H. DE GROOT, S.S.S., DR. G. TH. LIESTING, S.S.S., R. D. P. HELLBERND en DR. A. CARMINATI, S.S.S., Nijmegen, Uitgeverij „Brakkenstein", 1960, 60 blz.
Naar aanleiding van de 50e verjaardag van de uitvaardiging van het decreet *„Quam singulari"* over de vroegtijdige kindercommunie heeft de redactie van *SSma. Eucharistia* een dubbelnummer uitgegeven — ook als afzonderlijke brochure in de handel gebracht — dat aan de kindercommunie is gewijd. Het is tevens als vervolg bedoeld op het eerder verschenen nummer: *„Het kind in de H. Mis".*

Het boekje *„De Kindercommunie"* behandelt vooral de historische en juridische kanten van de kindercommunie en men moet dus geen pastorele of paedagogische wenken en raadgevingen verwachten. Het artikel *„Kanttekeningen bij het decreet"* van de hand van Dr. G. Liesting, met zijn beschouwing over het kind en de zonde, en de bijdrage van Dr. O. F. ter Reegen *„Toekomst van de kindercommunie",* waarin het verlangen tot herstel van de doopcommunie in de latijnse Kerk wordt geformuleerd en verdedigd, zijn lezing en bezinning overwaard.

G. v. d. V.

ROMANO GUARDINI, *De zintuigen en het kennen van het religieuze,* Hilversum, Uitgeverij Paul Brand, 1960, 78 bladz. *f* 3,90.
In dit boekje zijn drie werkstukken bijeengebracht, die bijzonder kenmerkend zijn voor de visie van Guardini op de bovennatuurlijke religieuze ervaring. De titels van de drie opstellen laten dit reeds duidelijk uitkomen: Het oog en het kennen van het religieuze; De religieuze ervaring en de epifanie; Het religieuze beeld en de onzichtbare God.

Het is een ware weldaad deze artikels te mogen lezen. En de grote winst is telkens, dat men weer beter beseft de grote waarde van de liturgie. Men moet liturgie dan niet nemen als de verzameling liturgische teksten, die men rustig aan zijn schrijfbureau kan doornemen, maar in de ware betekenis van de liturgische viering, waarbij de teksten opgenomen zijn in een geheel van heilige handelingen en sfeerscheppende factoren. Guardini ziet alles vanuit de mens als levenseenheid, waarin de geest ook het lichamelijke bezielt en doordringt.

G. v. d. V.

JOHANNES HOFINGER, S.J. en JOSEPH KELLNER, S.J., *Liturgische Erneuerung in der Weltmission,* met een voorwoord van JUNGMANN, S.J., Innsbruck-Wien-München, Tyrolia-Verlag, 455 bladz.
Sinds enige jaren heeft de liturgische beweging plotseling een wereldomvattende dimensie gekregen. Toen men eenmaal de hoge waarde van de liturgie voor de hedendaagse zielzorg had ontdekt, kon het niet uitblijven, of ook de missionarissen moesten hun achterstand op het gebied van de katechese bemerken en oog gaan krijgen voor de mogelijkheden, die de levende liturgie bij het missiewerk en bij de langzame kerstening van jonge kerken kan bieden.

Een van de pioniers op dit geheel nieuwe terrein van de liturgische beweging is ongetwijfeld Joh. Hofinger, die hiervoor heel de wereld rondtrekt. In samenwerking met zijn inmiddels overleden medebroeder Joseph Kellner heeft hij een handboek samengesteld, waarin de liturgie als het hart van de zielzorgerlijke activiteiten, ook in de missiegebieden, wordt verdedigd. Vanzelfsprekend wordt in dit werk de meeste aandacht geschonken aan de viering van het H. Misoffer en aan alles, wat hiermee onmiddellijk

samenhangt. Maar we treffen er ook voortreffelijke gedachten aan over vormen van eredienst op missiestaties als daarbij geen priester aanwezig kan zijn. Vooral de concrete voorbeelden zullen inspirerend kunnen werken.

Behalve de twee genoemde Jezuïeten hebben nog enkele andere confraters van hen een bijdrage geleverd voor deze uitgave. Zo behandelt Paul Brunner het benutten van de psalmen in de missies en Joh. Sefer het belangrijke onderwerp van de doopliturgie en de katechetische voorbereiding op het ontvangen van dit sacrament.

In een laatste hoofdstuk worden enige wensen, zelfs verzoeken, geformuleerd en aan de leiding in de Kerk, die met de zaken de liturgie betreffende is belast, voorgelegd. Ik geloof, dat alle missionarissen dit boek voor een eerste kennismaking met deze materie met veel vrucht zullen kunnen lezen.

G. v. d. V.

III. VARIA

J. COCLE en F. HOFFMANS, *Gods ontmoeting met de mens,* Antwerpen, Patmos, 1959, 23 x 16 cm, 328 blz.

Na aandachtig inkijken en lezen van dit handboek voor godsdienstonderricht, bestemd voor de eerste humanioraklasse of retorica, hebben wij maar één woord: prachtig! Wat zijn de leerlingen van de hoogste klassen van het middelbaar onderwijs tegenwoordig te benijden! Dit handboek is op-en-top modern, fris, open, het is bovendien diep van inhoud en oprecht. Het is bedoeld, zegt het Woord vooraf, als leesboek en als studieboek: op beide terreinen aarzelen wij geen ogenblik het prima te noemen. Wij kunnen niets anders wensen en bidden, dan dat het overal gekend mag worden en gebruikt. De uitgave is „in genere suo" zeer verzorgd. De illustraties werden met veel smaak uitgekozen en zijn zeer suggestief.

D. A. G.

F. TREFZER, *Betrachtungsbuch für alle Tage des Jahres,* München, Ars Sacra, 1959, 18,5 x 11 cm, 390 blz.

Zeer korte en eenvoudige meditaties voor elke dag van het jaar, met als onderwerp steeds een klein zinnetje uit het Nieuwe Testament, vooral uit de evangeliën. Zonder die overwegingen alle waarde te willen ontzeggen — er is altijd wel iets uit te halen — hebben ze ons toch diep ontgoocheld. Het blijven ten slotte strikt individuele vrome overpeinzingen, die soms niet eens de juiste voor de hand liggende schriftzin treffen. Maar vooral zoekt men hier tevergeefs enig spoor van meeleven met de Kerk, noch enige liturgische inspiratie. De laatste dagen van december en de eerste van januari handelen over de kinderjaren van Jesus, einde maart en begin april vinden wij teksten in verband met Christus' lijden en verrijzenis. Dat is alles. Dit durven wij op onze dagen toch een tekort noemen. In die zin doen deze meditaties werkelijk arm en leeg aan. Wij kennen tegenwoordig heel wat beters.

D. A. G.

MAG. DR. P. ANCIAUX: *Het sacrament van het huwelijk. Grondslagen ener christelijke huwelijksmoraal,* Tielt - Den Haag, Lannoo, 1959, Reeks *Woord en beleving.*

Wie een goed en volledig overzicht wil hebben van de stand van zaken wat betreft de katholieke huwelijksmoraal, moet dit boek beslist niet ongelezen laten. Het getuigt van een enorme en veelzijdige belezenheid en van een liefdevol begrip voor de morele crisis, waarin vele gehuwden momenteel zich bevinden. Dit boek zal ongetwijfeld een moment betekenen in de ontwikkeling, die deze huwelijksmoraal thans doormaakt. Het besef, dat 'een mens in ontwikkeling moeite heeft met de liefde en dat voor gehuwden deze moeite met de liefde op speciaal terrein ligt' (Scharff), is, naar wij menen, wel de basis van deze evolutie, die essentieel christelijk te noemen is. Door dit besef wordt het boek van Dr. Anciaux beheerst, waarbij enerzijds aan de liefde van man en vrouw de plaats wordt toegekend, die zij krachtens Gods schepping verdient, en anderzijds wordt het hele huwelijksleven beschouwd in het licht van Gods heilsplan, waarvan voor de gehuwden het sacrament van het huwe-

lijk wel het belangrijkste aspect is. Of echter de omschrijving der sacramentele betekenis van het christelijk huwelijksleven in feite samenvalt met de uiteenzetting over de christelijke huwelijksmoraal, is de vraag. Wie het boek afgaande op de titel: het sacrament van het huwelijk, met als ondertitel: grondslagen ener christelijke huwelijksmoraal, ter hand neemt, wordt enigszins teleurgesteld, omdat het sacrament niet zo tot zijn recht komt als in de titel wordt gesuggereerd. Men vergelijke het speciale nummer van *De Bazuin* (jrg. 43, no. 18): *'De zegeningen van het sacramentele huwelijk'* van de hand van Prof. Dr. E. Schillebeeckx O.P. ter illustratie van wat wij bedoelen. In ieder geval vullen deze twee recente publicaties over het christelijk huwelijksleven elkaar prachtig aan. Bij een eventuele herdruk van het boek van Dr. Anciaux zou de vormgeving en uitdrukking van gedachte nog eens onder de loupe genomen moeten worden, want het boek leest allesbehalve vlot en het is hier en daar zelfs monotoon en langdradig. En dat is echt jammer.

J. M.

TH. J. M. NAASTEPAD, *Op Water en Brood,* Hilversum, Paul Brand, 1959.
Het is wel een heel bijzonder boekje, dat kapelaan Naastepad uit Schiedam op onze schrijftafel terecht heeft doen komen. Het is een weergave van de avonddiensten, die het vorig jaar in de Vasten, die 'welgevallige tijd', in de noodparochiekerk van O.L. Vr. Visitatie te Schiedam zijn gehouden: gebeden, lezingen, overwegingen en liederen, door priesters, kantorij en gelovigen. Het is puur toeval, dat uw recensent deze zelfde avonden in het jaar daarvoor te Voorburg (parochie de Goede Herder) mocht meemaken, zodat de praktijk in wat over het boekje — het telt een goede 100 blz. — gezegd zal worden, ook 'n woordje zal meespreken.

Het allerbelangrijkste is wel, dat *'Op Water en Brood'* de echt christelijke geest ademt, die springlevend maakt. Het is voor velen van ons heel moeilijk om authentiek christelijk te leven en te denken. Wij, verlosten, die toch 'bevrijd' zijn, de vreugde en het Leven bezitten, wij maken voor onszelf en voor anderen het christelijk leven vaak zo krampachtig. Het christelijk leven, ook in zijn zondigheid, „is een vorm van bestaan op de wijze, waarop de bomen hun takken rekken en de bloemen hun blaadjes uitsteken naar de zon en de dieren hun voedsel zoeken". Het boek staat vol van deze oorspronkelijke, speelse en dichterlijke gedachten. Oorspronkelijk, omdat dit boekje geschreven is vanuit een vervuldzijn der oorspronkelijke dingen van God en van de mensen en dingen, en die ons christelijk leven bepalen: Christus, die op aarde geleefd heeft, gestorven, begraven en verrezen is; zijn Kerk, het nieuwe Israël (dat zijn wij!), Gods Woord tot ons in de Bijbel, de nieuwe schepping, waardoor alles nieuw en in oorsprong hersteld is. Het boek is speels, omdat op zo'n speelse kinderlijke en verrassende wijze de achterkant van de dingen bekeken en afgetast wordt, hetgeen wij zo vaak vergeten. Alles is beeld in ons leven. „Beeldspraak: dat is de taal van God zelf: tweeënzeventig boeken van de Bijbel staan er vol van" (blz. 100). Wij moeten weer eerbied hebben voor de dingen, „wij hebben de dingen zo'n pijn gedaan." De taal, die zij spreken, kunnen wij bijna niet meer verstaan. Prachtig en door en door bijbels is de overweging getiteld: Water uit de Rots. Op de derde plaats kwalificeerde ik het boekje als dichterlijk. Zeker, maar dan in de klassieke betekenis van het woord: de schr. heeft iets zeer essentieels van de waarachtige dichter, die ziener is, vinder van wat anderen zo moeilijk zien en vinden kunnen. Verwondering 'is de hoofdzenuw' van het menselijke leven niet alleen, maar ook van het geloof. En omdat wij ons niet verwonderen, zingen wij niet het nieuwe lied van de nieuwe schepping. 'Men bidt en zingt om dezelfde reden als waarom men luistert: uit ademnood. In gebed en lied gaat de adem terug naar God, nadat men Hem heeft ingeademd." „Vlak achter de wand van elk ding, vlak onder de huid van elk wezen klopt het hart van God." „Ik denk soms, dat dit onze zonde is: dat wij niet kijken en luisteren." — Wie ergens diep in zijn binnenste nog de angst weet, dat christenzijn eigenlijk verminkt mens-zijn be-

tekent, moet dit boekje beslist tot zijn geestelijk eigendom maken. Dan komt de rest vanzelf wel...

Vervolgens is het boekje de meest positieve bijdrage tot de oplossing van het schijnbaar onoplosbaar vraagstuk van de avonddienst in onze parochies. Het is een uitermate geslaagde proeve van zulk een reeks avonden, tot in bijzonderheden uitgewerkt. Men vindt er de tekst van alle gebeden, liederen, lezingen en overwegingen (homilieën). Natuurlijk is deze bijdrage ten zeerste gebonden aan de persoon van kap. Naastepad, die de proeve ontworpen heeft. Maar de geest en de vorm, waarin deze avonden zijn ontworpen, hebben blijk gegeven de hedendaagse mens zeer aan te spreken en van de andere kant zijn ze direct geput uit de enige bronnen van een bijbelse en liturgische vroomheid. Terloops zij hierbij opgemerkt, dat onderget. er getuige van is geweest, dat de genoemde parochiegemeenschap in Voorburg tijdens deze avonddiensten echt gebeden, echt gezongen en ademloos geluisterd heeft. En toevallig weet ik, dat er jonge mensen zijn geweest, die er iets voor over hebben gehad, om deze avonden mee te kunnen maken...

Tenslotte: het boek is met een 'knipoogje' aan de dominee-dichter Guillaume van der Graft: Ds. W. Barnard te Amsterdam, vriend van de schrijver, opgedragen. En in de liederen zijn gezangen opgenomen uit andere kerken, uit protestantse gezangenbundels. Het een zowel als het andere getuigt van een broederlijke liefde voor en van een begripvolle waardering van al het goede, dat bij onze andersgelovende mede-christenen te vinden is. Dit is oecumenische 'beweging' van de beste soort.

Moge dit boekje van kap. Naastepad, dat mede zijn titel ontleent aan de schraalheid, waarmee de gelovigen in de kerkelijke bediening worden 'bediend', voor menig parochieherder een stimulans zijn, om het eens in de door schr. zo duidelijk en overtuigend aangegeven geest en richting te proberen.

J. M.